

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

1914-1924 YILLARI ARASINDA KORUNMAYA MUHTAÇ
ÇOCUKLAR VE EĞİTİMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAKAN AYTEKİN

İSTANBUL 2006

**T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**1914-1924 YILLARI ARASINDA KORUNMAYA MUHTAÇ
ÇOCUKLAR VE EĞİTİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAKAN AYTEKİN

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Bülent BAKAR

İSTANBUL 2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Hakan Aytekin'in "1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Bülent Bakar
Üniversitesi Marmara

İmza

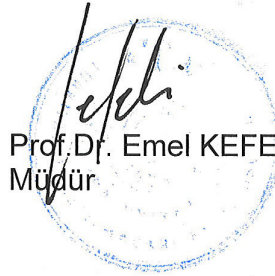
Üye : Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara

Üye : Dr. Ş.Can Erdem
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 18 / 12 / 2006 tarih ve 22-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

1.1 Tanzimat Dönemi Eğitim Alanındaki Gelişmelere Genel Bir Bakış.....	6
1.2 Mithat Paşa'nın Kurduğu Islahhaneler ve Sanayi Eğitimi Üzerine Çalışmaları.....	10
1.3 Darüşşafaka	15
1.3.1. Darüşşafaka'ya Öğrenci Kaydı ve Eğitim Faaliyetleri	18
1.4 Darülaceze ve Eğitim Faaliyetleri.....	24
1.4.1. Darülaceze'ye Muhtaç Kabulü.....	28
1.4.2. Darülaceze'nin Gelirleri ve İdaresi.....	30
1.4.3. Darülaceze ve Muhtaç Çocukların Eğitimi.....	32
1.5 Darülhayr-ı Âli.....	39
1.6 Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nin Çocukları Himayesi.....	45
1.7 Edirne Osmanlı Fakir Çocukları Yardım Cemiyet-i Hayriyesi'nin Faaliyetleri.....	47
1.7.1 Cemiyet'in İdaresi.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ESNASINDA KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

2.1. Darüleytamlar'ın Kuruluşu ve amacı.....	51
2.2. Darüleytamlar'a Öğrenci Kayıt – Kabulleri.....	65
2.3. Darüleytamlar'ın İdari Yapısı.....	71
2.4. Darüleytam Şubelerinde Talebenin Sağlıkları İle İlgili Çalışmalar.....	78

2.5. Öğretmen Seçimi ve Darüleytamlar'ın Teftişi	81
2.6. Darüleytamlar'da Öğrencilere Verilen Mesleki Eğitimler.....	85
2.7. Eğitim için Avrupa'ya Gönderilen Öğrencilerin Durumları.....	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEDEN CUMHURİYET'E KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ FAALİYETLER

3.1. Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Faaliyetleri.....	111
3.2. Kâzım Karabekir'in Çocuklara Yönelik Faaliyetleri.....	119
3.3. Gayr-ı Müslim Yetimhaneleri.....	125
3.4. Atatürk ve Yetim Çocuklar.....	130
3.5 Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Ortaya Çıkışı.....	132
SONUÇ.....	136
BİBLİYOGRAFYA.....	139
EKLER.....	147
ÖZGEÇMİŞ.....	167

ÖNSÖZ

Tarih boyunca yetim meselesi her devlet için sosyal bir problem ve aynı zamanda sorumluluk olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de yetim meselesi her zaman önemli bir gündem oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişi ile sonuçlanan I. Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyet'in ilânına kadar geçen yaklaşık on yıllık süre Anadolu'da yetimler meselesinin doruk noktaya ulaştığı ve dramatik bir hâl aldığı dönemdir. Bu bakımdan tezimizde yetim sayısının olağanüstü arttığı ve sorunların büyüdüğü bir dönemi araştırma konusu olarak seçtik.

Tezimiz, öncelikle arşiv belgelerine dayanmaktadır. İkinci el kaynaklarla birlikte, hâtırat, gazete ve mecmualar ile çocuk dergileri de tezimize kaynaklık etmektedir.

Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı, I. Dünya Savaşı gibi önemli olaylar sebebiyle savaş ailesini kaybeden çok sayıda çocuğu etkilemiş, etkilenen bu şehit çocuklarının eğitimi, iâşe ve ibâtesi büyük bir sorun hâlini almış, Osmanlı Devleti'nin eski topraklarından başkent İstanbul'a göçler başlamış ve bu muhacir çocuklarının himayesi yeni bir sorun olarak devlet adamlarının zihinlerini meşgul etmiştir. Halk bu kimsesiz çocukları evinde barındırmayı denese de üstesinden gelemeyince hayır cemiyetleri ve Darüleytamlar kurarak çocukların himaye edilmesi için memlekette yoğun bir çalışma içerisine girilmiştir. Darüleytamlar'ın kurulması, işleyişi, gelirleri, kanun ve nizamnamelerle karara bağlanmıştır. Darüleytamlar, Osmanlı topraklarının birçok merkezinde varlığını sürdürmüş ancak imkânsızlıklar nedeni ile Taşra Darüleytamları kapatılarak, İstanbul'da bir araya getirilme yoluna gidilmiştir. Taşradan gelen yetim çocukların içerisine gayr-ı müslim çocukları da karıştığından bu konu o dönemin belgelerinde ve gazetelerinde yer almış ve düvel-i muazzamanın da meseleye müdâhil olmasıyla "Hıristiyan çocukları Müslümanlaştırılıyor mu?" sorularına maruz kalan hükümet, komisyonlar marifeti ile bu sorunu çözme yoluna gitmiştir.

Korunmaya muhtaç çocukların eğitimi, Osmanlı Devleti içerisinde özellikle I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında büyük sorun olarak devlet idarecilerinin gündemine oturmuştur. Bu konu ile alâkalı Dahiliye, Maliye ve Maarif Nezaretleri'nin tasniflerini Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde inceleyip, tezimize arşiv malzemeleri temin etmeye çalıştık.

Tezimizin I. Bölümünde, Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na kadar korunmaya muhtaç çocukların eğitimi konusu işlenmiştir. Bu bölümde, Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği görevinde iken kurduğu ıslahhanelerinin faaliyetleri, Darüşşafaka, Darülaceze ve Darülhayr-ı Âli'nin kimsesiz çocuklar ve bakıma muhtaçlar hakkındaki faaliyetleri, ilgili başlıklar altında incelendi. II. Bölümde, I. Dünya Savaşı esnasında kimsesiz çocukların eğitimi konusu işlenirken, Darüleytamların kuruluşu, işleyişi, öğretmen ve öğrenci özlük işlemleri ile verilen eğitimler, yurtdışına staj ve eğitim amaçlı gönderilen öğrencilerin durumları arşiv belgelerine ve gazetelere göre araştırılarak anlatılmıştır. III. Bölümde ise, milli mücadeleden Cumhuriyet'e kadar kimsesiz çocukların eğitimi ile ilgili faaliyetler işlenmiş olup, bu bölümde Himâye-i Etfal Cemiyeti, Gayr-i Müslim Yetimhaneleri, Kâzım Karabekir'in eğitim faaliyetleri ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun ortaya çıkışı ile Atatürk'ün yetim çocukların himayesine verdiği destekler ele alınmaya çalışılmıştır.

Tezimi hazırlarken yardım ve desteklerini gördüğüm Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına, Taksim Atatürk Kitaplığı çalışanlarına, İslâm Araştırmaları Merkezi çalışanlarına teşekkür ederim. Tezimin hazırlık safhasında kıymetli fikirlerinden faydalandığım ve özellikle bu konuyu çalışmamı isteyen hocam Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na ve Tezin her aşamasında desteğini gördüğüm, beni yüreklendiren tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Bülent Bakar'a, aileme ve eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Hakan Aytekin

ÖZET

Kimsesiz çocuklar sorunu tarih boyunca bütün devletlerin ilgilenmek zorunda kaldıkları bir devlet sorunu olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti de gerek devlet imkânlarını kullanarak gerekse, sivil girişimler vasıtası ile bu soruna çözüm bulmaya çalışmıştır. İmkânları elverdiğince kimsesiz çocukların eğitimi ile ilgilenilmiştir.

XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin çok sayıda insan kaybettiği savaşların yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı Rus savaşı ile başlayan göç dalgasının getirdiği mülteciler ve bunlar ile birlikte gelen kimsesiz çocukların durumu Osmanlı devlet adamlarını çözüm arayışlarına sürüklemiştir. Bu arayışın doğal sonucu olarak Darülaceze, Darülhayr-ı Âli gibi devletin desteklediği ve idaresini üstlendiği kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu kurumları halk da desteklemiş ve Fukaraperver Dernekleri vasıtası ile kimsesiz ve fakir çocuklara destek olmuştur. I. Dünya Savaşı, Osmanlı toplumunda insan kaybının çok olduğu ve sosyal dengelerin bozulduğu bir savaştır. Kaybedilen insanların geride bıraktıkları çocukların eğitim ve barınması Darüleytamlar'da gerçekleştirilmiştir. Darüleytamlar'da eğitilen çocuklar daha çok meslekî anlamda eğitimler almışlar Almanya gibi Avrupa ülkelerine gönderilerek staj yapma imkânı bulmuşlardır. Darüleytamlar'ın yaşadığı ekonomik darboğaz sebebiyle taşra teşkilâtlarını ilga eden Darüleytam Umûm Müdürlüğü, buralardaki öğrencileri İstanbul şubelerine taşımıştır.

Darüleytamlar'ın I. Dünya Savaşı boyunca yaptığı işi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun öncesinde Himâye-i Etfal Cemiyeti devralmıştır. Harf İnkılâbı'ndan sonra bizzat Atatürk'ün direktifleri ile Cemiyet'in ismi Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiş ve kimsesiz çocukların himaye ve eğitimleri günümüze kadar bu kurum vasıtası ile gerçekleşmiştir.

ABSTRACT

Throughout history, homeless children issue has been seen a government matter which all countries has had to handle with. Ottoman Empire sought to resolve this issue by using its government facilities as well as its civilian attempts. As long as the opportunities permitted, the Empire paid attention to the education of Homeless Children.

19th century was a period in which Ottoman Empire involved in wars that caused The Empire lost a bunch of mankind. The state of refugees and homeless children (who came with those refugees), which stem from Ottoman-Russian War, led Ottoman Statesmen to develop solutions. As a natural result of this pursuit, the institutions, which government supported and undertook its management, such as Darülaceze, Darülhayr-ı Âli were founded. Those institutions were also supported by local people and contributed to homeless and poor children with the help of “Fukaraperver Association (which helped poor)”. WW1 was the war which caused lots of human loss and social balances. The children that people who died in the wars left were accommodated and their education was provided in “Darüleytams”. These children educated in Darüleytams had mostly vocational lectures. They had internship opportunities by being sent to European Countries such as Germany. Due to the economic crisis faced with, Darüleytam Head Office abolished the province departments and the children who studied in those departments were taken to Istanbul Office.

Himaye-i Etfal Association took over the duty which Darüleytam had done during WW1 before Republic of Turkey was established. After “Letter Revolution”, the name of the Association was changed to Çocuk Esirgeme Kurumu personally with the order of Atatürk. The education and protection of those children have been performed by means of Ç.E.K by now.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser.
a.g.m.	: Adı Geçen Makale.
a.g.t.	: Adı Geçen Tez.
BEO-NGG.	: Bâb-1 Âli Evrak Odası Nezaret Gelen Giden.
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
DH-HMŞ.	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi Evrakı.
DH-İ.UM	: Dahiliye Nezareti İdâre-i Umûmiye.
DH-KMS	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Evrakı.
DH-MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî.
DH-UMVM	: Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti.
DH-ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı.
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
DUİT	: Dosya Usûlü İradeler Tasnifi.
İ.DH	: İrade Dahiliye.
İ.H	: İrade Harbiye
İ.MF	: İrade Maarif.
MF-EYT	: Maarif Nezareti Darüleytam Kalemi Evrakı.
MF-HYR	: Maarif Nezareti Darülhayr-ı Âli Kalemi Evrakı.
s.	: Sayfa.
Ş.D.	: Şurâ-yı Devlet.
ŞD-HU	: Şurâ-yı Devlet Hususî.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti.
Y.PRK.DH.	: Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı.
Y.PRK.KOM	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı.
Y.PRK.MK.	: Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı.
Y.PRK.ŞH.	: Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı.
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan.

GİRİŞ

Çocuk; genellikle on beş yaşına kadar olan dönemdeki kız veya oğlana verilen addır. Başka bir deyişle, bebeklik çağı ile erginlik çağı arasındaki gelişme döneminde olan insana bu ad verilir¹. Çocuklar ebeveynlerinden birini kaybettiği takdirde, öksüz veya yetim gibi farklı sıfat veya isimlerle anılırlar. Bu kavramları sırasıyla şöyle inceleyebiliriz: Hem anası hem babası ölmüş olan çocuk anlamında kullanmanın yanı sıra öksüz kelimesi, daha çok annesi ölmüş çocuklar için kullanılır.² Kelimenin kökeni, eski Türkçe’de “anne” anlamını taşıyan “ög” dür. Anadolu ağızlarının farklı kullanımlarında bu kelime halen “anne” anlamıyla yaşamını sürdürmekte olup, günümüz Türkçe’sinde sadece ek almış haliyle; yani “ök+süz” (=annesiz) olarak kullanılmaktadır³. Yetim ise, babası ölmüş çocuk anlamına gelmekle birlikte; “tek, eşsiz, yalnız” anlamında da kullanılmaktadır⁴.

Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eserinde “yetim” anlamında “atasız” (=babasız) kelimesinin kullanıldığını görüyoruz⁵. Bu konu ile ilgili olarak Gazneli Mahmud’un tesis ettiği vakfiyeler ve yüz çocuk için kurulmuş yetimhane vardır. Musul ve Erbil’de hasta, kör ve sokaklardan toplanan çocuklar için kurulan bakım yurtları Gök Börü Vakfiyesi’ne göre işletilen müesseselerdir. Bu müesseselerde muhtaç kişiler bakılmış ve süt çocukları için sütineler tutularak bunların büyüme ve yetişmelerine ayrı bir önem verilmiştir⁶. Türklerin İslâmiyet’i kabulünden sonra Arapça kökenli “yetim” kelimesi yaygınlık kazanmıştır⁷. Hem annesini hem babasını kaybeden çocuğa ise eski dilde “yetîm-üt tarafeyn” yani hem anne hem de baba tarafından yetim denilirdi⁸. Arapça kökenli “yetim” kelimesinin Türk kültüründe yaygınlaşmasını,

¹ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara 2000, s.240.

² *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara 2000, s.732.

³ Emine Gürsoy Naskali, “Giriş” *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, (Haz.: Emine Gürsoy-Naskali-Aylin Koç), İstanbul 2003, s. 15. ; Öksüz, anası veya hem anası hem de babası ölmüş çocuk anlamına da gelmektedir. Bkz. *Türkçe Sözlük*, İstanbul 1992, s. 1133.

⁴ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul 1987, s. 1396.

⁵ E. G. Naskali, *a.g.e.*, s. 15.

⁶ Alâattin Hitay, “Korunmaya Muhtaç Çocuklar”, *İdare Dergisi*, Kasım – Aralık 1957, Sayı: 249, s.43.

⁷ “Eytam” kelimesi ise “yetim” kelimesinin Arapça çoğulu olup, yetimler manasında yani “babaları ölmüş çocuklar” demektir. F. Develioğlu, *a.g.e.*, s. 254; *Türkçe Sözlük*, İstanbul 1992, s. 1626.

⁸ F. Develioğlu, *a.g.e.*, s. 1396.

Hazreti Muhammed'in yetim oluşuna ve İslâm literatüründe bunun sık sık dile getirilmesine bağlayanlar da vardır⁹.

Öksüz ve yetim olma genellikle “çocukluk” la ilişkilendirilmiş iki kavramdır. Bir bireyin öksüzlüğü veya yetimliği onun aynı zamanda yardıma muhtaç bir çocuk olduğu anlamına da gelir. Bunun sınırını ise “bulûğ” ve “rüş” kavramları belirler. Erginlik, olgunluk, çocukluk devresini tamamlayıp ergenliğe geçiş anlamına gelen bulûğ kelimesi fizyolojik bir durumu belirtmekle beraber kimi zaman hukuki bir terim olan “rüşd”ün yerine kullanıldığı da olmuştur¹⁰. Rüş; doğru yolu bulup bağlanmak, kişinin akıl ve idrakinin kuvvetli ve tedbirinin sağlam olması anlamına gelirken, bu kelimeden türetilen “reşit” ise doğru yolda giden akıllı, iyi davranan, ergin, olgun, bulûğ çağına ermiş kimse demektir. İslâm fıkında “reşit” aynı zamanda malını mülkünü koruma konusunda akli eren, istediği gibi meşru yolda sarf edebilen kimse olarak tanımlanmıştır.

Bulûğ, biyolojik gelişimin açık bir göstergesi olmakla birlikte hangi yaşta ortaya çıkacağı belli değildir. Zaman zaman ihtilaflara neden olan bu konu örneğin İslâm ve örf hukukunda değişik görüşlerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Görüşlerin ortak noktası bulûğ yaşının erkeklerde 12, kızlarda 9 yaş kabul edilirken her ikisinin de üst sınırı 15 yaş olarak belirlenmiştir. Yaş sınırı doğal olarak iklimle dayalı bölgesel farklılıklar da gösterir. Bulûğa ermek, medenî hukuka göre rüşte ermek anlamında da kullanılır. Bu kişiler medeni hukuk açısından tam yetkinliğe sahiptirler. Bu yaşın altında bulunanlar aynı zamanda yetim sayılma yaşındadırlar. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde çıkarılan yetimlerle ilgili nizamnamelerde 15 yaş ve altı çocuklar yetim sayılmışlardır. Kısaca yetim ve öksüz; bulûğ çağına ermemiş ve rüşünü ispat etmemiş “çocuklar” için kullanılan bir ifadedir. Hukuki anlamda kullanılan rüş ise, çocuğun kendi malını idare edebilme yetkinliğine erişme yaşı ile ilgili bir terimdir. Rüş haline bulûğla birlikte ulaşmak mümkün olduğu gibi sonra da ulaşılabilir. Bununla beraber bulûğa eren her kişi kanunî ehliyete sahip sayılmamaktadır. Bu konuda da farklı görüşler vardır. Hanefî fıkına göre erkekler 18, kızlar ise 17 yaşını doldurduklarında reşit sayılırlar. Osmanlı hukuk sistemindeki yaygın

⁹ E. G.-Naskali-A. Koç, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁰ Veli İnanç, “Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003, s.29-30.

uygulamada Hanefî fıkhnın görüşü ağırlıktadır. Yukarıda sözü edilen yaş dönemlerinde kişi reşit olmadığı takdirde 25 yaşına kadar beklenilir. Bu yaşı dolduran herhangi bir kimse hiçbir tecrübe ve sınamaya gerek duyulmadan reşit kabul edilirler¹¹.

Bu kavramların ışığı altında, tarihte yetim ve öksüz kalmış çocukların bakımı, barınması, korunması ve eğitimi ile ilgili uygulamaları gözden geçirecek olursak, korunmaya muhtaç insanların durumu, İslâmiyet'ten önce ve sonra Türk devletlerinde hassasiyetle üzerinde durulan bir konu olmuştur. Türk töresinin emri gereğince, yoksullara ve kimsesizlere yardım ettikleri bilinmektedir. Özellikle savaş ve felaket gibi olağanüstü durumlarda muhtaç duruma düşenlere yardım amacıyla yemekler tertip edildiği ve bu yemeklerde söz konusu kişilerin durumlarının yakınlarına bildirildiği kaydedilmiştir. Akrabalar yeterli yardımı yapmadığı veya yapamadığı taktirde zenginlere müracaat edilerek yardım talep edildiği de kayıtlar arasındadır¹². Bunun yanı sıra Türkler'in dul ve yetimleri korumak adına örgütlenmiş bir yapıya sahip olduklarına dair yazılı belgeler mevcuttur. Bu belgelerden en birincisi Göktürk Yazıtları'dır. Yazıtlarda Türk ailesinin her türlü hayat mücadelesinde birlikte hareket ettiğinin altı önemle çizilmiştir. Bundan dolayı, özellikle ailelerin dağılmasındaki en önemli etkenlerden biri olan “ölüm” durumunda bile Türk aile yapısı başarıyla muhafaza edilebilmiştir. Ailenin reisinde “*Ben öldükten sonra geride kalanlara ne olur ?*” diye bir kaygı ve kuşku yoktur. Çünkü mevcut töre, ölen kişinin çocuklarına kimin bakacağını belirlemiştir. Töreye göre ölen erkek kardeşin dul eşi ile evlenen erkek kardeş ağabeyinin çocuklarına da bakmakla yükümlüydü. Buna leviratus denilmektedir¹³. Böylece aile reisi ölse bile geride kalanların sahipsiz olmaları ve başka ailelere katılmaları, aile isimlerini değiştirmeleri engellenmiş ve aile yapısı korunmuştur¹⁴.

İlhanlılar ve Selçuklular döneminde yetimleri himaye etmek ve onların mallarını korumak maksadıyla düzenlenen vakfiyeler önemlidir. Özellikle İlhanlılar'da Gazan Mahmut Han'ın yaptırdığı Gazan Mahmut Han Vakfiyesi bünyesinde yetim ve terk

¹¹ V. İnanç, *a.g.m.*, s.30.

¹² Beyza Bilgin, “Yetim ve Kimsesiz Çocuklarla İlgili Tesis Kurmanın ve Yaşatmanın Önemi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 1997, XXXIII, Sayı:3, s.12.

¹³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1993, s.216.

¹⁴ V. İnanç, *a.g.m.*, s.19.

edilmiş çocukların himayesine yönelik her türlü ihtiyacın karşılandığı büyük bir yetimhane bulunmaktaydı¹⁵.

Yakın Doğu'nun ve tabii ki Anadolu'nun büyük bir kısmının etkilendiği Moğol İstilâsı, dünyanın gördüğü en büyük yıkım hareketlerinden biri olarak kabul edilir. İstilâlar sonucunda pek çok yerleşim yerinin tahrip olduğu ve kimi şehirlerin haritadan silindiği kaydedilir. Yine Moğollar tarafından katledilen insan sayısının milyonlara ulaştığı bir çok kaynakta dile getirilmiştir. İlk yarım asırdaki yıkma ve tahrip döneminin atlatılmasından sonra Moğol torunlarının kurduğu İlhanlı Devleti, Yakın Doğu'da olumlu izler bırakmayı da başarmıştır¹⁶. Bilhassa Gazan Mahmut Han'ın hükümdarlığı döneminde İlhanlı ülkesinde büyük bir imar faaliyeti göze çarpar. Bu imar faaliyetleri sonucunda ülkenin dört bir yanında yeni yerleşim birimleri kurulduğu gibi eski yerleşim birimlerinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerden İlhanlıların başkenti Tebriz de nasibini almıştır. Bu dönemde inşa edilen ve içerisinde öksüz ve yetim çocukların barındığı yetimhanelerin de bulunduğu Şenb-i Gazan ya da Gazâniyye ve Râb'-ı Reşidî adında iki büyük külliye de bu imar faaliyetleri döneminde yaptırılmıştır.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis'te de yoksullara yardım amaçlı çeşitli hayır kurumlarına rastlanır. Egemen çoğunluğun Hristiyan olduğu bu toplumda, filântropia yani şefkat ve iyilik kavramları üzerine kurulmuş olan hayır kurumlarını açmak imparatorlarla zenginlerin kutsal göreviydi. Bunlar iyilikseverliklerini yoksullar için evler, hastaneler(ksenon), yolcular için misafirhaneler (ksenenodohion), yaşlılar evi (gerokomeion) ve tabii ki yetimhaneler (orfanotrefeion) açarak göstermek zorundaydılar¹⁷.

VI. ve VII. yüzyılda altı hastane ile birlikte yine bu dönemlerde gerokmeionların da (yaşlılar evi) olduğu bilinmektedir. O dönemde evlerinden birini yaşlılar evi ya da başka bir hayır kurumuna dönüştürmek zenginler arasında modaydı. Yoksullar, hastalar, yetimler ve yaşlılar için yaptırılan bu hayır kurumlarından bazıları İmparator Justinianus' un Boğazın Karadeniz ucuna yaptırdığı düşkünlerevi ve yetimhane gibi genellikle Boğaziçi kıyısındaki köylerdeydi¹⁸.

¹⁵ V. İnanç, *a.g.m.*, s.20.

¹⁶ Osman G. Özgüdenli, "15. Yüzyıl Başlarında Tebriz'de İki Yetimhane", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, s.162.

¹⁷ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul 2004, s. 92.

¹⁸ D. Kuban, *a.g.e.*, s. 93.

Bizans İmparatorluğu'nda da hayır kurumlarının sayısı artmaya devam etmiştir. Bu dönemde de düşkünler için yapılan evler, yetimhaneler, hastaneler, halk hamamları ve benzeri yapılar, yöneticilerin insanlık sevgisini ve iyilikseverliklerini gösterebilecekleri önemli hayır mekânlarıdır.

Bu dönemde devletin başında olan imparator Aleksi I. Komnenos'un kızı Anna Komnena, babasının kurduğu yetimhaneyi şöyle anlatmaktadır: *“İmparatorun yetimlere ve emekli askerlere duyduğu sevgiden dolayı buraya yetimhane denmişti... Özellikle yetimlerin geleceği için duyduğu endişeyi yansıtıyordu. Onlarla ilgili bütün konulara bakan bölümler vardı ve bu yoksul insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yönetimden ödenek almak gerekiyordu. Burada bakılanların devredilemeyen hakları da imparatorun altın damgasıyla damgalanmış bir belge ile güvence altına alınmıştı.”*¹⁹

Osmanlı Devleti'nde de yetimler konusu üzerinde hassasiyetle durulan bir konu olup, vakıfların en önemli faaliyet alanları bu yardıma muhtaç insanların bakılıp gözetilmesi olmuştur²⁰. Osmanlı Devleti'nde, önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, dul ve yetimlerin haklarına özen gösterilmiştir. Bunun için vakıflar kurulmuştur. Özellikle Avarız²¹ ve Müessesât-ı Hayriye isimlerini taşıyan vakıflar, toplum içerisinde yardıma muhtaç kişilere yönelik sosyal yardımları organize edici bir özelliğe sahiptir. Osmanlı toplum yapısında önemli etkileri olan vakıflar, ekonomik ve sosyal açıdan güçlü ve fakir kimselere yardımlarla ön plana çıkmıştır. Muhtaç kimseler, vakıf olarak kurulan hastane, yetimhane, aşevi, imarethane, medrese ve şifa yurtları gibi sosyal ünitelerden sağlık, tahsil ve barınma ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Fatih Sultan Mehmet' in 1470 yılında hazırlattığı Fatih Vakfiyesi'nde yetim çocukların okutulması ve meslek sahibi yapılmasına yönelik kanunlar da bulunmaktadır²². Bu hassasiyet diğer padişahların döneminde de devam etmiştir.

¹⁹ D. Kuban, *a.g.e.*, s. 151.

²⁰ Ahmet Eryüksel, “Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler”, *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul 1998, VIII, 331.

²¹ Avarız, olağanüstü durumlarda özellikle de savaş zamanlarında halktan toplanan vergidir. Toplanan bu vergiler avarız sandıklarında birikir ve avarız vakfı eliyle fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçları ile her türlü amme hizmetinin karşılanması için de kullanılmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I, 112-114 ; Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1991, I, 108; Mehmet İpşirli, “Avarız Vakfı”, *DİA*, İstanbul 1991, I, 109.

²² A. Hitay, *a.g.m.*, s.43.

I. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

1.1 Tanzimat Dönemi Eğitim Alanındaki Gelişmelere Genel Bir Bakış

XIX. yüzyıl cemiyetler çağıdır. Toplumsal yapının değişmesi farklı toplumsal örgütlenmeleri beraberinde getirmiş ve Osmanlı toplumu ilk defa cemiyet, şirket ve kulüp gibi örgüt türleri ile tanışmıştır. Tanzimat sonrasında oluşan örgütlü toplum, Osmanlı tarihinde siyasal ve toplumsal açıdan asla geri dönülemeyecek bir sürecin başlangıcı olarak karşımıza çıkar²³. Bu sürecin en önemli göstergelerinden biri de eğitim alanında atılan adımlardır. Maarif, muallim, mektep, sıra, karatahta, tebeşir vb. kavramlar Tanzimat döneminde ortaya çıkmış ve önem kazanmıştır. Tanzimat'ın ilk dönemlerinde bina olarak rüşdiyeler ile korunmaya muhtaç çocuklara yönelik Darüşşafaka yapılmıştır²⁴.

Tanzimat'ın ilk yıllarında rüşdiyeler, Harbiye, Bahriye, Mühendishane ve Tıbbiye gibi yüksek okullara öğrenci hazırlamakta idi. İlk rüşdiye, Mekteb-i Maarif-i Adliye adıyla 1838 yılında devlet dairelerine memur yetiştirmek amacıyla kurulmuştur²⁵. Böylece devlet dairelerinde memur yetiştirme usûlü olarak çırak almak ve yetiştirmek dönemi sona ermiştir. Rüşdiyelerin sayıca artması Mekâtib-i Umûmiye Nezareti'nin kurulmasından sonra olmuştur. Rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek üzere de 1848'de Darülmualimîn-i Rüşdî adıyla öğretmen okulları kurulmuştur. Kız öğrenciler için 1859 yılında başlayan kız rüşdiyeleri için de 1870'te Darülmualimat açılmıştır. 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'ne göre 500 haneden fazla ailenin yaşadığı merkezlere kız ve erkek rüşdiyeleri açılması tavsiye edilmekteydi. Rüşdiyelerin eğitim-öğretim süresi 4-6 yıl arasında değişirken, 1892 yılındaki düzenleme ile üç yıla indirilmiştir.

²³ Mehmet Ö.Alkan , “Osmanlıda Cemiyetler Çağı”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 238, s.204

²⁴ Necdet Sakaoğlu, “Tanzimat Okulları”, *Tarih ve Toplum*, XII, Sayı.72, s.26.

²⁵ Mustafa Ergün, *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s.23-24.

Tanzimat, kızların eğitim faaliyetlerinin arttığı bir dönemdir. Özellikle Kırım Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Fransa, İngiltere gibi ülkelerden gelen ve Selimiye Kışlası'nda görev yapan kadın hastabakıcılar, dönemin ilmiye sınıfından babaların dikkatini çekmiş ve kızların eğitimi konusunda yeni bir evre başlamıştır. Bu süreç ile birlikte 1842'de ebelik kursu açılır. Devletin açtığı ilk önemli okul, rüştiyelerdir. 1858 tarihinde Maarif Meclisi'nden Sadarete yazılmış bir tavsiye mektubunda kız ve erkek çocukların belli bir yaştan sonra bir arada eğitim görmesinin sakıncalı olduğu fakat diğer yandan kız çocukların cahil bırakılmasının da doğru olmadığı bildirilmiştir. Bunun için İbtidâî Mektepleri'nin vereceğinden fazla tahsil görmeleri için Kız Rüşdiyesi açmak için izin talep edilmektedir²⁶. Türk eğitim tarihindeki en önemli gelişmelerden biri Darülmuallimat'ın açılmasıdır. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde böyle bir okula ihtiyaç duyulduğu belirtilmesine rağmen okulun açılışı 26 Nisan 1870'de gerçekleşebilmiştir²⁷. Okulun kuruluş amacı, kız okullarına öğretmen yetiştirmektir. Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın ilân ettiği nizamnameye göre okullar verdikleri tahsile göre sınıflandırılmıştır. Yüksek Öğretmen Okulları, Darülmuallimin ve Darülmuallimat olarak ikiye ayrılmıştır.

Açılan Darülmuallimat'a Rüşdiye mezunu kız öğrenciler alınmıştır. Eğitim; din, dil dersleri, el işi dersleri, musikî, resim, tarih, coğrafya ve hesap şeklindedir. Bu dersler arasında eğitim dersi yoktur ve ilk defa eğitim dersi 1879'da konmuş, hocalığına da Aristokli Efendi getirilmiştir.

Darülmuallimat'tan mezun olan hoca hanımlar, İstanbul İnas Rüşdiyeleri'nde görev yaparlar ya da konaklarda özel hocalık yaparlardı. Dönemin yazarları kadınların eğitilmesi konusunda yazılar yazmışlardır. Namık Kemal, aile makalesinde iyi yetişmeyen kızların anne oldukları zaman çocuklarını iyi yetiştiremeyeceği üzerinde durmuş ve yine dönemin kadın yazarlarından Fatma Aliye Hanım, Ref'et adlı romanında Darülmuallimat'ı bitirip Anadolu'ya öğretmenlik yapmaya giden bir kızdan bahsetmiştir. Terakki Gazetesi'ne mektup yazan kadınlar okuma yazmayı eşlerinden öğrendiklerini ve gazetenin harekeli olarak yayınlanmasını istemişlerdir²⁸.

²⁶ Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", *150. yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s.500

²⁷ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996, s. 90

²⁸ S. Uğurcan, *a.g.m.*, s.501-509.

Tanzimat ile birlikte başlayan ve uzun soluklu olmasa da kadın ve çocukların basın yoluyla eğitilmesi çeşitli yayınlarla sağlanmıştır. Süreli olarak ilk yayın 1849 senesinde Vekayî-i Tıbbiye isimli dergidir²⁹. Süreli yayınlar, Tanzimat ile birlikte resmî olarak başlayan batılılaşma çabalarının bir göstergesidir. Bu çabaların bir diğer göstergesi de kadın ve çocukların yavaş bir ivme ile olsa da sosyal hayatın içerisinde yer almasıdır. Bu amaçla çıkan kadın dergilerinde ev işleri ile alâkalı pratik yöntem ve tekniklere yer verirken, çocuk dergilerinde eğlendirerek bilgilendirici bir yayım üslûbu benimsenmiştir. Bilinen ilk çocuk dergisi Mümeyyiz, ilk kadın dergisi Terakki ile aynı yıl yayın hayatına girmiştir. Mümeyyiz, 15 Ekim 1869'da, Terakki ise 28 Haziran 1869'da yayına başlamıştır. Bu dergi ve gazetelerin yayınlanması kısa süreli olmuştur. Bunun sebebi ise yeterli okuyucu kitlesi olmaması, ülkedeki ekonomik durumun iyi olmayışı gibi sebepler zikredilebilir. Çocuk dergilerinin ilki olan Mümeyyiz, 49 sayı çıkmıştır. Çocuklara Mahsus Gazete ise 627 sayı ile en uzun süre yayın yapan mecmua olmuştur³⁰. Bu dergilerin çoğu 20 sayı bile çıkaramadan kapanmışlardır³¹. Dergiler ayakta durabilmek için abone kampanyaları yaparak okuyucu kitlesi kazanmaya çalışmış, bu anlamda promosyonlar yaparak çocukların ilgi duyduğu oyuncak, telefon, takvim, bisiklet gibi eşyalar ile tirajını arttırmaya çalışmışlardır.

I. ve II. Meşrûtiyet dönemleri, Osmanlı eğitim sisteminde köklü değişikliklerin yaşandığı dönem olmuştur. Yaklaşık 33 sene kadar süren Sultan II. Abdülhamid yönetiminin akabinde 23 Temmuz 1908'de yeniden ilân edilen Meşrûtiyet yönetimi ve 1876'da ilân edilen Kanûn-ı Esasî yürürlüğe girmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminin ardından iktidara gelen İttihad ve Terakki Yöneticileri ise her yeni rejim gibi kendisine ve kendi değerlerine bağlı bir gençliğin yetişmesini arzu etmiştir. Meşrûtiyetin ilk yıllarında Osmanlıcılık ilkesi ile gerçekleştirilmeye çalışılan *ittihad-ı anâsır* düşüncesi Balkan savaşları ile beraber çökünce, milliyetçi-Türkçü siyaset tarzı ön plana çıkmıştır³². Bu meyanda, gençliğin eğitime önem verilmiş ve İttihad ve Terakki Fırkası'nın etkisi ve denetimi altında Haziran 1913'te Türk Gücü Cemiyeti, Mayıs 1914'te Osmanlı Güç Dernekleri ve Nisan 1916'da Genç Dernekleri açılmıştır.

²⁹ Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, İstanbul 1999, s.16.

³⁰ Eski harfli çocuk dergilerinin ne zaman yayınlandığı ve kaç sayı çıkabildiğine dair envanter cetveli için bkz. C.Okay, *a.g.e.*, s.216-217

³¹ C. Okay, *a.g.e.*, s.18.

³² Cüneyd Okay, *Meşrutiyyet Çocukları*, İstanbul 2000, s.12-13.

Bu dernekler ile birlikte aynı amaçla 1914'te yayımlanan Türk Sözü ve 1918'de yayımlanan Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası süreli yayın olarak hizmet vermiştir. Gençlerin eğitimi ile ilgili olarak İttihad ve Terakki'nin kullandığı argümanlardan bir diğeri de İzci Dernekleri olmuştur.

Bir rejimin kendine bağlı insanlar yetiştirmesinin en kolay yolu eğitimidir. Özellikle eski yönetimin devriliş yerine yeni bir rejim kurmaya çalışılan bir siyasî ortamda bu durum daha etkilidir. Bu anlamda 23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanûn-ı Muvakkati'nin 5. maddesinde belirtildiği üzere çocuklar, eğitim olarak çağın gerektirdiği bilgilerle donatılacak, mütedeyyin, vatansever ve gayretli birer insan olarak yetiştirilecektir. Bu kanunun bir çok maddesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile yürürlükte kalmıştır³³. Bu dönemde 1911 yılında Ali Nazmi'nin yazmış olduğu okuma kitabında ilk konular, hürriyet, adalet, müsavat ve uhuvvet konuları olup bu kavramların etraflıca açıklamasından sonra yeni rejimin yönetim organları kavramsal olarak ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir.

II. Meşrûtiyet'in ilân edildiği gün olan 10 Temmuz günü milli bayram ilân edilerek okullarda bu gün görkemli törenlerle kutlanmış, meşrûtiyetin faydaları anlatılarak okullar iki gün süre ile tatil edilmiştir. Bu törenlerde, vatan ve millet sevgisinin aşılandığı şarkılar ve marşlar söylenmiştir³⁴.

10 Temmuz, özellikle II. Meşrûtiyet'in ilk günlerinde ciddi anlamda çocukların rejime bağlanmalarında ve sosyalleşmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Bayram kutlamalarına katılacak çocuklardan kırmızılı beyazlı elbiseler, kurdellalarla okula gitmeleri, eğer öğretmenleri ile birlikte bir yere gidiliyorsa gürültü yapmadan nezaket kuralları içerisinde hürriyet marşları söylenmesi istenmiştir. Bu kutlamalar ve icad edilen geleneklerle yeni rejim yüceltirken, eski rejim de ders kitaplarının içerisindeki bir kısım bahislerle II. Abdülhamid dönemi yerilmiş ve kötülenmiştir³⁵.

³³ C. Okay, *a.g.e.*, s.16-17.

³⁴ C.Okay, *a.g.e.*, s.21.

³⁵ C. Okay, *a.g.e.*, s.25-26.

1.2 Mithat Paşa'nın Kurduğu İslahhaneler ve Sanayi Eğitimi Üzerine Çalışmaları

Tanzimat döneminde, kimsesiz çocukları koruma işinin ele alınması ve bu konuda yazılı müeyyideler doğrultusunda faaliyetlerde bulunan ilk devlet adamının, Tuna valisi olduğu yıllarda çocuk ıslahhanelerini kuran kişinin Mithat Paşa olduğu ileri sürülmektedir³⁶. Mithat Paşa, ıslahhanelere hem Hristiyan hem de Müslüman çocukların alınmasını istemiş³⁷ ve bu konuda da bir ilki gerçekleştirmiştir. Farklı kültürlerden gelen çocukların farklı etnik grupların aralarındaki problemleri çözeceğine ve dolayısıyla ayrılıkçı eğilimleri ortadan kaldıracığına inanmaktaydı³⁸.

Mithat Paşa'nın görev alanına giren vilayetlerde problemlerin artması sonucu Paşa tarafından, Bâb-ı Âlî'ye bir tezkere yazılmış ve konu ile ilgili yapılanlar rapor edilmiştir. 24 Ocak 1864'te yazılan bu tezkerede Niş İslahhanesi'ndeki 41 öğrenciden üçünün cinayet ve hırsızlıktan mahkum olmuş çocuklardan oluştuğundan bahsedilmekte ve bu çocukların eğitimi hakkında bilgi vererek okulun neden ıslahhane olduğu üzerinde durulmaktadır. Mithat Paşa, 1868'de Şurâ-yı Devlet Reisliği'ne atanana kadar görevli bulunduğu Tuna Vilayeti'nde ıslahhanelerin sayılarını daha da arttırmaya çalışmıştır. Rusçuk'ta açılan Kız İslahhanesi bu çabaların en önemli göstergelerinden biridir ve Tuna Gazetesi'nde bu vilayette açılan ıslahhanelerin başarılı çalışmalarıyla ilgili haberler çıktıktan sonra, bu konuda kamuoyu oluşturmak isteyen Takvim-i Vekayî de bu haberlere yer vermiş ve ülke genelinde bu okullara ilgi artmıştır. Öyle ki, Tanzimat'ın sonuna kadar Niş, Sofya, ve Rusçuk'taki ıslahhanelerden başka Bursa, Kastamonu, Sivas, Halep, İskodra, Edirne, İzmir, Erzurum, Bosna, Trabzon, Diyarbakır, Bağdat, Selanik, Şam, Trablusgarp, Prizren, Üsküp'te birer erkek ıslahhanesi açılmıştır. Bu ıslahhaneler açılış amaçlarına göre farklı isimlerle adlandırılmışlardır: “*Sanayihane*”, “*Mekteb-i Ulûm-ı Sanayi*”, “*İslahhane Dairesi*” ve “*Kız İslahhanesi*” adları Rusçuk ve Bosna’ da kullanılmıştır. 1868 yılından itibaren bu kurumlar İstanbul’da da açılmıştır. Fakat İstanbul’da kurum ad değiştirerek “*Sanayi Mektebi*”

³⁶ Osman K. Akol, *Kimsesiz Çocuklar*, Ankara 1950, s. 49; M. Ergün, *a.g.e.*, s.25.

³⁷ Osman K. Akol, “Çocuğu Koruma Faaliyetlerinin Tarihçesi”, *Çocuk Doktoru Dergisi*, İstanbul 1952, VII, Sayı: 78, s.5.

³⁸ Cemil Öztürk, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu İslahhaneler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı), İstanbul 1995, s.440- 442.

adını almıştır. Öğrenci sayıları rüştiyelere göre düşük olan bu okullarda, öğrencilere bölgenin gereksinimlerine göre bilgi ve beceri kazandırılmaktadır³⁹.

Islahhanelere kabul şartları yıllar içinde değişiklik göstermiştir. Kuruluşunun ilk yıllarında Islahhanelere sadece her din ve ırktan yetim ve öksüzler ve ebeveynleri kendilerine bakamayacak kadar fakir çocuklar kabul edilirken, daha sonraları özellikle 1871 yılında Islahhanelere Dair Nizamname'nin yürürlüğe girmesinden sonra ana-baba ve akrabalarının mali durumu iyi olan çocuklar da ıslahhanelere alınmaya başlandı. Fakat bu ailelerin de masraflara katılması şartı getirildi.

Islahhanelere kabul şartları incelenirken farklı konularda farklı uygulamalar da görmekteyiz. Şöyle ki: Suçlu çocuklar, hapiste kalmak yerine ıslahhanede kalacaklar, ancak ıslahhaneden hapiste kalacakları süre boyunca çıkmayacaklardı. Bunun yanında 1865 yılında Rusçuk Islahhanesi'nde farklı bir uygulama yapılarak şehirdeki kör dilencilerin de ıslahhaneye alınması ve hasır örme işinin öğretilerek meslek edindirilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde Niş Islahhanesi'ne de kadın mahkumlar kabul edilerek meslek öğretmeye çalışılmıştır.

Islahhanelerdeki öğrenci sayısı bölgenin imkân ve ihtiyaç durumuna göre şekillenmiştir. Tuna Vilayeti'ndeki öğrenci sayısı 500 iken Niş vilayetindeki öğrenci sayısı 40-50 civarındaydı. Bunda Tuna Vilayeti'nde göçmen çocuklarının da kabulü rol oynamıştır. Islahhanelerde azınlıklara ait çocukların da kabulü söz konusudur. Mesela; Rusçuk Erkek Islahhanesi'nde toplam 156 öğrencinin 121'i Müslüman, 33'ü Hristiyan ve 2'si Yahudi idi. Aynı şekilde Sofya Islahhanesi ile ilgili kayıtlarda da ıslahhanede çeşitli din ve ırklardan 90 çocuğun olduğu anlaşılmaktadır.

Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler kendi inançlarına uygun biçimde din ve ahlâk eğitimi almakta ve bunun için de kendi dinlerinden olan bir öğretmen ders vermekteydi. Islahhaneler, çocuklara hem eğitim hem de zanaât kazandırması maksadıyla açıldıklarından dolayı öğretim kadrosu, teorik dersler için öğretmenlerden, meslekî dersler için de ustalardan oluşmaktaydı. İstanbul'da kurulan Sanayi Mektebi'ne ilk müdür olarak atanan İbrahim Edhem Bey⁴⁰, hem ebru hem de teknik resim ustasıydı

³⁹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, İstanbul 1991, s. 81.

⁴⁰ İbrahim Edhem Bey ismi ile zikredilen şahsiyet muhtemelen İstanbul'un Üsküdar semtinde bugün de hala mevcut bulunan Özbekler Tekkesi'nin meşhur bir çok meslek hakkında bilgisi dolayısı ile Hezarfen lakabıyla anılan Özbekler Tekkesi Şeyhi İbrahim Edhem Efendi'dir. Bir çok sanat dalında

ve aynı zamanda doğramacılık, mühürcülük, demir, tesviye, makine, matbaacılık gibi sanatların da tam ustasıdır⁴¹. Bu atama, Mithat Paşa başta olmak üzere, ıslahhaneler konusundaki çalışmaların ciddiyetini ve titizliğini göstermektedir.

Islahhanelerde, Türkçe'nin resmi dil olarak okutulmasının yanında azınlıklara da kendi dillerinde ders verecek öğretmen imkânı da sağlanmıştır. Bölgelere göre Bulgarca, Rumca ve Arapça öğretmenleri görevlendirilmiştir. Ayrıca bazı ıslahhanelerde Fransızca öğretmenleri de bulunmaktadır. Öğrencilerin ders müfredatları sınıf geçme sistemi ile sağlanmıştır. Buna göre, beş yıllık olan eğitim süresinin ilk yılları okuma yazmayı öğrenme, mensup olunan dinde duaları ezberleme, sanatta çıraklık derecesinde beceri kazanma, ileriki sınıflarda ise özellikle memuriyete hazırlanan öğrenciler için okuduğunu anlayıp yazmak ve rakamların kullanılışını bilmek, sanatta ise branşına göre ustalaşmaya doğru gitmek ve pratik yapacak seviyeye gelmek hedeflenmiştir. Mesela; kunduracılık öğrenen bir öğrenci, eğitimin sonunda kundura, potin ve çizme gibi şeyleri kendi başına dikmek zorundadır.

Sınıf sistemi, 5. sınıf ile başlayıp 1. sınıf ile biter. Yani mezun olacak ve 'Usta Şehâdetnâmesi' alacak öğrenci 1. sınıfa ulaşmıştır. Bu sınıfın sonunda başarılı olanlar şehâdetnâmelerini alırken, başarısız olanlar da sınıfı tekrar ederler. Öğrencilerin bu tekrarlarında başarısız olanları ise bir alt sınıfa indirilirler. Aynı zamanda öğrencilere başarılı olup üst sınıftan ders alarak okulu erken bitirme imkânı da verilmiştir. Şehâdetnâmeyi alanlar, kendi işlerinde çalışmaya başladıkları gibi dilerlerse ıslahhane atölye ve fabrikalarında yevmiye ve götürü usûlü ile de çalışabilmekteydi. Islahhane yönetimleri, iş kuran öğrencilere hem sermaye yardımında bulunur, hem de gerekli takip ve tavsiyelerle öğrencinin işini kaybetmemesine yardımcı olmaktaydı.

Bu okullarda eğitim ve zanaât kazandırma faaliyetleri, bölgenin şartları ve ihtiyaçlarına göre şekillenmekteydi. Tuğla, kiremit Karaağaç civarındaki fabrikalarda, boya ve dericilik ise Kazlıçeşme ve Beykoz'daki imalâthanelerde gösteriliyordu⁴². Islahhanelerin kendi ustaları olduğu gibi konusunda uzman olan ustalardan da yardım alınmaktaydı. Mesela, Niş Islahhanesi'nde kilim dokuma eğitimi için kadın ustalar,

mahir olan İbrahim Edhem Efendi'yi bu durumundan haberdar olan Mithat Paşa, 1869 yılında kurduğu Sanayi Mektebi'nin başına getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Üsküdar Özbekler Tekkesi'ne Yaptığı Tahsisatlar" *Bir - Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 1997, Sayı: 7, s. 27-34.

⁴¹ *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, (Yay. Haz. :Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1997, s. 52-53.

⁴² M. Çadircı, *a.g.e.*, s. 81.

Sivas İslahhanesi için rugan ve Avrupavâri kösele ayakkabı için usta bir debbağ⁴³ Tokat'tan, asker elbisesi dokumak için de Elazığ'dan bir usta getirilmiştir. Ayrıca ıslahhane çevresindeki fabrika ve imalâthanelerin ustaları da meslekî eğitime katkıda bulunmuşlardır. Mesela; Rusçuk Erkek İslahhanesi'ndeki öğrenciler Matbaa-i Vilayet'e, Temürhane⁴⁴ Fabrikasına, Hendese ve Vilayet dairelerine seçecekleri mesleklere göre yollanmışlardır. İslahhanelerde meslekî eğitim verilen sanat dalları olarak; dokumacılık, marangozluk, demircilik, debbağlık, iplik yapma, matbaacılık, hasırcılık, terzilik, urgancılık, demiryolculuk, boyacılık ve saraçlık görülebilir.

Zamanla eğitim seviyesindeki artış ve yakalanan kalite ile okulların çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek birer meslek okulu olması hedeflenmiş ve bunun için de okullara Avrupa düzeyinde eğitim verecek öğretmenleri yetiştirmek üzere bazı öğrenciler Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu öğrencilerden bazıları Paris'e gönderilerek "makine takımları demirciliği", "mekanisyen", "ince marangozluk", "gümüş, pirinç, bakır gibi madenlerden avize ve şamdan dökümcülüğü" eğitimi almış, bazıları da Belçika'ya giderek marangozluk, aba ve çuha fabrikalarına, çeşitli aletler yapmak üzere demircilik ile bu fabrikaları işletmek için de makinecilik eğitimi almışlardır.

İslahhaneler ilk açıldıkları yıllarda vilayet meclisleri bünyesinde oluşan geçici komisyonlar tarafından yönetilmiştir. 1871'de yayınlanan nizamname ile yönetim, zabıta müdürü, başkâtip, maiyet kâtibi ve vekilharçtan oluşan idarî personelin yanında bir de aşçı, çamaşırcı ve zaptiyeden oluşan hizmetli kadrosuyla sağlanmıştır. Bu memurlar, geceleri de ıslahhane dönüştürümlü olarak nöbet tutmak zorundaydı.

İslahhaneler sevk ve idare bakımından mahallî yönetimlere bağlı olduğu için malî kaynakları da buralardaki bağış kampanyaları ile sağlanmıştır. Fakat toplanan yardımlar ıslahhanelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemiştir. Rusçuk ıslahhane binasının inşası için yapılan bağış kampanyasında Temmuz ayına kadar 53.311 kuruş, Vidin' de 13.760 kuruş, Şumnu'da 9.425 kuruş yardım yapılmıştır. Toplanan yardımlar İâne Defteri'ne kaydedilmiştir. Ayrıca kurulan İslahhane Sandığı'nda da 76.469 kuruş yardım toplandığı ve kampanyanın daha sonra da devam ettiği ve bağış listeleri Tuna Gazetesi'nin çeşitli sayılarında yayınlanmıştır. İslahhaneler kuruluş aşamasındaki bu

⁴³ Debbağ, deri işleyen sanatkâra denir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1989, s.202.

⁴⁴ Demirhane anlamına gelmektedir. Demirhane ise, demir işleri yapılan imalâthane demektir. Bkz. İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005, I, 663.

yardımların yanı sıra, mahallî idarelerin farklı kaynaklarını kullanarak da ayakta kalmaya çalışmıştır. Mesela; Mithat Paşa 1863-1864 öğretim yılında, bazı değirmen ve han, bazı bağ ve bahçelerin gelirlerini ve devlet tezkereleri harcından belirli bir yüzdeyi Niş İslahhanesi'ne tahsis etmiştir. Benzer gelirlere bir çok bölgede rastlanmaktadır. Ayrıca emlak gelirleri ile bazı vergiler de ıslahhane gelirleri arasındadır. İslahhaneler faaliyete başladıktan sonra ise, bunların atölye ve fabrikalarında imâl edilen malların döner sermaye olarak getirdiği gelirler ve özellikle ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan üretimler (ayakkabı ve giyim) ıslahhanelerin önemli gelir kaynakları arasındadır. 1867'de Rusçuk İslahhanesi ve Niş İslahhanesi'nin gelirleri 70-80.000 kuruşa ulaşmıştır. Fakat gelirlerin yetersiz kaldığı yerlerde kapanan ıslahhaneler de olmuştur. Mesela; 1882'de Kastamonu İslahhanesi kaynak yetersizliği yüzünden kapanmıştır⁴⁵.

Mithat Paşa, Tuna Valiliği esnasında yapmış olduğu çalışmaları ve açılmasında öncülük ettiği ıslahhanelerin nasıl geliştiğini ve ne derece devlete millete faydalı işlere sebep olduğunu hatıratında şu şekilde anlatmıştır: “... ıslahhaneler meselesidir ki evvelce birinci defa olarak Niş'te kurulan İslahhanenin daha mükemmeli olmak üzere Rusçuk ve Sofya'da Müslüman ve Hristiyan kimsesiz ve yetim çocuklar toplanarak birer ıslahhane yapıp, çocukların talim ve terbiyesini öğrenecekleri sanatların kurallar ve hareketlerini göstermek üzere bir nizamname yapılmış ve Tuna Gazetesi namıyla önce Tuna Vilayeti'nde kurulan vilayet gazetesinin hükümet ve ahalice lüzumlu olan sâir matbuatın basılabilmesi için modern makineler getirtilerek bir de matbaa kurulmuştu. Rusçuk İslahhanesi çocuklarının öğrendikleri terzilik ve kunduracılık ve şirketin Araba Fabrikasında araba yapımı gibi sanatlardan başka çocuklardan bir takımı da matbaaya alınarak müretteplik ve taş basmacılığı (litoğrafyacılık) sanatlarında yetiştirilmiş ve Sofya İslahhanesi Çuha Fabrikası yapılmaya elverişli olduğundan orası için de Viyana'dan mahsus makineler ve ustalar getirtilerek, mevcut çocuklardan ekserisi iki yıl içerisinde muallime muhtaç olmayacak derecede bu sanatı öğrenerek usta olmuşlardır. Bu üç yerdeki ıslahhanelerin her birinde mevcut olan çocukların sayısı yüz elliden iki yüz elli kişiye kadar olup, devamlı masraflarını karşılamak üzere Niş İslahhanesi için tedarik ve tahsis edilen irâd yıllık 200.000 kuruş

⁴⁵ C. Öztürk, a.g.m., s.440- 442.

raddesinde olduğu halde, Rusçuk Islahhanesi vilayet merkezinde bulunduğundan varidât tedariki daha kolay olmakta ve Varna demiryolunun inşaatı sırasında Hezargrad ve Işıklar istasyonları civarında Islahhane hesabına olarak 200.000 kuruş harcanarak yapılan kargîr zahîre ambarlarının senevi 100.000 kuruşa kiraya verilmesi gibi bazı nâfia vesilelerinin tesadüf eylemesiyle Rusçuk Islahhanesinin senelik varidâtı 300.000 kuruşu geçiyordu. Bundan dolayı sonradan bir de kız islahhanesi ilave edilmiş, fakat Sofya Islahhanesi'nin varidâtı, gerekli ve istenen düzeye ulaşamamışsa da, fabrikasında yılda 30.000 metreye kadar kaba çuha imâl edilerek hayli temettû bıraktığından orasının da mecburen gelirini azaltmıştır.”⁴⁶

1.3 Darüşşafaka

Adı “şefkat yurdu” anlamına gelen Darüşşafaka, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde bir derneğin himayesinde ve bir sivil oluşumun öncülüğünde kurulan ilk parasız özel okuldur. Kurulduğu zamanki tam adı Darüşşafakatü’l- İslâmiyye’dir⁴⁷. Devlet desteğini de kazanmış olan bu okulun temeli, açılmasına ön ayak olan Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye’nin kurulmasıyla atılmıştır⁴⁸.

İslâm Eğitim Cemiyeti veya Kurumu olarak çevirebileceğimiz Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye’nin, öncülüğünü Daire-i Askeriye Ruznâmecisi Yusuf Ziya Bey yapmıştır. Ayrıca Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa, Sadrazam Sakızlı Ahmet Esad Paşa ve Ali Naki Efendi de kurucu üyeler arasında yer almıştır⁴⁹. Amacı, yoksul ve kimsesiz kalmış Müslüman halkın çocuklarını geri kalmışlık ve eğitimsizlikten kurtarmak olan bu cemiyetin⁵⁰ kuruluş tarihi Hicri 21 Şevval 1281, Miladi 19 Mart 1865 olarak bilinmekle birlikte⁵¹, Darüşşafaka’nın kuruluşundaki ilk amaç, Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye’nin Kapalıçarşı önündeki esnaf çıraklarını eğitmektir. Bu sebeple cemiyete, Kapalıçarşı civarında Örücüler Kapısı’nda bir okul

⁴⁶ O. S. Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁴⁷ N. Sakaoğlu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s.1.

⁴⁸ Aylin Koç, “Öksüz ve Yetimler için Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka”, *Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler*, İstanbul 2003, s. 183.

⁴⁹ Aynur Soydan, “Darüşşafaka Tarihinden Kesitler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2003, Sayı:3, s. 250.

⁵⁰ Mehmet İzzet-Mehmet Esad-Osman Nuri-Ali Kami, *Darüşşafaka Türkiye’de İlk Halk Mektebi*, (Yay. Haz. : Mehmet Kaynar), İstanbul 2000, s.1.

⁵¹ A. Koç, *a.g.m.*, s.184.

tahsis edilmiş, akabinde bu binanın onarımına başlanmıştır. Mektebin yeri Beyazıt Meydanı yakınında bulunan Simkeşhane'nin yanındaki Valide Mektebi bu iş için ayrılmıştır. Binanın ve eğitim araçlarının hazırlanması ile birlikte 1865 yılında derslere başlanmıştır⁵².

Kuruluşuyla birlikte ilk nizamnamesini⁵³ de hazırlayan Cemiyet, gayesini öncelikli olarak öksüz ve kimsesiz çocuklar olmak üzere, sınıf ayırt etmeksizin bütün çocukların dinî bilgiler, her türlü evrakı kısa zamanda okuyup yazmayı öğretmek için eğitim verileceği ve derslerin esnafa kolaylık olsun diye çarşının açılışından iş zamanının gelişine kadar olacağını bildirmiştir. Söz konusu bu eğitimlerden herhangi bir ücret alınmamasının yanında ihtiyacı olanların eğitim masrafları da karşılanmıştır. Bunun yanında, başarılı olup eğitime devam edebileceklere de maddi destek sağlanmıştır.

Cemiyetin yapacağı işler, kuruluş amacı ve üstlendiği görevler 3 fasıl ve 22 maddeden oluşan bir nizamname ile belirlenmiştir. Cemiyette okutulan dersler nizamname de şu şekilde belirlenmişti: *“Elifba., bu ders arasında şakirdana okutulacak, huruf ve kelimat yazdırılacaktır. Kuran-ı Kerim ve muhtasar İlmihâl, Hümayünname hulasası veya suhuletli diğer bir kitap bu ders arsında imla, hatt-ı talim olunacaktır, hesap, hendese, ve herkese lazım olan kavaid-i hendesiye talim olunacaktır. Hulasa vechile tarih, coğrafya”*⁵⁴

Daha sonra Dâhiliye Nazırı olan Yusuf Ziya Bey, şahsi imkânlarıyla cemiyet için bir adım olması için Beyazıt'taki eski Simkeşhane binasındaki Emetullah Valide Sultan Mektebi'nde üç sınıflık bir çıraklık okulu açmıştır⁵⁵. Başta Kapalıçarşı'daki, Müslüman ve Hristiyan çırak çocukların boş vakitlerini değerlendirmek ve onlara okuma-yazma ve hesap gibi eğitimlerin amaçlandığı okul⁵⁶, daha sonraları, öğretimdeki başarıları sayesinde memurların ve kalem efendilerinin de burayı tercih etmesine sebep olmuştur. Taleplerin artması sonucu yeni bir şube açma zorunluluğu duyan cemiyet, Aksaray'daki Ebubekir Paşa Mektebi'ni de devlet izni ile yeni bir şube olarak açmıştır.

⁵² A. Soydan, *a.g.m.*, s. 251.

⁵³ Darüşşafaka'nın 1333 tarihli nizamnamesi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare-i Umûmiye Belgeleri (DH.İ.UM), E24/61, 7/1-8.

⁵⁴ A. Koç, *a.g.m.*, s.184.

⁵⁵ B. Bilgin, *a.g.m.*, s.13.

⁵⁶ N. Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.1.

Bu ırak mekteplerindeki eğitim 1865-1873 yılları arasında aralıksız devam etmiştir⁵⁷. Bu okuldaki ğretim hizmeti 1874 yılında Maarif Nazırı Münif Paşa'nın, gerekçesi belirlenemeyen emriyle kapatılmıştır⁵⁸.

Galatasaray Lisesi'nin, Mekteb-i Sultanî ismiyle açılması ve buraya genellikle ricâl ve zengin çocuklarının devam etmesi, Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye üyelerini kimsesiz veya fakir çocuklar için de alternatif bir düzenli okul açma fikrine yöneltmiştir⁵⁹. Paris Sefareti'nden İstanbul'a gelerek cemiyete katılmış olan Sakızlı Ahmet Paşa'nın tavsiyeleri doğrultusunda "Darüşşafakatü'l İslâmiyye" adıyla bir okul kurulmasına karar verilmiştir. Esad Paşa, bu yeni okulun Paris civarında gördüğü asker yetimlerinin eğitimine mahsus Prytanée Militaire de la Flèche okulu tarzında⁶⁰, Müslüman kız ve erkek yetimlere mahsus bir kurum olmasını düşünüyordu⁶¹. Bunun için Paris'ten gelirken bu okulun planlarını, programını, hatta đrenci elbiselerini bile beraberinde getirmiştir⁶².

Darüşşafaka'nın kuruluşu esnasında Osmanlı Devleti, muhtemelen tarihinin en kötü devrelerinden birini yaşamaktaydı. Balkan isyanları devam ediyor, Mısır sorunu çözülemiyordu. Ekonomik açıdan devlet iflasın eşiğindeydi ve maaşları ödemekte hayli zorlanıyordu. Bu doğrultuda başlatılân kampanya neticesinde havadarlığı sebebiyle Sultan Selim ile Fatih Camileri arasında, Haliç ve Boğaz girişindeki Maşuk Paşa Konağı ve arsası satın alınmıştır. 210.000 kuruş olan arsa bedeli Sultan Abdülaziz tarafından ödenmiştir. Binanın planları da Ohannes Balyan Kalfa tarafından yapılmıştır. İnşaat, 16 Ağustos 1868 tarihinde şehremini Sever Cemiyeti'nin kurucusu Yusuf Ziya Bey ve devlet görevlilerinden oluşan bir heyetin kontrolü altında başlamıştır. 17 Haziran 1873 tarihinde bitirilen okulda eğitime 28 Haziran 1873'de başlanılmıştır. İnşaat masrafı olan 3.071.263 kuruşun 500.000 kuruşu Sultan Abdülaziz, 374.900 kuruşu maliye hazinesinden ve geri kalan kısmı da başta Sadrazam Ali Paşa olmak

⁵⁷ A. Koç, *a.g.m.*, s. 185.

⁵⁸ A. Soydan, *a.g.m.*, s. 251.

⁵⁹ N. Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.1.

⁶⁰ A. Hitay, *a.g.m.*, s.44.; Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s.298.

⁶¹ Mehmet İzzet-Mehmet Esad-Osman Nuri-Ali Kami, (Yay.Haz.: Mehmet Kaynar), *a.g.e.*, s.5.

⁶² A. Soydan, *a.g.m.* s. 254. ; Yetim çocukların Darüşşafaka tarafından kabul edilmesi dolayısı ile şehit çocukları da Darüşşafaka'da okutulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM), 8/3.

üzere Mısır Hidivi İsmail Paşa⁶³ ve yüksek dereceli memurların bağışları ile karşılanmıştır⁶⁴.

Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ile ilgili olarak 15 Muharrem 1289 / 25 Mart 1872 tarihli nizamnameye ek olarak çıkan nizamname de cemiyetin merkez şubesi olarak İstanbul olmak üzere taşrada da şubeler açması kararlaştırılmış ve bu nizamname ile cemiyetin bir anlamda iç tüzüğü oluşturulmuştur⁶⁵. Bu nizamname ile birlikte Darüşşafaka'ya üye kabul edilebilecek şahısların doldurmaları için bir îâne senedi doldurması ve taahhüt edeceği yardım bedelini taahhüt ettiği tarihte ödemesini yapması istenmekte idi. Bu senedin üye tarafından İstanbul'daki Nûr-ı Osmaniye Camii mahfilinde bulunan Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye Riyâseti'ne ulaştırması gerekmektedir. Eğer üye İstanbul'da ise tahsil memuru vasıtası ile ödeme makbuzu takdim edilirdi. Taahhüt eden üye taşrada ise makbuzu posta yolu ile kendisine ulaştırılırdı⁶⁶.

1.3.1 Darüşşafaka'ya Öğrenci Kaydı ve Eğitim Faaliyetleri

İlk yıl için 54 öğrenci alınan okulda eğitim 8 yıl olarak belirlenmişti. İbtidâî-İdâdî ve Rüşdiye olarak belirlenen sınıflar doğrultusunda eğitimin ilk altı yılı İbtidai-İdadi-Rüşdiyeye, son iki yıl ise “Âli” kısma tahsis edilmişti. Buna ek olarak son sınıf, Telgraf ve Fen Mektebi adıyla da eğitim vermiştir⁶⁷. İlk öğretmenler, çoğunlukla asker kökenli veya İstanbullu aydınlardan oluşmaktaydı ve tamamen fahri olarak görev

⁶³ N. Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.1.

⁶⁴ A. Koç, *a.g.m.*, s. 185.

⁶⁵ *Düstur*, II. Tertip, VII, 727, Ankara 1920; Bu konuda Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Heyet-i Mahsus Reisi olan ve aynı zamanda da Dahiliye Nazırı olan Talat Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir belgeden vilayetlerde de Darüşşafaka'nın bir şubesi açılabilmesi için çalışmalar yapıldığı, İstanbul'da da bir kız şubesinin açılmasının gerekli olduğunun düşünüldüğü belirtilmektedir. Kız Darüşşafakası'nın açılma sebebi olarak da savaş sonrasında yetim ve kimsesiz, sürünmeye mahkum olan Müslüman kız çocuklarının maruz kalması kaçınılmaz olan sefaletten kurtararak, kadınlara örnek olabilecek hanımefendiler yetiştirmek olarak tespit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, DH-İ.UM, E-24/61; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdürüyeti (DH-UMVM), 124/41

⁶⁶ DH-İ.UM, E-24/61.

⁶⁷ Darüşşafaka, öğrencilerinin bir kısmı eğitim amacıyla Paris Telgraf Mektebi'ne gönderilmiştir. Tahsillerini tamamlayanlar yurda dönüşlerinde değişik memuriyetlerde, özellikle de posta ve telgraf memuriyetlerinde istihdâm edilmişlerdir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH-MKT), 128/41.

yapmaktaydılar. Okulun ders programında ilk açıldığı zaman otuzdan fazla ders bulunmaktaydı.

Darüşşafaka mektebi öğrenci kabulünü bir nizamname ile düzenlemiş ve bazı şartları haiz olan öğrenciler okula kabul edilmiştir. Öğrencilerde aranan şartlar şöyledir:

1. *10 yaşından aşağı, 12 yaşından yukarı olmamak,*
2. *Ana –baba veya yalnız birinden mahrum olmak (imtihanda eşit puan alırsa anası-babası olmayana öncelik verilir,)*
3. *İlk mekteplerin en az dördüncü sınıfına kadar okumuş olmak veya o derece tahsil gördüğü imtihan neticesinde sabit olmak,*
4. *Herhangi bir hastalığı olmamak ve bünyesi tahsile uygun olmak,*
5. *Müslüman evladı olmak ve ailesi namus erbabından olmak.*

Nizamnamede ayrıca öğrencilerin her türlü masraflarının cemiyet tarafından karşılanması, bir idare, bir de eğitim kurulu oluşturulması, mektebin ve talebelerin durumu ile yakından ilgilenmek üzere bir müdür, bir de müdürle tayin edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin askeriyede ve devlet dairelerinde çalışabilmeleri için eğitilmelerine ve de geceleri okulda kalabilmelerine imkân verilmiştir. Mektep binası iki taraflı yapılarak kız öğrencilerin de alınması düşünülmüş fakat bazı sakıncalar ileri sürülerek kız öğrenci alınmasından vazgeçilmiştir⁶⁸.

Darüşşafaka'nın nizamnamesinde okulda okutulacak dersler; sosyal bilgiler, matematik, muhasebe, kimya, tarih, coğrafya ve müzik ile Türkçe, Arapça ve Farsça gibi yabancı dil dersleri olarak belirtilmiştir. Ayrıca zaman içinde ihtiyaçlara göre programda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bunun en güzel örneğini, 1880 yılında programa alınan elektrik dersi ile son sınıflara konulan telgraf dersinin temel dersler arasına girmesinde görebiliriz. Bu derslerin konmasının amacının Posta ve Telgraf Nezareti'ne fen memuru yetiştirmek ve bundan böyle Darüşşafaka mezunlarının bu nezaret için yetiştirilmelerini sağlamak olduğu söylenebilir⁶⁹. 1881'de okulun ilk mezunları olan 8 öğrenci, cemiyet üyesi Posta ve Telgraf Nazırı İzzet Efendi'nin gayretleriyle Nezaret kalemlerine alınmışlardır. Ayrıca, ilk mezunlardan üç, ikinci mezunlardan bir olmak üzere dört kişi 1883 yılında Paris'teki Telgraf Mektebi'ne gönderilmiştir. İyi sonuçlar alınması üzerine de iki yıllık aralıklarla da ikişer mezunun

⁶⁸ A. Koç, *a.g.m.*, s. 186.

⁶⁹ A. Soydan, *a.g.m.*, s. 257.

Paris'e gönderilmesine de devam edilmiştir. 1887 yılında komisyon yeni program hazırlamış, fıkıh ve mecelle gibi dersler programdan kaldırılmıştır. Yeni program çalışmasında, o sırada Darüşşafaka'nın Posta ve Telgraf Nezareti'ne alınacakları yetiştirmek için yedinci ve sekizinci sınıflarında okutulan telgraf dersi bırakılmıştır. Yetiştirdiği öğrencileri ile göz dolduran ve zamanın önemli okulları arasına giren Darüşşafaka'nın 1882 tedrisat döneminde okutulan derslerin⁷⁰ yoğunluğuna bakacak olursak bu başarının sebepleri anlaşılmaktadır.

⁷⁰ Mehmet İzzet ve diğerleri, (Yay.Haz.: Mehmet Kaynar), *a.g.e.*, s.13.

1882 Eğitim Döneminde Darüşşafaka'da Okutulan Dersler

Dersin Okutulduğu Sınıf	Derslerin İsimleri
Birinci sınıf dersleri	Elifba, Kur'an-ı Kerim, Şurû-i Salât, Esmâ-ı Türkiye, Hikâyât-ı Müntahaba, Kıraât, Hüsn-i Hat, Hesab.
İkinci sınıf dersleri	Kur'an-ı Kerim, İlmihâl, Sarf-ı Türkî, Talîm-i Fârisî, Usûl-i İmlâ, Hesap, Mülâhhas Coğrafya, Hüsn-i Hat, Kısâs-ı Enbiyâ, Resim.
Üçüncü sınıf dersleri	İlmihâl-i Kebir, Sarf-ı Arabî, Fârisî, Fransızca, Usûl-i İmlâ, Kısâs-ı Enbiyâ, Mükemmel Hesap, Coğrafya-yı Umûmî, Hüsn-i Hat, Resim.
Dördüncü sınıf dersleri	Nahv-i Arabî, Fransızca, Fârisî, Kavâid-i Osmaniye, Usûl-i Kitâbet, Numûne-i İnşâ, Hendese-i Hattîye, Hesab, Tarih-i Tabîî, Mufasssal Coğrafya, Tarih-i Osmanî, Resim.
Beşinci Sınıf dersleri	İlm-i Beyan, Mantık, İnşâ ve Kitâbet, Fransızca, Tarih-i Tabîî, Hendese-i Sathîye, Cebr-i Âdi, Hikmet-i Tabîîye, Kimya, Coğrafya-yı Osmanî, Tarih-i Osmanî, Resim.
Altıncı sınıf dersleri	Usûl-i Münazara, Kitâbet, Fransızca, Tercüme-i Lisân-ı Fransevî, Cebîr-i Âdi, Hendese-i Mücesseme, Hikmet-i Tabîîye, Kimya, Tarih-i Tabîî, Tarih-i Umûmî, Arabî, Resim.
Yedinci sınıf dersleri	Usûl- Fıkıh, Kitâbet, Müsellesât-ı Müsteviye ve Kürevîye, Hendese-i Hallîye, Münhaniyât-ı Müstamele, Cebr-i Â'lâ, Hikmet-i Tabîîye, Kimyây-ı Madenî, Fransızca, Teşrîh ve Fizyoloji, Tarih-i Umûmî, Usûl-i Defterî, Ziraat Coğrafyası ⁷¹ , Telgraf-ı Elektirikî ⁷² , İlm-i Servet-i Mîlel, Resim.
Sekizinci sınıf dersleri	Mecelle, Mebâniyü'l-İnşâ, Hendese-i Resmiye ve Menâzır, Tabakâtü'l-Arz, Hikmet-i Tabîîye, Fenn-i Makine, Kozmografya, Topografya, Tarih-i umumî, Usûl-i Defterî, Ziraat Coğrafyası, Telgraf-ı Elektirikî, Resim.

⁷¹ Bu ders, dönemin Darüşşafaka müdürü olan Hüseyin Paşa'nın bizzat okutmak için programa dahil ettiği bir derstir.

⁷² Cemiyet a'zâsından Telgraf ve Posta Nazırı İzzet Efendi'nin bu dersin okutulması ve Darüşşafaka mezunlarının Telgraf İdaresi'ne alınması için Telgraf İdaresi Fen Kalemi Müdürü Emil Lakovan Efendi tarafından Fransızca olarak hazırladığı ders kitabı, Fransızca olarak okutulmuştur.

Rüsûmat idarelerine ayrılacak olanlar için vergi meseleleriyle ilgili dersler konulmuştur⁷³. Darüşşafaka, ülkeye ordunun dışında sivil kesim kanalıyla giren ilk teknoloji olan telgrafçılığın gelişmesinde önemli rol oynamıştır⁷⁴.

Ders araçlarının parasız verildiği okul, Türkiye’de kurulan ilk harp okulu olma özelliğine de sahiptir. Okulun eğitim programına, askerlik ve jimnastik dersleri de dahil edilmiştir ve bunun yanında okul, okutacağı ders kitaplarını da kendi basımında basmıştır. Bütün bu özellikleriyle Darüşşafaka, Türkiye’de eğitim alanında bir çok ilke imzasını atan bir eğitim kurumu olmuştur⁷⁵.

Bu programın tetkikinden anlaşılabacağı üzere derslerin çok ağır ve zamanına göre gerçekten üst düzeyde bir eğitim verildiği görülüyor. Günümüzde de bu başarısını ve eğitim çalışmalarını sürdüren Darüşşafaka Okulları⁷⁶ internetteki adreslerinde Darüşşafakalılar Rehberi’nden yararlanarak, 1881-1927 tarihleri arasında değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmeye göre: 1881-1927 yılları arasında 23 mühendis, 17 doktor, 6 veteriner, 1 diş tabibi, 5 eczacı, 29 hukukçu, 1 mimar, 102 öğretmen, 9 bilim adamı, 14 subay, 2 emniyet görevlisi, 7 diplomat, 17 sanatçı, 3 gazeteci, 13 muhasebeci, 47 kaptan-pilot, 55 bankacı, 4 maliyeci-hesap uzmanı, 24 iktisat-işletme, 90 gümrükçü, 164 posta-telgraf, 36 kişi ise diğer memurluklarda görev almışlardır⁷⁷.

Darüşşafakalıların mesleklerine ve fiilen yaptıkları işlere bakıldığında, bunların büyük çoğunluğunun devlet kadrolarını oluşturduğu görülür. Mezunların küçük bir kısmı kendi hesabına veya özel sektörde çalışmaktadır. Hükümet, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi’nin muhalefetine karşın gümrük sisteminde reformlar gerçekleştirmek üzere çalışmalara girişmiş, reformların uygulanmasında bürokratlara düşen payın önemini düşünerek seçkin bir kadrolaşmaya gitmiştir. Darüşşafakalılar bu kadrolaşma içinde de yoğun olarak yer almışlardır.

Bunca başarıları olan Darüşşafaka’nın, zamanın siyasî atmosferinin etkileriyle tahsil seviyesinin düştüğü görülmüştür. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında İstanbul’a gelen Rumelili muhacirlerin barınmaları için okul binasının tahsis edilmesi yüzünden eğitime yaklaşık bir yıl ara verilmiştir. Aynı şekilde, okulun öğretmen

⁷³ A. Koç, *a.g.m.*, s. 185.

⁷⁴ A. Soydan, *a.g.m.*, s. 257.

⁷⁵ Reşat Ekrem Koçu, ‘Darüşşafaka’, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, VIII, 4254.

⁷⁶ Okulun İstanbul Fatih’teki eski binası Ziraat Bankası’na satılmıştır. Binanın bugünkü hâlini görmek için bkz. **Ek-1**

⁷⁷ İlgili tablo için web adresi bkz: <http://www.darussafaka.org.tr/tarihce2.asp>. Bkz **Ek-2**.

kadrosunun büyük bir bölümünü teşkil eden subaylar cepheye gittiğinden, altıncı sınıf öğrencileri bir yıl eğitim görememiştir. Bunun yanında ilk mezunlarını 1881’de 8 kişi olarak veren okulun⁷⁸, II. Abdülhamid döneminde cemiyetlerin toplantı ve faaliyetlerinin yasaklanmasıyla öğretim elemanları azalmış ve eğitim seviyesi düşmüştür. II. Meşrûtiyet öncesi devrede de eğitim kesilme derecesine gelmiş, II. Meşrûtiyet döneminde ise okulun bağlı bulunduğu Cemiyet-i Tedrîsiyye üyeleri ve Darüşşafaka tekrar bir araya gelerek, yeni bir programla eğitim faaliyetlerine hız vermiş ve kurumu bu duraklama döneminden kurtarmıştır.

Kurumun zaman zaman aldığı yüksek miktarlardaki bağışlar da ayakta kalmasında büyük rol oynar. Osmanlı–Rus savaşının zor günlerinde Hintli Müslümanlardan gelen yardımlar, Sadrazam Cevad Paşa’nın devletle iş yapan bazı yabancı şirketlere ve zenginlere alacakları imtiyazlara karşılık Darüşşafaka’ya bağış yapmalarını mecbur kılması ve II. Abdülhamid’in öğrencilerin başarılarından etkilenerok okula 458 lira yardım yapması bu konudaki örnekler arasındadır. Depremde zarar gören Darüşşafaka binası⁷⁹ ve zor durumdaki öğrencilerin imdadına da yine dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid yetişmiştir. Bu konu hakkında Sabuncuzade Luis Alberi Sultan II. Abdülhamid’in Hal Tercümesinde bu duruma değinmiştir⁸⁰. Darüşşafaka mektebi, müslüman çocuklar için kurulmuş olsa da Osmanlı Devleti’nin gayr-ı müslim tebasının da desteklerini görmüştür⁸¹. Mektebin Maarif’e bağlanması, Darüşşafaka’nın devlete bağlanmasını ve dolayısıyla kuruluş amacı olan öksüz ve yetim çocuklara yönelik eğitim faaliyetlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Öyle ki, o güne kadar okula fakir ve yetim Müslüman çocuklar alınırken, bu değişikliklerden sonra analı babalı olanlar, hatta ileri gelen ailelerin çocukları da okula alınmaya başlanmıştır. Belki de kabul şartlarının genişlemesi sebebi ile müslüman yetimlerin alınışı sırasında sıkıntılar yaşanmış ve yoğun talebin karşılanamamasından dolayı öğrenci alımlarında kura çekilerek isabet edenler okula kaydedilmiştir⁸².

⁷⁸ N. Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.1.

⁷⁹ Binanın depremden zarar gördüğüne dair belge için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH), 5/9.

⁸⁰ Sabuncuzade Luis Alberi, *Sultan II.Abdülhamid’in Hal Tercümesi* (Haz.: Mahir Aydın), İstanbul 1997, s. 101.

⁸¹ Bahçekapı’da Postahane-i Âmire Sokağı’nda bulunan ecza deposunun sahibi Aramyan Biraderler, Darüşşafaka’ya ücretsiz ilaç vereceği için dükkânlarının giriş kısmına Arma-i Osmanî ile tezyîn edilmesine izin verilmiştir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Maarif (İ.MF) 1324/S-1.

⁸² BOA, YPRK.KOM, 8/3.

1904 yılında Maarif Nezareti'ne bağlanan Darüşşafaka'da, 1909'da yeniden kurulan Cemiyeti Tedrisiyye-i İslâmiyyenin okulu yeniden kontrolüne geçirmesi ile eğitim ve idarî alanda değişikliklere gidilmiş ve Cumhuriyet'in ilânına kadar aynı şekilde devam etmiştir. 1912 yılına kadar 615 mezun veren Darüşşafaka, dönemin iş, sanat siyaset ve kültür alanında söz sahibi bireylerini yetiştirmişti. Darüşşafaka ile ilgili faaliyetler dönemin gazetelerince duyurulmuş ve Darüşşafaka'ya olan ilginin sıcak tutulmasına ve halk desteğinin de dolaylı olarak artması sağlanmıştır⁸³.

Darüşşafaka, kuruluş amacını hiçbir zaman değiştirmemiş bir kurum olmasıyla birlikte, değişen şartlara uygun eğitim modeli geliştirmeyi ve kendini yenilemeyi ihmâ etmemiştir. Darüşşafaka'nın bu yöndeki değişimleri daha çok Cumhuriyet sonrası dönemde görülmüştür. Bu dönemde Tevhîd-i Tedrisât Kanûnu gereği eğitim anlayışında köklü düzenlemelere gidilmiş, bu dönemde Darüşşafaka, tam gün eğitim yapan lise haline getirilerek, Darüşşafaka'nın birinci ve ikinci sınıfları ilkokulların dört ve beşinci sınıflarına eşdeğer kabul edilmiştir. Mezunları ise diğer liselerin mezunları gibi Darülfünûn'a ve yüksekokullara sınavsız kabul edilmişlerdir⁸⁴.

1.4 Darülaceze ve Eğitim Faaliyetleri

Darülaceze, 1895 yılında düşkün, sakat⁸⁵, yaşlı, işsiz, kendini geçindirmekten aciz, aynı zamanda kendine bakacak kimsesi bulunmayanlar için barınma ve yeme içme gibi ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş bir hayır kurumudur⁸⁶. Ayrıca bu müessesenin kuruluş amaçlarından bir diğeri ise, dilencilik ile mücadele ederek, geçimini dilenerek kazanan sakat, hasta erkek ve kadınları dilenmek gibi kötü bir fiilden alıkoyabilmek amacıyla kurulmuştur⁸⁷. İstanbul başkent olması sebebiyle, zaman zaman dışardan gelen garipleri barındırmak ve onların bakımını üstlenmek zorunda kalmıştır. Dağınık bir şekilde de olsa şehrin üzerindeki bu yük çeşitli yardım kurumları ve hayırsever kişiler tarafından kısmen hafifletilmeye çalışılmıştır.

⁸³ Kıymetli bir müessese-i irfanımız olan Darüşşafaka için dün mektepte fevkalade kıymetli bir müsamere verilmiştir. *İleri Gazetesi*, 17 Kanun-ı evvel 1336/1920, s.2.

⁸⁴ A. Soydan, *a.g.m.*, s. 259.

⁸⁵ Darülaceze'de körlere mahsus bir daire açılışı için bkz., Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ.DH.), 1326 / M-21.

⁸⁶ Reşat Ekrem Koçu, "Darülaceze", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, VIII, 4242.

⁸⁷ Reşat Ekrem Koçu, *Darülaceze (1895-1974)*, İstanbul 1974, s.19-31.

Yardıma ihtiyacı olanların sayısı yıldan yıla artarken, ortaya çıkan Osmanlı- Rus savaşı yeni bir ihtiyacı doğurmuştur. Savaş sonrasında Rumeli'den İstanbul'a gelen muhacirler arasında binlerce dul kadın ve yetim bulunmaktaydı. Bunların bakımı, barınması ve beslenmesi o dönem İstanbul'unda büyük sorun olmuştur. Yetimler arasında sıhhat bakımından sağlam olanları İstanbul halkı tarafından kısmen evlatlık olarak alınmışlarsa da sakat, iş göremeyecek kadar yaşlı olanlar ortada kalmışlardı. Bu durumda dönemin hükümeti, bu çeşit bakıma muhtaç kimseler için Gülhane'deki Kırmızı Kışla'ya Dulhane adı verilerek hastane ve barınma yeri olarak tahsis etmiş ve idaresini Muhacirîn Komisyonu'na vermiştir. 1894 yılında belediyeye devredilen Dulhane'deki hasta ve yatalak kadınlar Haseki Kadın Hastanesi'ne, yetimlerin bazıları Darüşşafaka'ya, yatılı askeri okullara yerleştirilmiştir⁸⁸. Darülaceze açıldığında bakıma muhtaç bu kadınlarla, hasta ve sakat çocuklar Darülaceze'ye sevk edilmiştir.

II.Abdülhamid'in yaptırdığı hayır kurumları içinde özel bir yeri olan Darülaceze, kendi döneminde ilk modern, sosyal refah kurumu olarak gösterilmiştir. Bir yoksullar evi kurulması düşüncesi⁸⁹, sokaklarda işsiz güçsüz takımının ve dilencilerin sayısının artması ve yoksulluğun yaygınlaşması sonucunda ağırlık kazanmıştır⁹⁰. Yoksulluğa karşı çözüm arayışı ilk defa 1886 yılında bir İrade-i Seniyye ile gündeme gelmiştir. Bu İrade-i Seniyye sonucunda Şurâ-yı Devlet toplanmış ve yapılan görüşmeler sonucunda bir mazbata hazırlanmıştır⁹¹. Darülaceze'nin kurulması II.Abdülhamid tarafından gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar kurucusu olarak dönemin Dâhiliye Nazırı Halil Rıfat Paşa gösterilmiş olsa da kurum II.Abdülhamid'in emriyle Halil Rıfat Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığı sırasında⁹² 1892'de inşasına başlanan Darülaceze, yine onun sadrazam olduğu 1895 yılında açılmıştır⁹³. Darülaceze binasının yapılması aşamasına gelmeden önce, yapım masrafları için Maliye Nazırı Agop Paşa başkanlığında İstanbul'daki malî müesseselerin yöneticilerden, dönemin Ticaret Odası başkanlarından ve bankerlerden⁹⁴ oluşan konu ile ilgili bir komisyon kurulmuştur⁹⁵. Bu

⁸⁸ R. E. Koçu, *a.g.m.*, s.4242-4243.

⁸⁹ N. Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul 2004, s. 200.

⁹⁰ R. E. Koçu, *a.g.m.*, s.4243; O. K.Akol, *a.g.m.*, s.5.

⁹¹ N. Özbek, *a.g.e.*, s. 201.

⁹² R. E. Koçu, *a.g.e.*, s.28.

⁹³ Osman K. Akol, *Çocukları Koruma Faaliyetlerinin Tarihçesi*, Ankara 1950, s. 49.

⁹⁴ Hidayet Y. Nuhoglu, , "Darülaceze", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993, VIII, 513.

⁹⁵ R. E. Koçu, *a.g.e.*, s.36.

komisyonda Ticaret ve Nafia Nazırı Raif Paşa, Hünkâr yaverlerinden Tevfik Paşa, Osmanlı Bankası Müdürü Sir Edvard Vensan, Ticaret Odası Reis Vekili Azaryan Efendi, Tüccardan Unciyan Efendi, Şehremaneti Meclisi Azasından Kamil Efendi, Ticaret Odası İkinci Reisi Basmacızade Ferid Bey, Esham Müdürü M. Baker, Tüccardan M. Tubini, Ticaret Müdürü Umûmîsi İsmail Bey, Saray Teşrifat Nazırı Münir Paşa, Şehremini Rıdvân Paşa, Orman ve Maâdin Umûm Müdürü Bedros Efendi, Tüccardan Şerif Ali Efendi, Tüccardan Viktor Efendi komisyonda üye olmuşlardır. Komisyon üyelerinin isimlerinden de anlaşılacağı üzere değişik din ve mezheplerden üyelerin bulunduğu ve Osmanlı elitini temsil eden insanların üye vasfıyla içinde bulunduğu komisyon İstanbul’da kurulacak bir Darülaceze kompleksinin önce kaç mal olacağı, bu paranın nasıl temin edileceği ve müessesenin nerede kurulacağı hususlarında çalışmalar yapmışlardır. Komisyonun görevi olan Darülaceze için bağışlar toplama, yardımları kabul etme ve kurulduktan sonra kurumun idaresi için gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmektir.

Komisyonun çalışmaları sonucunda Darülaceze’nin ilk plan ve resimlerine göre acezelerin barınabileceği koğuş ve odalar, çalışmaya gücü yetenlerin ve gelecekte birer sanatkâr olacak çocukların eğitimleri için atölyeler, acezelerin ibadetleri için bir cami, bir kilise ve bir havrayı da içerisine alacak⁹⁶ müessesenin inşa maliyeti 40.000 altın liraya mal olmaktaydı. Ancak, kurucu komisyon bu hesabı Darülaceze’ye 1.000 kişilik acezenin barınmasını düşünerek çıkartmıştı. Sultan II. Abdülhamid aceze sayısını 1.500’e çıkarınca inşa masrafı 45.000 altın liraya yükseldi. Padişah, bu keşif bedelinin daha ayrıntılı olarak çıkarılmasını istediğinde yeni keşif sonucunda masrafın 51.450 altın liraya yükseldiği görülmüştür⁹⁷. Gelir elde edebilmek amacı ile yardım sergileri düzenlenmiş ve Padişah II. Abdülhamid, sergilenmek üzere kıymetli çini vazolarını göndermiştir⁹⁸.

Komisyon Darülaceze’ye yer olarak, Şurâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi’nin önerdiği ve kabine tarafından uygun bulunan Yenibahçe Çayırı kabul edilmişti. Ancak padişah Yenibahçe Çayırı’nı beğenmemişti. Böyle bir müessese ona göre: “Hem şehir içerisinde olmaz, hem de sakin ve havadar bir yerde kurulmalıydı.” Bunun için

⁹⁶ Nuran Yıldırım, “Darülaceze”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 555.

⁹⁷ R.E. Koçu, *a.g.e.*, s.40-42.

⁹⁸ BOA, Y.PRK.KOM., 9/47.

Kağıthane sırtlarında tepelik bir yer bulunmasını emretti. Dâhiliye Nazırı Halil Rıfat Paşa'nın başkanlığında bir yapı komisyonu kurularak inşaata geçilmesini bildirdi. Darülaceze kompleksi için 52 dönümlük bir arsaya ihtiyaç vardı. Bu arsanın 30 dönümlük kısmı Hacı Reşid Ağa varislerinden⁹⁹, 7 dönümlük kısmı varislerine geriye kalan 15 dönümlük kısmı ise Kağıthane Köyü'ne aitti ve köylü bu toprakları Darülaceze'ye hediye etti. Darülaceze'ye arazi bağışında bulunan hayır sahipleri ve yakınlarına Mecidî Nişânı verilmiştir¹⁰⁰. Arsa istimlâkleri için 47.000 kuruş istimlâk bedelini bizzat II. Abdülhamid kendi cebinden ödemiştir. Komisyon, Darülaceze binalarının kurulacağı yerin tesviyesi ve binaların yapımı ve döşenmesi için yeni bir keşif yaptırttı. Bu son keşifte masraf, 71.929 altın liraya yükselmiştir.

Darülaceze binalarının yapımı işi ihaleye kondu ve bu ihaleye, Fenerli Andon Kalfa, Mimaroglu Petraki Kalfa ile Seraskerlik ve Tophane Müeahhidi Ohannes Kalfa isimlerinde üç meşhur mimar katılmıştır. İhale ilk önce Ohannes Kalfa'da kaldı ancak son keşifte inşa bedelinin 71.929 altın liraya yükselmesi nedeni ile yeni bir ihale açıldı bu defa ihale 5.850.000 kuruş ile devrin ünlü iş adamı ve müteahhitlerinden Vasilaki Efendi'de kalmıştır.

İnşaat masrafları için hesaplanan 40.000 altın lirayı karşılamak amacıyla 50.000 liralık îâne makbuzları bastırılmıştır. Bu iane makbuzları 10.000 liralık kısmı 1 liralık, 10.000 liralık kısmı 3 mecdiyelik, 15.000 liralık kısmı 1 mecdiyelik ve 15.000 liralık kısmı 5 kuruşluk olarak hazırlanmıştır.

İâne biletlerinin hemen bastırılarak satışa sunulmasını emreden Sultan II.Abdülhamid, kurucu komisyona bir kısım kıymetli eşyalar göndererek paraya çevrilmesini ve Darülaceze'nin ilk masrafları için harcanmasını istemiştir. Böylece ilk bağış hükümdar II.Abdülhamid tarafından verilmiş oluyordu¹⁰¹. Piyango yoluyla paraya çevrilen bu eşyalar 7.000 lira değerindeki eşyalardan ve hediyelerden oluşmaktaydı. Bunun yanında hükümdar nakdi olarak 10.000 altın yardımda bulunmuştur. Aynı şekilde, dönemin zenginleri de nakdi yardımda bulununca ilk sermaye olarak 20.847 lira elde edilmiştir. Bunun sonrasında, komisyon 50.000 liralık îâne bileti bastırıp hayır sahiplerine müracaat etmiştir. Darülaceze'nin inşaatına

⁹⁹ Hacı Reşid Ağa'nın varislerinin bu araziye bağışladıklarına dair bkz. BOA, DH-MKT, 24/16.

¹⁰⁰ Darülaceze'ye arazi bağışlayan Emine Hanım vefat ettiğinden, mirasçısı olan Ahmed Refik ve Maşuk Efendiler'in Mecidî Nişanı ile taltif edildiklerine dair bkz. BOA, DH-MKT, 87/5.

¹⁰¹ R.E. Koçu, *a.g.e.*, s.37-39. Ayrıca bkz. Sabuncuzade Luis Alberi (Haz.: Mahir Aydın), *a.g.e.*, s. 102.

başlamadan evvel, komisyonun elinde 70.000 liradan fazla para bulunmaktaydı¹⁰². Darülaceze'nin kurulmasına başta hükümdar olmak üzere, dönemin yerli ve yabancı müesseseleri, din ve milliyet ayırt edilmeksizin yardım etmişlerdir. Buraya daha çok İstanbul halkının düşkün ve yoksulları ile İstanbul'a yerleşmiş olan muhacirler alınmıştır. Darülaceze'ye gelir olsun diye ecnebî spor kulüpleri, gayr-i müslim dernekleri gibi bilet kesen müesseseler için Darülaceze duhûliye vergisi konulmuştur. Bu vergilere, zaman zaman itirazlar olmuş, hatta sahte bilet bastırarak kalpazanlık yoluna giden müesseseler de kayıtlara geçmiştir.¹⁰³

Darülaceze'nin kuruluşu ile birlikte işleyişine dair bir nizamname oluşturularak, bu hayır müessesesinin nasıl işleyeceği en ince ayrıntısına kadar nizamnamede belirtilmiştir¹⁰⁴. Bu nizamnameye göre, Müessesenin yönetici kadrosunu oluşturan kadro müdürün emri altında çalışmakta idi. Darülaceze çalışanları şu görevlilerden oluşmaktaydı: Bir müdür, bir muavin, bir muhasebeci, sandık eminliği görevini de yapacak olan bir muhasebeci yardımcısı, bir başkâtip, bir refik, bir imam, bir müezzin, üç papaz, bir haham, müslüman ve gayrimüslim öğrencileri okutmak için iki öğretmen, gerektiği kadar çeşitli sanayi ustaları, bir hastalar ağası, bir vekilharç, bir vekilharç yamağı, iki erkek ve iki bayan serhademe, bir sertabip, iki tabip ve iki cerrah, iki eczacı, koğuşlar, hastaneler ve çeşitli yerler için yeterince hademe ile idare olunmaktaydı. Bu görevlilerin yanı sıra Darülaceze'de kalmaya hak kazanmış aceze içerisinden eli iş tutan kişiler de vazifelendirilerek hademelik ve çamaşırcılık görevleri de yaptırılıbiliyordu.

1.4.1 Darülaceze'ye Muhtaç Kabulleri:

Sokaklarda yaşayan ve halkı rahatsız eden İstanbullu ya da muhacirlerden kendisini geçindirmeye gücü kudreti olmayanlar, erkek ya da bayanlar, Zaptiye Nezareti tarafından görevlendirilen polislerce bu şahısların adı, şöhreti, ikametgâhları, durumu, sahip çıkacak kimsesi bulunup bulunmadığı etraflıca araştırıldıktan sonra, jurnalleriyle

¹⁰² R. E. Koçu, *a.g.m.*, s.4243-4244.

¹⁰³ Kadıköy İttihad Spor Kulübü, bu itirazlara kalkışan hatta daha da ileri giderek sahte bilet bastırarak illegal faaliyete tevessül eden bir dernektir. Hatta İttihad Spor Kulübü, sahte biletlerin satışını yaparken Kadıköy Müfettişliği'nce yakalanarak bu suç durumu 28 Nisan 1338'de zabıt altına alınmıştır. Bkz. BOA, DH-UMVM, 117/16.

¹⁰⁴ *Ehâsin-i Müessesât-ı Hayriye-i Hazret-i Hilafetpenâhi'den Darülaceze*, İstanbul 1324, s.27-29.

birlikte Darülaceze'ye gönderilirdi¹⁰⁵. Ancak Darülaceze'ye gelip istifade etmek isteyen kişiler kendisine bakamayacak kadar maddiyattan yoksun olduğunu, hasta ve yaşlı olduğunu ilmühaberiyle veya güvenilir birinin şahitliğinin akabinde Darülaceze daimî heyetinin araştırmasından sonra aceze olarak Darülaceze'ye kabul edilirdi.

Aceze olarak kabul edilen şahıslar, erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı karantina koğuşlarına alınarak bulaşıcı hastalığı olup olmadığı kontrol edildikten ve hastalık taşımadığı anlaşıldıktan sonra eski elbiseleri yakılıp, temizlendikten ve yeni elbiseler giydirildikten sonra acezeler için ayrılân koğuşlara alınırdı. Bu zaman zarfında Darülaceze'ye yeni gelen aceze adaylarının hiç kimse ile temasına izin verilmemekteydi. Sağlık kontrolleri neticesinde, cüzzam hastası olanlar Darülaceze'ye alınmayarak Üsküdar'daki cüzzamhaneye, deli olduğu anlaşılanlar, bimarhaneye konulup, frengi hastası olduğu anlaşılanlar ise Darülaceze'de özel bir koğuşta bakılmaktaydı¹⁰⁶. Darülaceze'de kalan kişiler izinsiz hiçbir şekilde bina dışına çıkamayacağı gibi mutfak, kiler ve eczahanede yasaklı yerler arasındaydı. Ayrıca kendi koğuşlarından başka koğuşa girmeleri de yasaktı. Uyarıları dikkate almayan acezeler ayrı bir odaya çıkarılırdı. Darülaceze'nin kapasitesi yaklaşık 1.000 kişi ile sınırlıydı. 1896 yılında hizmet vermeye başladığında 240 kişiye barınak olmuştur. Bu rakam Şubat 1899 yılında 600'e ulaşmıştır¹⁰⁷. Darülaceze yapı kompleksi, tam ortasındaki idare binasından başka, içinde yatakhanelerin ve yemek salonlarının bulunduğu ikisi erkek ikisi kadın dört aceze pavyonu, iki pavyondan ibaret 200 yataklı bir hastane, bir yetimhane, bir ırdahane, bir çamaşırhane, iki hamam ile terzilik, çorapçılık, kunduracılık, marangozluk, demircilik, dökümcülük ve halı imalâthaneleri, bir fırın, bir cami, iki kilise, bir havra ve beş meslek sanat okulunu içermektedir¹⁰⁸.

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, uluslar arası kamuoyunda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da çocuk sorunu gündeme oturmuştu. Özellikle kimsesiz sokak çocukları, terkedilmiş çocuklar ve dilenci çocuklar, savaş sonrası yetimler büyük ölçüde Osmanlı elitinin gündemine girmişti. Devlet o dönemde düzenlenen uluslararası konferanslara katılımcı olarak delegeler göndermişti. Sistematiik ve kurumsal bir özellik göstermese de Osmanlı devleti, yardıma muhtaç çocuk sorununu daha XIX. yüzyıl

¹⁰⁵ *Ehâsin-i Müessesât-ı Hayriye-i Hazret-i Hilafetpenâhî'den Darülaceze*, s.29; R. E. Koçu, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁰⁶ *Ehâsin-i Müessesât-ı Hayriye-i Hazret-i Hilafetpenâhî'den Darülaceze*, s.30.

¹⁰⁷ N. Özbek, *a.g.e.*, s. 208.

¹⁰⁸ R.E. Koçu, *a.g.m.*, s.4244.

başlarında çözüme girişiminde bulunmuştu. Bu doğrultuda, 1895 yılında kurulan Darülaceze de, kurduğu pavyonların arasında çocukların bakımı ve eğitimi ile ilgili birimler tahsis ederek, konuya olan duyarlılığını göstermiştir. Darülaceze’de muhtelif sınıflardan giren, çıkan ve vefat eden aceze miktarları aylık vukuat varakasinda tespit edilerek Dâhiliye Nezareti’ne bildirilmektedir¹⁰⁹.

1.4.2. Darülaceze’nin Gelirleri ve İdaresi:

Darülaceze’de kalan muhtaçların barınmasına mukabil olarak kurumun giderleri için selâtin vakıflarından para ve aynı yardım yapılması, imaretlerde fakirlere verilen yemeklerden Darülaceze’ye de verilmesi, belediyelerin zaman zaman dağıttığı ekmek ve sâir gıda maddelerinden Darülaceze’ye de verilmesi, yine belediyelerin fukaraya yapacağı nakdi yardımların Darülaceze’ye de aktarılması, fakirler için düzenlenen balo ve konserlerden %1 Darülaceze hissesi ayrılması¹¹⁰, tiyatro giriş biletlerinin üzerlerine yapıştırılmak üzere bastırılıp satılân Darülaceze iâne pullarından elde edilen meblağın Darülaceze idaresine bırakılması kurumun ilk kuruluş nizamnamesinde ki kararlarla bir kurala bağlanarak Darülaceze’nin gelir kaynaklarının artırılması yoluna gidilmiştir. Ayrıca, spor kulüpleri ve ecnebi oyun yerlerinden de Darülaceze’ye yardım aidatı tahsil edilmekteydi. Fakat bu yardımı ödememekte direnen Kadıköy İttihad Spor Kulübü hakkında işlem başlatılmıştır¹¹¹.

1895’de dilenciliğin yasak edilmesine dair nizamname’nin 7. maddesinde Darülaceze’nin gelir kaynakları şu kalemler olarak belirtilmektedir¹¹²:

1. Belediye dairelerince vezinleri noksan olduğu için zapt edilmiş ekmeklerin bedeli.

¹⁰⁹ BOA, DH-UMVM, 113/31.

¹¹⁰ Geliri malûl-i guzât ve şehit ailelerine yardım olarak ödenmek maksadıyla düzenlenen tiyatro gösterisi için Darülaceze aidatının kesilmemesini talep eden Avusturya-Macaristan Başkumandanlığı Askeri Murahhası Ferik Yomyankovski’nin talebine olumsuz cevap verilmiştir. Bkz. BOA, DH-UMVM, 116/42.

¹¹¹ R.E. Koçu, *a.g.e.*, s.31; Ancak Darülaceze aidatı için tiyatro biletleri üzerine yapıştırılacak pullar ve vurulacak damgaların bedelini ödemekten kaçınan tiyatro sakinleri ile ilgili işlem başlatılmış ve özellikle Mondros Mütarekesi’nden sonra yabancı devletler tabiiyetinde olan , Beyoğlu’ndaki bir çok tiyatro sahipleri Darülaceze’ye yardım bedelini ödememekte ısrar etmişlerdir. Bu sinemalardan Beyoğlu Yıldız Sineması ve Kadıköy İttihad Spor Kulübü ile ilgili işlem hakkında bkz, BOA, DH-UMVM, 117/16.

¹¹² R.E. Koçu, *a.g.e.*, s. 57-58.

2. Tiyatro biletlerine eklenecek 20'şer ve 40'ar paralık Darülaceze pullarının sağlayacağı para.
3. Mabet kapılarına konacak iane sandıkları ile toplanacak para.
4. Bir belli yer gösterilmeyerek fukaraya vasiyet edilen akçeler.
5. Halk arasında guraba için toplanacak îâneler.
6. Verilecek maden işletmesi imtiyazlarında ve sâir teşebbüsler imtiyazlarında münasip suretlerle – mesela Darülaceze pulu ile – alınacak paralar.
7. İdare heyetince bulunacak ve Bâb-ı Âli'ce tasdik edilecek gelir kaynakları.

Kendi imkânları ile ihtiyaçlarını karşılama prensibine göre çalışan Darülaceze, atölyelerinde ürettiği malları satarak gelirini arttırmak için 1895'te bir talimatname çıkardı¹¹³. Bu talimatnameye göre gücü yeten herkes, imalâthanelerde çalışacaktı. İmalathanelerin haftalık üretim durumu bir rapor halinde müdürlüğe iletilmekteydi. Darülaceze'de imâl edilen malzemeler her ilkbaharda Bayezid Camii avlusunda düzenlenen sergide satışa sunulurdu. Elde edilen gelirin üçte biri Darülaceze'ye gelir kaydedilirken, üçte ikisi de sanatında maharet gösteren acezeye verilmekteydi¹¹⁴. Darülaceze'nin talebe, muhtaç ve hizmetlilerinin elbise ve mefruşât ihtiyaçları Darülaceze'de üretilmekteydi¹¹⁵. Her üç aylık dönemde gelir-gider hesabı çıkartılıp geçmiş yılların aynı dönemleri ile kıyas edilerek bir defter halinde daimi komisyona bildirilirdi. Daimî komisyon da incelemelerini Dâhiliye Nezareti'ne bildirirdi. Darülaceze kurulduğunda, idaresi Dâhiliye Nezareti'ne verilmiş, daha sonra 1910 yılında belediye kendi bünyesindeki Müessesât-ı Sıhhiye Müdürlüğü'ne vermiş, söz konusu bu müdürlük kaldırılınca Cumhuriyet dönemine kadar idare tekrar Dâhiliye Nezareti'ne bırakılmıştır¹¹⁶. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sıhhat ve İctimâî Muâvenet Vekaleti idaresine devredilmişse de 1925 yılında Belediye'ye devredilmiştir¹¹⁷. Darülaceze, II. Abdülhamid'in hayrâtı olarak sunulurken basit bir yoksullar evi görüntüsünden ileri bir şekilde planlanmıştı. Bu nedenle, kurumun mimarî yapısının gösterişinden daha çok, sağlayacağı hizmetlerin modern niteliği ve işlevselliği ön planda tutulmuştu. Hastaneleri, koğuşları, atölyeleri, okulları ve farklı dinlerin

¹¹³ H. Y. Nuhoglu, *a.g.m.*, s.514.

¹¹⁴ R. E. Koçu, *a.g.e.*, s. 62.

¹¹⁵ BOA, DH-UMVM, 114/76.

¹¹⁶ R. E. Koçu, *a.g.m.*, s.4244.

¹¹⁷ H. Y. Nuhoglu, *a.g.m.*, s.514.

ibadethaneleri ile toplumun çeşitli yoksul kategorilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanan Darülaceze, hizmete girmesinin ardından neredeyse her sene ihtiyaçlar doğrultusunda yeni bir bina eklemesi yapılmıştır. II. Abdülhamid döneminin sonuna gelindiğinde dünyadaki benzerlerinden küçük ama modern bir yoksullar evi görünümü ile gerekli tüm birimleri bünyesinde bulunduran tam teşekküllü bir sosyal tesis haline gelmiştir. Yukarıda saydığımız birimlerin dışında Darülaceze’de bir adet bakteriyolojihane, bir mekteb-i ibtidâî, bir cami ve değişik cemaatler için kiliseler bulunmaktaydı¹¹⁸. Darülaceze’nin gelir-gider durumu ve acezelerin genel durumu, Darülaceze’nin ortaya çıkan yeni ihtiyaçları, her üç ayda bir şehremanetinden bir memurun başkanlığında, Dâhiliye Nezareti’nden üç memur ile birlikte teftiş edilir ve bu bir rapor halinde Dâhiliye Nezareti’ne sunulurdu¹¹⁹. Darülaceze yöneticilerinin suistimâlleri tespit edildiğinde görevden el çektirilerek mahkemeye sevk edilirdi¹²⁰.

1.4.3. Darülaceze ve Muhtaç Çocukların Eğitimi:

Darülaceze çocuk meselesini, okuma yaşına gelmiş yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamak için bir yetimhane ve bir ilkokul, daha küçük yaştaki çocuklar için ise ırdahane¹²¹ (darülırda/kreş), açmakla çözmeye çalışmıştır. Söz konusu ırdahane’yi ele alacak olursak, bebek sağlığı açısından Avrupa’nın en son bilimsel tekniklerine göre planlanarak donatılmış¹²² bir özelliğe sahipti. ırdahane’de yedi yaşına kadar bakılan çocuklar ile birlikte kimsesiz olduğu kesin olarak belirlenen çocuklar da buradaki eytamhaneye kabul edilirdi. Dâhiliye Nezareti’nden ırdahane’yi tamamlaması düşünüldükçe onun yanında bir yetimhane de açılmıştır. Burada okul çağındaki çocukların eğitim, bakım ve barınma imkânlarından yararlandırılması planlanmıştır. ırdahane gibi yetimhanenin de gayet modern görünümünden ve işleyişinden gazeteler sık sık söz etmişlerdir. Buradaki çocukların eğitimi için Fransız mürebbiyeler istihdam

¹¹⁸ N. Özbek, *a.g.e.*, s. 207; R. E. Koçu, *a.g.e.*, s.31.

¹¹⁹ *Ehâsin-i Müessesât-ı Hayriye-i Hazret-i Hilafetpenâhî’den Darülaceze*, s.29.

¹²⁰ Darülaceze müdürü Fahri Bey ve diğer idarecilerin suistimâllerinden dolayı mahkeme edilmesi ve görevden el çektirilmesine dair belge için bkz. BOA, İ.DH, 1327/ C-43.

¹²¹ ırdahane, Darülaceze’deki çocukların süt emzirildiği birimin adıdır. Burada 0-7 yaş arasındaki çocuklar bulunurdu. Terkedilmiş çocuklar burada büyütülürdü. Bkz. H. Y. Nuhoğlu, *a.g.m.*, s.513.

¹²² N. Özbek, *a.g.e.*, s. 209.

edilmiştir¹²³. Üç yaşını bitirmiş kimsesiz çocukların Darüleytam'a sevk edilmesi, Darülaceze'nin ırdahane bölümüne alınacak çocukların da üç yaşından büyük olmaması gerektiği Darülaceze Müdüriyeti'ne bildirilmiştir¹²⁴. Ancak bir başka belgede Darülaceze ile Darüleytam arasında talebe mübadelesi yapılamayacağı ancak okul çağına gelen çocukların mübadele edileceği bildirilmiştir¹²⁵. Buna benzer bir hadisede Darülaceze'deki çocuklar Darüleytam'a verilmek istenmiş ancak Darüleytam şubelerinde öğrenci fazlalığı ve binanın yetersiz oluşu dolayısı ile Heybeliada'daki Ticaret Mektebi'nin polis marifetiyle Darüleytam Müdüriyeti'ne devri kararlaştırılmış, dolayısı ile Saint Jozef Lisesi'nden tahliye edilen Darüleytam talebelerinden Darülaceze'de barınan talebelere bu şekilde yer bulunabilmiştir¹²⁶.

İrdahane'nin hizmete açılış tarihi 1903'tür. Kuruluş amacı, öncelikli olarak, dört yaşının altındaki kimsesiz ve terkedilmiş çocukları içinde barındırmak olarak belirlenmiştir. O dönemde bebek ölümlerinin yüksek oluşu ve konunun uluslararası kamuoyunda çok fazla konuşulmasının etkisiyle hükümet, İrdahane'ye özel bir ilgi göstermiştir¹²⁷. İrdahane'deki bir çok araç hijyen kurallarına uygunluk ve kurumun modernliğinin göstergesi olarak Avrupa'dan özellikle de Viyana'dan getirtilmiştir. Önemli bilimsel yenilikler olarak kabul edilen, bebekleri kaşık ve biberon ile emzirmek yöntemi ırdahanede uygulanmıştır. Altı sütnine de emzirilme zorunluluğu olan yani biberon kullanamayacak kadar küçük bebekler için görevlendirilmiştir. Bu sütanneler görevlerine başlamadan evvel bir sözleşme imzalayarak göreve başladılar. Süt annelerin sözleşmede kabul ettikleri şartlar şunlardı: Çocuğu, kendisinin emzireceği, başka birine çocuğu emzirtmeyeceği, temizliğine tıpkı kendi çocuğu gibi itina göstereceği, Darülaceze doktorlarının emrettiği sağlık şartlarına uyacağı, bu şartlara uymadığı takdirde uyarıya meydan bırakılmadan maaşının kesilerek, çocuğun başka birisine verilmesi gibi bir cezayı kabul ettiği şartnamede süt annelere belirtilmekte idi. Bu şartname¹²⁸ ile Darülaceze yönetiminin çocukların sağlığına ve hijyenik bir ortamda büyümesine ne kadar çok dikkat ettiğini görebilmekteyiz. İrdahane'de her şey düzenli bir biçimde organize edilmekteydi. Bebekler görevli hemşirelerin kollarında

¹²³ N. Özbek, *a.g.e.*, s. 212.

¹²⁴ BOA, DH-UMVM, 119/21.

¹²⁵ BOA, DH-UMVM, 119/23.

¹²⁶ BOA, DH-UMVM, 119/2.

¹²⁷ N. Özbek, *a.g.e.*, s. 210.

¹²⁸ BOA, DH-UMVM, 114/74.

“Darülaceze İrdahanesi” yazılı kolluklar taşıyor, her bir bebeğe bir kayıt numarası veriliyordu. Ayrıca bu numaraların bebeğin giysilerine tek tek işlenmekteydi. Bunun yanı sıra da bebeklerin her birinin kiloları tartılarak, düzenli olarak kayıt altına alınmaktadır. Buraya teslim edilen her bir bebeğin adı, yaşı, dini, ve geldiği yer yatağının baş ucunda bulunan bir levhaya yazılmaktadır¹²⁹. İrdahane’ye kundak içerisinde gelen bebeklerle yedi yaşından küçük çocuklar konulurdu. Yedi yaşına kadar çocuklar kız-erkek karma olarak bakılırdı. Yedi yaşından büyük çocuklar kız ve erkek koğuşları olmak üzere iki ayrı koğuşta barınırlardı. Bu koğuştaki çocukların çoğu Darülaceze’ye gelinceye kadar sokaklarda dilencilik yapan çocuklardır. Basında Darülaceze ile ilgili çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır; *“Bugün Darülaceze’de en küçüğü üç günlük Hale, en büyüğü yüz yedi yaşındaki Nuri dede olmak üzere muhtelif çağda genç kadın ve erkek 948 kişi vardır. Fakat bunların içinde alil, çok yaşlılar ve hastalar istisna edilirse boş oturan avare avare dolaşan insanlar hemen hemen yok gibidir. İmalathanelere, atelyelere, dökümhanelere uğrarsanız buralarda günün her saatinde arı gibi çalışan insanlar görürsünüz.”* Bu yazıda Darülaceze civarında oturupta fakir aile çocuklarından okumak isteyen veya bir sanat öğrenmek isteyen ailelerin çocuklarının da Darülaceze’deki ilk sanat okulunda eğitime kabul edildiklerini eğitim-öğretimini devam ettirmek isteyen çocukların da ortaokul ve liseye gönderildiği belirtilmekle birlikte, ilk sanayi mektebinde 250 talebeye eğitim verildiği ortaya çıkmaktadır¹³⁰.

Çocukların eğitimi Maarif Nezareti’nin müfredatı çerçevesinde yapılmaktaydı. Bu okulda çocuklar dört sene eğitim gördükten sonra ehliyetname alırlardı. Bu okulunun açılış amacı nizamnamede, okulun amacının çocukları geleceğe hazırlamak ve kısa yoldan meslek sahibi yaparak hayatlarını idame ettirebilmenin yollarını öğretmeye çalışan bir meslek okulu olduğu belirtilmektedir¹³¹. Bu okulda çocuklar, Sıbyan, İhtiyat, İbtidâî ve Kısım-ı Mahsus olmak üzere dört kısımdan oluşuyordu. Öğleden sonra da

¹²⁹ N. Özbek, *a.g.e.*, s. 212.

¹³⁰ R. E. Koçu, *a.g.e.*, s. 43-49.

¹³¹ Nizamnamede okulun kuruluş amacı şu şekilde belirtilmiştir; “Hem akâid-i diniye-i asliye ve esasiyelerini öğrenmeleri ve hem de ileride temîn-i mâişet etmek hususunda su’ubâta düçar olmamaları için kendilerine talim edilecek sanâyi’-i müfideden hakkiyle müstefid olabilmeleri maksad-ı ulvîsiyle...” bkz. *Ehâsin-i Müessesât-ı Hayriye-i Hazret-i Hilafetpenâhî’den Darülaceze*, s.67.

Darülaceze atölyelerinde kendi yaşlarına uygun işlerde çalışarak sanat öğrenmekteydiler¹³².

Darülaceze eytam okulundaki ders programlarına baktığımızda, bugün modern eğitim sisteminde uygulanan bir eğitim modelinin uygulandığını görmekteyiz. Çocuklar seviyelerine göre şubelere ayrılmış ve öğrencinin kapasitesi ve zekiliğine göre derslerin yoğunluğu ve zorluk derecesi arttırılmıştır. Ayrıca çocukların gelecekte bir meslek sahibi olmaları için azami gayret sarf edilmiş ve meslek eğitimlerinde toplumun o dönem için en çok ihtiyaç duyduğu mesleklerin eğitimi bu kurumda verilirken az bir sermaye ile icra edilebilecek meslekler seçilmiştir. Çocukların eğitimini aldığı meslekler şunlardır: Terzilik, kunduracılık, halıcılık, dokumacılık, çorapçılık, marangozluk, dülgerlik, fotoğrafçılık, demircilik. Bu mesleklerin yanı sıra herkesin kullanabileceği tuvalet sabunu, kolonya, lavanta, pudra, sigara kağıdı gibi malzemelerin imalâtına teşebbüs edilmiştir¹³³. Darülaceze’de meslekî eğitim verilen imalâthanelerde ne gibi çalışmalar yapıldığına bakacak olursak¹³⁴; Terzilik eğitimi verilen terzihanede, 1 usta, 1 kalfa, 1 yorgancı, acezeden 5 kişi, 12 çocuk ve 12 dikiş makinesi bulunmaktaydı. Buradaki atölyede Darülaceze’nin ihtiyacı olan elbise, don, gömlek, yatak çarşafı gibi mefruşât dikilmekle birlikte müessese dışından gelen siparişlere de cevap verilmekteydi.

Kunduracılık eğitimi verilen kundurahanede 2 usta, 10 kalfa, acezeden 6 kişi 19 çocuk, 2 makine, 10 destgâh¹³⁵ bulunmaktaydı. Buradaki atölyede her çeşit kundura dikilmekteydi. Darülaceze’nin kundura ihtiyacı karşılandıktan sonra gerek ramazan ayında açılan Bayezid Camii önündeki çarşıda, gerekse İstanbul’un çeşitli yerlerindeki dükkânlarda satılmakta idi. Müessese dışına siparişle ayakkabı imâl edildiği gibi resmi ihalelere de girildiği olmaktaydı.

Halıcılık eğitimi verilen imalâthaneler, kız ve erkek kısımları olarak iki kısma ayrılmaktaydı. Bu imalâthanelerde 1 erkek öğretmen, 1 bayan öğretmen, 2 kalfa, acezeden 6 kişi, 40 çocuk 18 tezgâh bulunmakta olup her çeşit yün ve ipek halılar imal edilebilmekte idi. Üretilen halılar Bayezid sergisinde satıldığı gibi İstanbul’un değişik semtlerindeki dükkânlarında da satılmaktaydı. Siparişle halı imalâtı da yapılyordu.

¹³² R. E. Koçu, *a.g.m.*, s.4245.

¹³³ *Ehâsin-i Müessesât-ı Hayriye-i Hazret-i Hilafetpenâhî’den Darülaceze*, İstanbul 1324, s.71.

¹³⁴ *Ehâsin-i Müessesât-ı Hayriye-i Hazret-i Hilafetpenâhî’den Darülaceze*, İstanbul 1324, s.71-73.

¹³⁵ Tezgâh anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Develioğlu, *a.g.e.*, s.212.

Ayrıca halı imalâthanesinde ark usulünde halı dokuyabilen buharla çalışan büyük bir halı makinesi de mevcuttu. Kız halıhanesinde Singer marka nakış işleyebilen üç makinesi vardı. Bu makinelerde bir bayan öğretmenin nezaretinde 6 öğrenci çalışmaktaydı. Dokumacılık eğitimi verilen dokumahanede 1 usta, 1 kalfa, acezeden 2 kişi, 10 çocuk bulunmaktaydı. Bu atölyede 8 tane adi şal tezgâhı ile 5 tane her çeşit çiçekli ipek ve yün kumaşlar dokuyabilen tezgâhlar vardı. Ayrıca günde 100 metre her çeşit pamuklu ve ipekli kumaş dokuyan ve buhar ile çalışan bir makine daha vardı ve bu makineleri öğretmenlerinin gözetiminde öğrenciler hem kullanıyorlar, hem de eğitimini alıyorlardı¹³⁶. Çorapçılık eğitimi verilen çoraphanede, 8 makine, 1 usta, 1 kalfa, acezeden 3 kişi, 6 çocuk bulunmaktaydı. Darülaceze'nin ihtiyaçları olan çoraplar imâl edildikten sonra her çeşit ipek ve yün çoraplar dükkan ve sergide satışa sunulmaktaydı. Marangozluk eğitimi verilen marangozhanenin ibtidâî kısmında Avrupakârî marangozluk ve dülgerlik kısmı oluşturulduğundan müessesenin ihtiyacı olan maddeler ile bazı ufak tefek şeyler imâl edilmekteydi. Fakat padişahın¹³⁷ şark usulündeki marangozluğun yeniden ihya olabilmesi için Darülaceze marangozhanesine tamamlayıcı mahiyette ek olarak oymacılık, sedefçilik ve tornacılıkta ilave edilmiştir. Marangozhanede, 3 marangoz ustası, 10 kalfa, 2 aceze, 18 çocuk bulunurken bunun yanı sıra 1 kakmacı ve sedefçi ustasının nezareti altında 8 çocuk, 1 tornacı ustasının nezareti altında 4 çocuk eğitim görmektedir. Fotoğrafçılık eğitimi için uygulama alanı çok geniş olduğu için fotoğrafçılık dersini veren memur bazı seçtiği öğrencilere sanatın inceliklerini kavramaları adına derslerini uygulamalı olarak yapmaktadır. Demircilik eğitimi verilen demirhanede, 1 usta ile birlikte 3 çocuk çalışmakta idi. Burada Darülaceze çamaşırhanesindeki ve diğer bölümlerdeki makinelerin tamirâtı yapıldığı gibi kurumun her türlü demir işleri burada yapılmaktaydı.

1895 tarihli Darülaceze ürünlerinin gelişmesi ve sürümün çoğalması için alınacak tedbirler ile ilgili bir talimatname hazırlanmıştır¹³⁸. Bu talimatnameye göre, Darülaceze'de kalıp işe güce muktedir olan acezeler Darülaceze iç yönetmeliği mucibince imalâthanelerde çalıştırılıp, kendilerine uygun bir yevmiye verilirdi. Çalışmak istemeyen olursa bunlara da doktor muayenesi yapılır. Çalışmaya engel

¹³⁶ Meslekî eğitimleri, hem teorik hem de uygulamalı olarak verilmekteydi.

¹³⁷ Sultan II. Abdülhamid olmalıdır. Darülaceze'yi kuran kendisi olduğu gibi, ince şark usulü marangozlukta da mahir bir zattır. İstanbul Yıldız Hamidiye Camii'nin ahşap işçiliği kendisine aittir.

¹³⁸ R. E. Koçu, *a.g.e.*, s. 63-66.

olabilecek bir hali olmadığı anlaşılırsa iç tüzüğün 23. maddesi gereğince Darülaceze'den atılırdı. Darülaceze'de 7 yaşını dolduran çocuklar, Darülaceze'deki okula devam ederlerdi. Okul ile birlikte bu çocuklar bir sanat atölyesine de devam ediyorlardı. Çocuklar, okulu bitirseler de sanatını öğreninceye kadar imalâthaneye devam etmekteydiler. Çocuklardan ve acezeden sanatla meşgul olanlar, her yıl mensubu oldukları sanat dalında imtihana tabi tutulup, başarılı olanlar ödüllendirilirlerdi. Sanatında tamamen usta olduğunu girmiş olduğu sınavlarda gösteren kişiye Darülaceze tarafından onaylanmış bir ehliyetname verilmekteydi.

İmalâthanelerde çalışanlar her gün sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa yoklamaları yapılır. Yoklama esnasında meşru mazereti olmadığı halde yoklamada bulunmayanların ilk seferinde o günlük yevmiyeleri kesilir, ikinci defa yoklamada bulunmayanlar ise iç tüzüğe göre Darülaceze'den uzaklaştırılırlardı. Meşru mazereti olmamasına rağmen çalışmayanlar bir daha kabul edilmemek üzere Darülaceze'den kovulurlardı. Ancak Darülaceze'ye devam etmeyenlerin devamsızlık sebebi ve sanat eğitimini terk etme sebebi ustaların kötü muamelesinden kaynaklanıyor ise bu durumdan ustalar sorumlu tutulurlardı.

Bir imalâthaneye devam eden öğrenci kendi kararı ile bulunduğu imalâthaneyi bırakıp başka bir imalâthaneye geçemezdi. İmalathaneler resmi tatil günlerinden başka daima açık tutulurdu. Öğle vaktinde bir saat istirahat müddeti var idi. Okulda eğitim gören öğrenciler günde 4 saat, eğitim görmeyenler ise günde 6 saat imalâthanelerde çalışmak zorunda idiler. Çalışma saatinde görevi başında bulunmayanlar, ustalar tarafından idareye bildirilirdi. İmalâthanelerdeki çalışanların sadece işleri ile ilgili çalışma yapmasına, boş işlerle meşgul olmamasına dikkat edilirdi. Serhademe muavini imalâthanelerde gözcülük görevi yapardı. Sanayi ustalarından gayretli olanları mükâfatlandırılırken, tembelliği ve kayıtsızlığı görülen ustaların işlerine son verilmekteydi.

İmalâthanelerde çalışan kişilerin yevmiyeleri 40 para idi. İşinde kabiliyetli olanların yevmiyeleri 60 paraya kadar çıkartılabilirdi. Halıhanede çalışanların motivasyonunu arttırabilmek için eyleme hesabına göre 1.000 adet eyleme için 15 para verilmekteydi. Acezeden ve çocuklardan imalâthanelerde çalışan kişilere yevmiyelerinin tamamı verilmez, sadece aylık yevmiye toplamının 10 kuruşu verilir geri kalan kısmı Darülaceze veznesinde alıkonulurdu. Bu para, Darülacezeden çıkarken

kendilerine sermeye yapabilsin diye bekletilirdi. İmalâthanelerde çalışan usta ve amelelerden birisi yaptığı işi düzeltilemeyecek derecede bozar veya kırarsa bunu da dikkatsizliğinden ya da kasten yaptığı tespit edilirse, kendisine teslim edilen alet ve edevatı iyi korumaz, telef ve ziyana sebep olursa bu zararın tutarı günlük kazancından tahakkuk edilerek ödettirilirdi.

İmalâthane usta ve amelesine sadece Sanayi Nazırı iş siparişi verebilir, uyarı ve tenbihte bulunabilirdi. Ayrıca, mükâfat veya ceza verilecek kişiler onun tarafından tespit edilir, uygulama işi idare tarafından gerçekleştirilirdi. Bunun yanında Darülaceze'nin idarî çalışmaları, zaman zaman yöneticilerinin aktifliğine yahut pasifliğine bağlı olarak değişiklikler göstermekteydi. Eğer kötüye doğru bir gidişat varsa, önüne geçebilmek amacıyla raporlar hazırlanmaktaydı¹³⁹.

İmalâthanelerin ihtiyacı olan mallar, Sanayi Nazırı tarafından tespit edilerek yazılı olarak daimî komisyona bildirilirdi. Bunun üzerine ihale yoluyla ihtiyaçlar temin edilirdi. Eğer ihtiyaçların temini gecikmişse bu gecikmeye sebep olanlar sorumlu tutulurdu. O sene içerisinde ihale ile satılan mallardan tekrar almak gerektiğinde ilk fiyat üzerinden tekrar ihaleye gerek duymadan satın alma işlemi gerçekleştirilirdi. Darülaceze'de imâl edilen eşyanın satışı sadece Ramazan ayında kurulan Bayezid sergisine bırakılmayıp Galata'da birkaç dükkana %5-8 oranında bey'iyeye denilen teminat bedeli alınarak ürünlerin satışı yoluna gidilmekte, tahsilat aydan ayda görülmekteydi. Darülaceze'de imâl edilen ürünlerin nerede satıldığı, fiyatı, cinsinin belirtildiği reklamların gazetelerde yayınlanması ile halkın Darülaceze mamullerine rağbetinin artması sağlanmıştır. Darülaceze imalâthanelerinde kurumun ihtiyacı olan malzemelerin imalâtı boş vakitlerde toptan imâl edilmekteydi. Böylece dışarıdan gelen işler geri çevrilmemekteydi. Dışarıdan gelen işlerden %5 miktarında pey akçesi isminde bir ücret alınarak iş alınırdu. Bunun haricinde Darülaceze ihalelere de girerek imalât faaliyetini arttırmaya çalışmaktadır.

Darülaceze her ay daimî komisyon ve Sanayi Nazırı ile birlikte, üretilen mamûllerin maliyeti hesap edilerek üzerine %10-20 arası oranda kâr eklenerek satışa sunulmaktadır. İmalathanelerin her birisi için Darülaceze muhasebesi tarafından ayrı ayrı defter tutulurdu. Her hafta sonu imalât durumu Sanayi Nazırı tarafından müdürlüğe

¹³⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. DH), 12/16.

bir rapor halinde bildirilip her üç ayda bir de muhasebe tarafından hesapları çıkarılır ve geçmiş yıllardaki o ayların hesapları ile karşılaştırılarak bir defter halinde daimî komisyona verilirdi. Komisyon sanayi nazırı ile birlikte kendi mütalâalarını da ekleyerek Dâhiliye Nezareti'ne gönderirdi.

Öğrenci yatakhanelerinin bulunduğu koğuşlar, sabah iş saatinden akşam yatma vaktine kadar kapalı tutulurdu. Koğuşa girme mecburiyeti hasıl olduğu durumlarda mubassıra¹⁴⁰ müracaat edilip ancak onun gözetiminde koğuşa girilebilirdi.

Buradan da anlaşılacağı üzere Darülaceze, sadece korunmaya muhtaç çocuklar ve kimsesizler için sıcak bir yuva değildi. Aynı zamanda bu atölyelerde usta ve kalfaların gözetiminde meslekî eğitimlerini alan öğrenciler, geleceğin esnaf ve sanatkârlarını oluşturacaklardı. Böylece, maişetlerini temin etmiş olup, bîçare durumdan, kendi kendine yetebilen ve üretebilen birey duruma yükselmiş olmaktadır.

1.5. Darülhayr-ı Âli

İstanbul'daki kimsesiz Müslüman Türk çocukları himaye etmek ve onları bir sanat ve meslek sahibi yapmak için kurulan Darülhayr-ı Âli, II. Abdulhamid'in saltanatının son yıllarında kurmuş olduğu bir yetimhanedir. Sadece beş yıl yaşayan bu eğitim kurumu, doğrudan II. Abdulhamid'in şahsına bağlı olduğundan adına “âli” (yüce) sıfatı da eklenmiştir¹⁴¹.

1899 yılında Yıldız Camii'ndeki bir Cuma selamlığında 6 yaşındaki bir çocuğun padişaha verdiği dilekçe, müessesenin kurulma nedeni olarak gösterilir. Söylentiye göre çocuk Abdulhamid'e “*okumak adam olmak*” istediğini bildirmiştir¹⁴². Bu olayın hemen arkasından padişahın özel iradesiyle Bâb-ı Âli çalışmalarına başlamıştır. Bâb-ı Âli'ye gönderilen söz konusu bu İrâde-i Seniyye'de “*Milel-i sâire etfali için münasip mektepler mevcut olduğu halde evlâd-ı müslimeden bu makûle sagîr ve yetimler için bu yolda mektepler mevcut olmamasından*” bahsedildikten sonra “*Ahâli-i müslime evladından bîkes kalan sıbyana mahsus ve Mekteb-i Sanâiye mahrec olabilmek üzere*

¹⁴⁰ Mubassır: Bekleyici, bakıcı, gözetleyici, mekteplerde talebenin durumları ile yakından ilgilenen, düzenliği sağlayan kimse. Bkz. F. Develioğlu, *a.g.e.*, s. 789.

¹⁴¹ Reşat Ekrem Koçu, “Darü'l-Hayr-ı Âli”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, VIII, 4247.

¹⁴² Necdet Sakaoğlu, “Darülhayr-ı Âli”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, II, 563.

bir mektep tesisi için program yapılması”¹⁴³ için Maarif Nezareti birinci derecede görevlendirilmiştir.

Müessesenin kurulmasına kaynak olarak gösterilen diğer bir İrâde-i Seniyye ise şöyledir: “*Bir takım İslâm çocuklarının hâlî mahrumiyet ve sefaletle kalmaları*” uygun görülmez. Bu nedenle “*Esbâb-ı maişetten mahrum bu gibilerin*” kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde eğitilmeleri için ıslahhane benzeri bir okul kurarak “*orada talim ve terbiyesi ve sanayie alıştırılması*” mevzuunda müzakere yapılması için Meclis-i Vükela vazifelendirilmiştir.

Aslında Darüleytam, Islahhane ya da Darülhayr gibi adlarla bu tür bir hayır kurumlarının oluşturulmasından 13 Kasım 1898 tarihinden beri bahsedilmektedir. Bir çok kere gündeme geldikten sonra nihayet 1903’te Darülhayr-ı Âli ismiyle, II. Abdülhamid’in cülûs yıldönümüne denk getirilerek resmen açılmıştır.

Proje ve programı hükümetçe yapılan kurumun yeri için önce Çapa’da bir arsa alınması planlanmıştır. Ancak bu gerçekleşmeyince Acıbadem’de 99 dönümlük bir arazi satın alındı. 4.000 çocuğun barınması tasarlanan kurumun yapımına ödenek yokluğundan dolayı bir türlü başlanamamıştır¹⁴⁴. Bu nedenle bir süreliğine Vezneciler’deki 100 odalı Zeynep Hanım Konağı’na yerleşme kararı alınmıştır¹⁴⁵. Bu dönemde alınan kimsesiz çocuk sayısı 500 civarındadır¹⁴⁶. Tasarıda çok geniş bir müessese olarak görülen Darülhayr-ı Âli’de birbirinden farklı yetiştirme, barınma maksadının dışında 6 sınıflık rüştiye derecesinde bir de okul olacaktı. Bu okulda derslerin yanı sıra; marangozluk, saraçlık, kunduracılık, terzilik, döşemecilik, müretteplik, hakkaklık, mücellidlik, aşçılık, tatlıcılık, şekerlemecilik konusunda eğitimler verilmiştir¹⁴⁷.

Kurulma aşamasına gelmeden önce İstanbul’daki kimsesiz, öksüz ve bakıma muhtaç çocuklar tespit edilmiştir. Bu arada dönemin heyet-i vükelası hayvan kesim vergisine bir kat daha zam yaparak bunun için yeni düzenli gelir kaynakları sağlamaya çalışmıştır. Kuruma alınacakların öncelikle “*işsiz güçsüz, serseri dolaşan hane berduş gençlerle, korunmaya muhtaç oğlan çocuklar*” dan oluşması, söz konusu bu çocukların,

¹⁴³ N. Özbek, *a.g.e.*, s. 238.

¹⁴⁴ N. Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.563.

¹⁴⁵ BOA, İ.MF, 1321/5-6.

¹⁴⁶ R. E. Koçu, *a.g.m.*, VIII, 4254.

¹⁴⁷ Besim Ömer, *Nevsâl-i Afîyet*, İstanbul 1320, s.68; R. E. Koçu, *a.g.m.*, VIII, 4254.

Sanayi Mektepleri'ne bir nevi hazırlık statüsündeki yetimhanelerde barındırılması ve eğitim süresinin 7 yıl olması düşünülmüştür¹⁴⁸. Tasarı ilk planda 40 erkek ve 40 kız olmak üzere toplam 80 öğrencinin alınmasını öngörüyordu. Mecburî eğitim süresi olan 7 yılın sonunda hesaplara göre toplam öğrenci mevcudu ise 560'a kadar ulaşacaktı. 9 Eylül 1902 tarihli Meclis-i Vükelâ'nın II. Abdülhamid'e takdim ettiği mazbataya ek olarak konulan tasarı halindeki kurumun ders programına bakıldığında, söz konusu okul *"hem ulûm-u ibtidâiye ve hem de sanayi-i lazime tahsiline mahsus ve bunun fevkinde bulunan zükûr ve inâs sanayi mekteplerine mahreç olacak"* şekilde denilerek kız ve erkek sanayi mekteplerine öğrenci hazırlayan bir anlamda ilkokul eğitimi ile birlikte sanayi eğitiminin de verildiği bir eğitim kurumu olarak tasarlandığı görülür. Okul için hayır severlerin bağışlarından da istifade yoluna gidilmiştir¹⁴⁹.

Dârülhayr-ı Âli'nin kuruluşu akabinde çıkarılan Darülhayr Nizamname Lâyihası'nda¹⁵⁰ müessesede kimlerin çalışacağından talebenin nasıl eğitileceğine kadar tafsilatlı bir lâyiha hazırlanmıştır. Bu nizamname lâyihası ile birlikte Dârülhayr-ı Âli'nin iç işlerinde uyulması gereken kurallar ve Dârülhayr-ı Âli okullarının idaresine dair de Dâhiliye Lâyihası hazırlanmıştır. Bu Dâhiliye Lâyihası'nda, Dârülhayr-ı Âli yöneticileri olan müdür, muallimler ve müstahdemlerin görevleri, okullara öğrenci kayıt kabul şartları, ders ve sınıflarda uygulanacak eğitim tarzı ve eğitimin uygulama usûlleri, derslerin ve imtihanların nasıl uygulanacağı, öğrencinin giyecek yiyecek gibi sair ihtiyaçları, mektebin gelir ve giderlerinin nasıl tutulacağı depo ve ambar mevcutlarının nasıl kullanılacağına dair hazırlanmış bir talimatname lâyihasıdır¹⁵¹.

Öğrenciler hazırlık sınıfı ile birlikte 7 yıl eğitim gördükleri bu okulda eğitim, Eylül ayından itibaren başlamakta ve eğitimin başladığı ana kadar öğrenci kayıt kabulleri devam etmekteydi. Okula alınacak talebe sayısı 300 olarak belirtilmiş olup, bu sayının üzerine çıkılamazdı. Kayıt dönemlerinde eksilen öğrenci yerine talebe alınmasına izin verilmekteydi. Okula alınacak çocukların imam ve muhtar tarafından onaylanmış ilmühaberleri ile kayıt müracaatından sonra Maarif Nezareti'nin araştırmasından da geçtikten sonra kaydolmak isteyen çocuklar okula alınabilmekteydi.

¹⁴⁸ N. Özbek, *a.g.e.*, s. 247.

¹⁴⁹ Haftada bir defa çıkan "Çocuklara Mahsus Gazete" isimli gazetenin imtiyaz sahibi olan Tahir Bey'in gazete başışı teneffüs saatlerinde okunmak şartı ile kabul edilmiştir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Darülhayr-ı Âli Evrakı (MF-HYR), 2/22.

¹⁵⁰ BOA, MF.HYR, 1/29.

¹⁵¹ BOA, İ.MF, 1321/S-6.

Ancak okula devam ederken devamsızlıkları kayıt altına alınır ve öğrenci ciddi bir şekilde takip edilirdi¹⁵². Sanat eğitimini bitiren çocuklar, yeteneklerini daha da arttırmak isterlerse 25 kişiyi aşmamak üzere bir şubede bir ya da iki yıl meslekî bilgilerini geliştirmek için eğitime devam edebilmekteydiler.

Darülhayr’a devam eden öğrencilerden; hazırlık, I. , II. ve III. sınıf öğrencilerine haftada 20’şer paradan ayda 2 kuruş, IV. ve V. sınıf öğrencilerine, haftada 1’er kuruştan ayda 4 kuruş, VI’ncı senede öğrencilere haftada 2’şer kuruştan ayda 8 kuruş üzerinden maaş ödenmekteydi. Ancak bu paraların tamamı öğrenci okuldan mezun olurken Maarif Nezareti tarafından toplu olarak sermaye yapması için öğrenciye toplam 2.000 kuruş olarak verilmiştir.

Bununla birlikte 19 Ağustos 1903’te resmen açılan Darülhayr-ı Âli, 1 Eylül’de eğitime başlamasına rağmen yeterli donanımına sahip olmaması ve atölyelerin zamanında kurulamamasından dolayı, planlanan teknik eğitimi başlangıçta gerektiği şekilde verememiştir. Dönemin şartlarında yetim ve kimsesiz çocukların barınabileceği ve eğitilebileceği kurumlara olan ihtiyacın fazla olması Darülhayr-ı Âli’ye olan talebi arttırmıştır. Öte yandan başlangıçta 4.000 kişilik bir kapasiteye sahip olması planlanan “Büyük Darülhayr-ı Âli” projesi mevcut imkânsızlıklar nedeni ile küçültülüp mevcudu 300 ile 400 kişi arasında sınırlandırılınca hâli hazırdaki asgarî ihtiyacı bile karşılayamamıştır.

Tüm sınırlandırmalara rağmen gerekli mercilere verilen arzuhallerden anlaşıldığına göre talepler gün geçtikçe artmaya devam etmiş, sonunda 1908 yılında öğrenci alımı durdurulmuş ve mevcut, 400’den 300’e düşene kadar yeni öğrenci kaydının yapılmaması kararlaştırılmıştır. Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) ve Darüşşafaka’da uygulandığı gibi artık Darülhayr-ı Âli’ye de öğrenci alımı padişahın İrâde-i Seniyyesi’ne bağlanmıştır.

Faaliyete geçtiği tarihten kapatıldığı tarihe kadar kurumda okutulması öngörülen ve kısmen eğitimi gerçekleşen derslerin, isimlerinden de anlaşılabacağı üzere devletin sosyal hayatta günün şartları içersinde en çok ihtiyaç duyulan meslek eğitimleri verilmesi sağlanmış, bu eğitimleri alan usta adaylarının kısa yoldan meslek edinerek

¹⁵² BOA, MF-HYR, 26/29.

toplumda yer edinmeleri ve tutunmalarının teşvik edilmesine çalışılmıştır¹⁵³. Ancak Darülhayr-ı Âli öğrencileri içerisinde velisinin yazılı müracaatı ile tasdikname ile okuldan ayrılan öğrenciler de olmuştur¹⁵⁴. Memurların, öğretmenlerin ve ustaların da dahil olmak üzere herkesin maaşı yapmış olduğu işe göre değişiklik arz etmekteydi. Okul müdürü aylık olarak 4.000 kuruş alırken, okul doktoru 500 kuruş, hastane memuru 300 kuruş almaktaydı. Öğretmenlerde de durum yine değişmemekte branşa göre alınan ücretler farklılık arz etmekteydi. Musikî muallimi 1.000 kuruş alırken resim muallimi 200 kuruş almaktaydı¹⁵⁵. Okulda uygulanan dersler 40'ar dakikalık idi. Teneffüsler 20 dakikaydı. Gün içerisinde 3 ders gören talebeler, birincisi 2, ikincisi 2,5 olmak üzere, toplam 4 saat de sanat eğitimi almaktaydılar. İstirahate çekilen öğrenciler ertesi güne kadar dinleniyorlardı¹⁵⁶. Derslerin okutulduğu sınıf ve ders isimleri aşağıdaki gibidir¹⁵⁷.

Dersin Okutulduğu Sınıf	Derslerin İsimleri	
İhtiyat Sınıfı	Ders	Eşkâl-i Hurûf , Hesab-ı Zihnî, Tarif-i Eşya ve Riyâzat-ı Bedeniye.
	Sanat	Kâğıttan Eşkâl-i Basite İmâli, bazı nebâtât ve eşcâr sap ve kabuk ve dallarından muhtelif şeyler imâli, kağıt üzerine iğne ile eşkâl-i hurûf ve sâire tersimi.
Birinci sene	Ders	Elifba, Hüsn-i Hat, Kırâât, Eczây-ı Şerife, Hesap, Tarif-i Eşya, Resim ve Riyâzat-ı Bedeniye.
	Sanat	Sanat kısmında el işleri, mukavvadan eşkâl-i basite kesmek ve renkli çöp ve saz gibi şeylerden örgü ve dokuma yapmak.
İkinci sene	Ders	Eczây-ı Şerife, İlmihâl, Kırâât, Hesap, Hüsn-i Hat, Resim, Riyâzat-ı Bedeniye.
	Sanat	Tel işleri, oyma işleri, bal mumu ve alçı işleri, tel ile ağaç karışık işler, eğe ve burgu ve envâ'ı gibi edevât-ı sanayi hakkında malumât

¹⁵³ BOA, İ.MF, 1321/S-6.

¹⁵⁴ Darülhayr-ı Âli talebelerinden 274 numaralı 3. sınıf talebesi Akif Efendi'nin babası feshane amelesinden Mehmed Ağa'nın müracaatı üzerine tasdikname ile okuldan ayrılmıştır. Bkz. BOA, MF-HYR, 25/26; Darülhayr-ı Âli'nin kapatılması üzerine tasdikname almak zorunda kalan bir talebeye verilen belge için bkz. BOA, MF-HYR, 26/19.

¹⁵⁵ BOA., İ.MF, 1321/S-6.

¹⁵⁶ BOA., İ.MF, 1321/S-6.

¹⁵⁷ BOA., İ.MF, 1320/C-1.

Üçüncü sene	Ders	Kur'ân-ı Kerîm, İlmihâl, Kıraât, İmlâ, Hikâyat-ı Ahlâkiye, Hesap, İlm-i eşya, Mebâdi-i Coğrafya, Hüsn-i Hat, Resim, Riyâzat-ı Bedeniye.
	Sanat	İkinci senedeki sanayiın bir derece daha ilerisine devam olunacaktır.
Dördüncü sene	Ders	Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvit, İlmihâl, Kıraât ve Ahlâk, Hesap, İlm-i Eşya, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafyay-ı Osmanî, Hüsn-i Hat, Resim, Riyâzat-ı Bedeniye, Musikî
	Sanat	Marangozluk ve oymacılık. Demircilikten müstamel olan edevattan başlıcalarının tarifi ve demir parçalarını eğelemek ve delmek ve perdah etmek ameliyatının irâesi, siracılık, kunduracılık ve envaina müteallik nazariyât-ı ibtidâiyye.
Beşinci Sene	Ders	Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvit, İlmihâl, Ahlâk, Kavâid-i Osmanî, Usûl-i Tahrir, Hesap, Mebâdi-i Hendese, İlm-i Eşya, Tarih-i Osmanî, Coğrafyay-ı Osmanî, Muhtasar defter tutmak usûlü, Hüsn-i Hat, Resim, Musikî.
	Sanat	Marangozluk ve oymacılık, hakkaklık, müretteplik, oyuncakçılık, mücellitlik, döşemecilik, siracılık, frenk tenekeçiliği, alaturka ve alafranga aşçılık, tatlıcılık, şekerlemecilik, pastacılık, bahçıvanlık.
Altıncı sene	Ders	Kur'ân-ı Kerîm, Tecvit, İlmihâl, Ahlâk, Kavâid-i Lisân-ı Osmanî, Usûl-i Tahrir, İlm-i Eşya, Muhtasaran defter tutmak usûlü, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Umûmî, Hüsn-i Hat, Resim, Musikî.
	Sanat	Marangozluk ve oymacılık, hakkaklık, oyuncakçılık, mücellitlik, döşemecilik, siracılık, kunduracılık, frenk tenekeçiliği, aşçılık, tatlıcılık, şekerlemecilik, pastacılık, bahçıvanlık, çiftçilik.

II. Meşrûtiyetin ilânı, 31 Mart Vakası'nın meydana gelmesi ve akabinde II. Abdülhamid'in 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmesi¹⁵⁸ gibi süreçlerin yaşanmasından sonra, Sultan Abdülhamid'le özdeşleşen bir çok kurumun yapısında ve işleyişinde değişikliklere gidilmiştir. Bu dönemde Darülhayr-ı Âli'nin de Darülaceze gibi idarî ve işleyiş olarak Şehremaneti'ne bağlanması kararlaştırılmıştır. Fakat sonradan bu karar

¹⁵⁸ R. E. Koçu, *a.g.m.*, s. 4248.

değiştirilmiş ve 22 Ağustos 1909 tarihinde, 6 maddelik¹⁵⁹ bir kanunla Darülhayr-ı Âli lağvedilmiştir. Bu durumda kurum için tahsis edilen 1325 yılı bütçesindeki 1.168.920 kuruşun bir kısmı açıkta kalan öğrencilerin değişik illerdeki mekteplere leyli¹⁶⁰ olarak yerleştirilmesi ile memur ve müstahdemlerin maaşları için ayrılmıştır¹⁶¹. Geriye kalanı ise binaların tamiratına sarf edilmiş ya da Darülfünun bütçesine aktarılmıştır. Bu arada Darülhayr-ı Âli tarafından kullanılan Zeynep Hanım Konağı da Darülfünun'un kullanımına verilmiştir. Böylece eğitim süresi 7 yıl olarak tasarlanan Darülhayr-ı Âli mezun veremedi altıncı yılında kapanmıştır.

1.6. Topkapı Fukaraperver Cemiyeti

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, İstanbul Şhremini semtindeki Topkapı Kulübü binasında 24 Şubat 1908'de kurulmuştur. Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti'nin Topkapı Şubesi olarak kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları: Doktor Galip Hakkı Bey (Başkan), Eczacı Onnik Mardirosyan Efendi (Veznedar), Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi Eczacıbaşı Nafiz Bey (üye), Şhremini'nde Keresteci Hakkı Efendi (üye), Bodos Efendi (üye), ve Cemil Efendi (üye)'dir. Azâlarının bir çoğu ya orta halli yahut fakir semt sakinlerinin oluşturduğu bu cemiyet¹⁶² bugün dahi hâla faaliyet göstermektedir.

Cemiyetin amacı, nizamnamesinde şu şekilde belirtilmektedir:

- *Anne-baba yahut yalnız babası vefat etmiş yetim, kimsesiz ve yardıma muhtaç çocukların himayesi, o kul malzeme ve elbiselerinin temini,*
- *Aile reisleri vefat eden ailelerin, perişan halde bulunanların ihtiyaçlarının karşılanması ve evlatlarının himaye edilmesi.*
- *Fukara ve acezenin evlerine ücretsiz doktor göndermek ve tedavileri için gereken ilaç ve tedavi desteği vermek.*
- *Aceze ve fukaraya ekmek ve katık vermek, bir iş görmeye gücü yettiği halde iş bulamayıp zor duruma düşenlere iş bulmak.*

¹⁵⁹ N. Özbek, "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âli", *Tarih ve Toplum*, İstanbul 1999, XXXI, Sayı: 182, s.82.

¹⁶⁰ Leyli, yatılı anlamındadır. Bkz. İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s.1866.

¹⁶¹ N. Özbek, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁶² *Kadınlar Dünyası*, "Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyyesi", no: 129, 1 Şubat 1329, s.3.

- *Evinde bakılamayıp sokaklarda acı çeken hastaları hastaneye sevk etmek, haftanın belirli günlerinde müracaat edenleri ücretsiz muayene etmek.*

- *Maddi ve manevi açıdan yangın, zelzele gibi felaketlere maruz kalıp kimsesi olmayanlara destek olmak ve onlara yardım etmektir.*

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, yardım edeceği alanın sınırlarını da belirlemiş ve İstanbul'un en fakir 15 mahallesi olan Merkezefendi, İbrahimçavuş, Caferağa, Arpaemini, Kürkçübaşı, Karabalı, Melekhatun, Uzunyusuf, Katipmuslahattin, Fatmasultan, Veledikarabaş, Beyazıtâğa, Ereğli, İlyaszâde, Nakkaş mahallelerini hizmet sahası olarak tespit etmiştir¹⁶³.

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, 1913 yılına kadar Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti'nin Topkapı Şubesi olarak faaliyet göstermiş ancak, bu tarihten sonra Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti, bütün görev ve sorumluluklarını Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'ne devrederek kendi kendisini feshetmiştir¹⁶⁴.

Cemiyetin çalışma ilkelerinden biri ve en önemlisi, *kimseden bir şey isteme ve kimseyi rahatsız etme* prensibini düstûr edinmiştir. Yapmış olduğu hayır hizmetleri ile adını duyuran cemiyet, yardımseverlerin bizzat yardım etmesine de müsaade etmiştir.

Cemiyet, 30 Haziran 1911 tarihinde gerçekleşen toplantı raporlarındaki ifadelerle göre, Mart ve Nisan aylarında 114'ü Müslüman, 103'ü Ermeni, 50'si Rum olmak üzere toplam 267 hasta bedava muayene edilmiş, muayeneye gelemeyecek durumdaki 5 hastanın evine doktor gönderilmiştir. Acezelerden birinin masrafları karşılanarak Darülaceze'ye sevki gerçekleştirilmiştir. 9 erkek 3 kız yetim ve fakir çocuk koruma altına alınmış, okula gönderilerek okul masrafları karşılanmıştır¹⁶⁵.

Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti fesh olunca, Topkapı Şubesi, Topkapı Fukaraperver Müessesesi-i Hayriyesi adını almış ve bu isim ile Cumhuriyet döneminde de faaliyetine devam ederek 1931 yılına kadar çalışmıştır. 20 Ocak 1931'de ismi Topkapı Türk Fukaraperver Hayır Müessesesi olmuş, 1934 yılına kadar bu isimle çalışmıştır. Cemiyet, 1931 yılındaki kurucu heyetin kararı ile çocuk bakım evini de açarak çalışan annelere destek verme yoluna da gitmiştir. Cemiyet'in 1934'te ismi

¹⁶³ Said Kesler, *Topkapı Fukaraperver Cemiyeti*, İstanbul 1968, s.5-7.

¹⁶⁴ Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti'nin Nizamnamesi içi bkz. BOA, DH-İ.UM, 89/2-1/23.

¹⁶⁵ Nadir Özbek, "90 Yıllık Bir Hayır Kurumu Topkapı Fukaraperver Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1998, XXX, Sayı:180, s.7.

Topkapı Yoksullara Yardım Kurumu olurken 1948’de Topkapı Fakirlere Yardım Yurdu olmuştur.

1.7. Edirne Osmanlı Fakir Çocukları Yardım Cemiyet-i Hayriyesi’nin Faaliyetleri

Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi adıyla Edirne’de 14 Mart 1910 tarihinde kurulmuştur. Cemiyet, kuruluş sebebini ülkenin içerisinde bulunduğu durumun ve kötü gidişatın kaynağının milletin cehaletinde aramak gerektiğini belirterek bu hastalığın tedavisi için yegâne yolun eğitim ile olabileceğini belirtmektedir¹⁶⁶.

İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Edirne Şubesi’nin desteği ile kurulan Cemiyet, Edirne’deki fakir Osmanlı çocuklarının karınlarını doyurmak, giydirmek ve okutmak için çaba sarf etmiştir. Cemiyet’in kuruluş nizamnamesine göre fakir ve kimsesiz bütün Osmanlı çocuklarını, üyelerinin sayısı ve gelirlerinin imkân verdiği ölçüde himâye ederek, parasızlık nedeniyle okula gidemeyen çocukları okutmak ve kimsesiz çocukları da koruma altına almak olarak belirtilmiştir. Çocuklar arasında cinsiyet ve mezhep ayrımı yapmadan fakir olan tüm kız ve erkek çocukların eğitilmesi gerektiğini savunan Cemiyet’in, kız çocuklarını eğitmek ve himâye etmek istemesinin sebebi de oldukça manidardır. *“Beşikte ve ana kucağında ilk eğitimi çocuklarımıza verebilecek anaların yetişmesi, kız çocukların eğitimi ile mümkün olabilecektir. Bu sebeple, belli şartlar altında Cemiyet, kız çocuklarını da himâye eder”* demektedir¹⁶⁷.

Cemiyet’in kurucuları, aynı zamanda İttihad ve Terakki Fırkası Edirne Şubesi’nin de üyeleridir. Ayda en az 1 kuruş ödemeyi taahhüt eden ve Cemiyet’in kuruluş nizamnamesine uyacak olan herkes Edirne Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyesi’ne üye olabilmekteydi. Üyeler yıllık aidatlarını peşin yatırabilecekleri gibi parasını iyi işlerde kullanmak isteyen hayırsever kimseler de Cemiyet’e bağışta bulunabileceklerdi. Cemiyet, gelirlerini arttırabilmek için zaman zaman yardım kampanyaları düzenlemekteydi. Ayrıca bu kampanyalara katılân ve bağışta bulunan kişilerin isimleri günlük çıkan gazetelerde ilân edilerek insanları yardım etmeye teşvik

¹⁶⁶ Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi (1910) Edirne’nin Fakir Ama Akıllı Çocukları”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul 2003, XL, Sayı:238, s.275.

¹⁶⁷ (Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyesi’nin Nizamnamesidir, Edirne Vilayet Matbaası, 1327, 16 s.,) Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s.275

etmek gibi bir yol da izlenmekteydi. Cemiyet'e yapılacak her türlü yardım ve aidat gibi ödemeler mutlak surette makbuz karşılığı yapılırdı. Yardım miktarı ya direkt yönetim kurulu tarafından seçilen muhasibe ya da doğrudan yönetim kuruluna yapılmalıydı.

1.7.1 Cemiyet'in İdaresi:

Heyet-i Umûmiye denilen üye toplantıları yılda iki defa toplanırdı. Heyet-i İdare denilen yönetim kurulunun Mart ve Eylül aylarında belirlediği bu toplantılar üye çoğunluğu şartı aranmaksızın gerçekleştirilirdi. Toplantının başında divan başkanı ve divan kâtibi seçilip oturum bu iki kişi tarafından yönetilmekteydi. Bu toplantıların altı ayda bir defa yapılmasının sebebi, hem fakir ve kimsesiz çocukların okuldaki ders durumlarının görüşülmesi, hem de Cemiyet'in gelir-gider durumun sık sık denetlenebilmesini sağlamaktır. Mart ayında yapılan toplantı diğer toplantılara göre daha fazla önem arz etmekteydi. Çünkü bu toplantıda yönetim kuruluna üyelik seçimleri yapılmakta ve Cemiyet'in kuruluş nizamnamesinde yenilik ve düzenleme yoluna gidilebilmekteydi.

Cemiyet'in yönetim kurulu, 15 kişiden oluşmaktaydı. Bu üyelerin üçte biri kurucu üyeler arasından, kurucu üyeler tarafından seçilirdi. Geri kalan üyeler ise genel kurul tarafından diğer üyeler arasından seçilmekteydi. Kurucu üyeler arasından üye olamayan birisi, üye seçilmek isterse genel kurulun seçim yaptığı üye seçimine de katılıp üye olma şansı vardı. Yönetim kurulu, seçmiş olduğu bazı üyelere çeşitli görevler vererek onlardan bu görevleri yerine getirmesini isteyebilmekteydi. Üyeler, yönetim kuruluna taleplerini ve önerilerini yazılı olarak teklifte bulunabilirlerdi. Yönetim kurulu bu teklifleri değerlendirerek, reddedilen tekliflerin neden reddedildiğini teklifte bulunan üyeye sebepleri ile açıklamak zorundaydı. Yönetim kurulu seçiminden sonra üyeler arasında iş bölümü yapılarak bir kâtip, bir mukayyet, bir de kasadar seçimi yoluna gidilmiştir. Dernek üyelerinden birinin istifa, vefat yahut tayini gibi durumlarında yönetim kurulu tarafından yedek üyelerden yeni bir üye seçilerek eksik tamamlanırdı. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Edirne şubesi, Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi yönetim kurulunun yapacağı bütün faaliyetleri teftiş etme yetkisine sahipti. Yönetim kurulu bir tarihçe defteri tutarak yapılan faaliyetleri kayıt altına alırdı. Edirne'deki fakir çocukların toplu sünnet törenlerini yapıp

mevritler okuturdu. Bu törenlere tüm Edirne halkı da davet edilirdi. Cemiyet'in yaptığı faaliyetleri, Cemiyet'e yardım eden hayırsever kişilerin isimleri bu törenlerde söylenen nutuklarda dile getirilirdi.

Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi'nin gündelik ihtiyaç fazlası parası yönetim kurulunun belirlediği bir bankada nemalanması için bırakılması kararlaştırılmıştı. Bu sebeple Cemiyet'in kasasında 2.000 kuruştan fazla para bırakmak yasaktı. Yönetimi devralan yönetim kurulu kendinden önceki yönetim kurullarının almış olduğu malî kararların kefilî sayılmaktaydı. Yönetim kurulunun, Cemiyet'in parasından bir kuruluşa ya da şahsa borç para vermesi yasaklanmıştı. Cemiyet'in herhangi bir sebeple feshedilmesi durumunda Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi'nin bütün menkul gayr-i menkul malları Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bırakılacaktı.

Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi'nin himayesi altındaki çocuk sayısı, Cemiyet'in gelirlerinin artması ile orantılı olarak artmıştır. 1910 yılı Ekim ayına kadar çocuk sayısı 190'a ulaşmıştır¹⁶⁸. Cemiyet'in koruması altına alınacak çocukların seçimi konusunda Cemiyet, Edirne halkının telkinlerine ve Cemiyet üyelerinin teklif ettiği yaşları 5 ile 12 arasındaki çocukları koruma kapsamına almıştır. Ancak yaşları ne olursa olsun mekteb-i ibtidâiye ve rüşdiyenin ilk üç derecelik fakir ve çalışkan öğrencileri eğitimlerini Cemiyet'in hamiliği ile sürdürecektlerdi.

Cemiyet'in koruması altında bulunan çocuklar, okuduğu okulun kurallarına uymaz ve bundan dolayı okuldan atılırsa Cemiyet'in himayesinden çıkartılıyordu. Sanat öğrenmesi için çırak olarak bir işletmeye gönderilen çocuklar orada çalışırken yaptığı uygunsuz ve ahlâksız davranışlarından dolayı işten çıkartılırsa Cemiyet'in himayesinden çıkartılırdı. Sınıfında iki yıl üst üste kaldığı için kaydı silinen öğrenciler de Cemiyet'in himayesinden çıkartılması ve bir işletmeye çırak olarak verilmesi kararı yönetim kuruluna bırakılırdı. Okuldaki başarıları ile ve ayrıca ustasının övgüsüne mazhar olan öğrenciler ödüllendirilmiştir. Bu çocuklar, diğer çocuklara örnek gösterilerek başarılı olmak özendirilmeye çalışılmıştır. Cemiyet'in koruması altında olan çocuklar, bir meslek sahibi olup maişetini kendi kazanmaya başladığında, almış oldukları yardımlara karşılık olarak Cemiyet'e zorunlu bağış yapmakla yükümlüydüler.

¹⁶⁸ Y. S. Karakışla, *a.g.m.*, s.278.

Cemiyet'ten 3 yıl yardım alan bir kişi 3 yıl boyunca yıllık gelirinin %1'ini, 5 yıl yardım alan bir kişi ise 5 yıllık sürede yıllık gelirinin %2'sini, daha fazla yıl yardım almış ise yardım almış olduğu yıl kadar sürede yıllık gelirinin %5'ini Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi'ne bağışlamak zorundaydılar. Böylelikle Cemiyet, uzun vadede giderlerini daha önceden yardım ettiği çocukların bağışları ile sağlamayı planlanmıştır.

II. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ESNASINDA KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

2.1 Darüleytamların Kuruluşu ve Amacı

Arapça ev, yer anlamına gelen “dâr” ve yetimler anlamındaki “eytam” kelimesinin birleşmesinden oluşan Darüleytam; yetim evi veya yetimhane anlamında kullanılmıştır¹⁶⁹.

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ile başlayıp ardı kesilmeden devam eden bir dizi savaşlar dönemine girerken, bu savaşların ülke içerisinde oluşturduğu bunalım, en çok çocukları etkilemiştir. Savaşların geride bıraktığı en büyük miras kuşkusuz yetim çocuklar olmuştur. Hal böyle olunca savaşlarda şehit olan ailelerin çocukları önemli bir yekûn tutmaya başlamıştı. Balkan savaşları öncesinde ilk filizlerini vermeye başlayan toplum içerisindeki yardımlaşma ve tesianüt fikri, cemiyetleşme halini almaya başlamış ve kurumsallaşma yoluna gidilmiştir. Halkın bu girişimleri devlet adamlarını da harekete geçirerek bu kurumsallaşmanın kanun boyutunu ve müessese halini alması için çalışmalar yapmışlardır. Bu meyanda kanunlar çıkartılarak şehit ve gazilerin bakıma muhtaç çocuklarının himayesi ile birlikte darüleytam kurulması için çalışmalar yapılmıştır.

Darüleytam, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde yetimlere mahsus bir çok kurumun genel adı olarak da kullanılmıştır. Özel anlamda ise Darüleytam, 13 Kasım 1914’de Maarif Nazırı Şükrü Bey’in teklifi ve Enver Paşa’nın katkısıyla kurulan İttihad ve Terakki döneminden Mütareke dönemi ve Milli Mücadele dönemine kadar varlığını sürdüren kurumlara verilen bir isimdir¹⁷⁰. Darüleytam kurulması Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey’in teklifi ile 25 Kasım 1914 tarihinde gerçekleşmiştir. Önceleri İttihat ve Terakki Fırkası’na bağlı bir kuruluş gibi faaliyet göstermiştir. İlk müdürü, İttihad ve Terakki Fırkası’nın İstanbul Merkez Başkanı Kemal Bey ve İlk Genel Müdürü ise Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi’dir¹⁷¹. 4 Haziran 1915 tarihli

¹⁶⁹ Yasemin Okur, *Darüleytamlar*, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996, s.19.

¹⁷⁰ Yasemin Okur, *a.g.t.*, s.19.

¹⁷¹ Hidayet Y. Nuhoğlu, “Darüleytam”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul 1993, VIII, 521.

Takvim-i Vekâyî Gazetesi'nde ilân edilen geçici kanun ile evlâd-ı şühedânın talim ve terbiyesi için kurulacak müessesat için gereken gelirler hakkında bilgi verilmiştir. Bu geçici kanun ile içki, sigara, tütün, posta ve telgraf ücretlerine ek vergiler konularak şehit çocukları için kurulması düşünülen ilmi ve sanayi eğitimi verecek müesseselere gelir olması planlanmıştır¹⁷².

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin panoramasını çizen ve Darüleytam'ın neden kurulduğu hakkında basında haberler yer almıştır, Buna göre: *“Harb, yıkık binalarla harab ve metruk tarlalarla beraber öksüz bir çok çocuklarda bıraktı; babasız ve anasız, yersiz ve yurtsuz kalan bu çocuklara bakmak milletin borcuydu. İstiklâlîni kazanmak için harp eden Türkler, istikbalini de düşünmek mecburiyetinde idi. Hudutlarda, köylerde, şehirlerde kimsesiz kalan bu binlerce şehidzâdeler harp ile kazanılan istikbâlin nigezbânı ve muhafızı olacaklardı. Altı ay içinde biteceği tahmin olunan harb üç seneyi tecâvüz ediyor. Köydeki yuvasında babasını bekleyen çocuk, onun Kafkas, Çanakkale, Irak cephelerinden birinde şehit olduğunu öğreniyor, anası bin müşkilât içinde kendisinin ve çocuğunun hayatını kurtarmağa çabalarken, bir gün ölüm onu da alıp götürüyordu. Talihin böyle bedbaht bıraktığı çocukları millet güldürmek istedi. İşte (Darüleytamlar) bu yüksek merhametten, vazifeden doğmuş bir şefkatgâhtır...”*¹⁷³ diye kuruluş sebebi ve maksadı çeşitli yazılarla dile getirilmiştir.

Yetim ve kimsesiz çocuklara sahip çıkma işini büyük bir sorumluluk olarak gören devlet idarecileri, bu sorumluluklarını 21 Kasım 1916 tarihli lâyiha-i kanûniye'de şu şekilde ifade etmişlerdir: *“Şühedâ ve malûlîn-i guzât evlâdının himayesi hakkındaki lâyiha-i kanûniye encümenimizce tetkik olundu: Müdafaâ-i din ve vatan ne kadar mukaddes bir vazife ise, bu uğurda şehid olan veya malûl kalanların evladını maddî ve manevî mahrumiyetlere mahkum bırakmamak ve bunların millete bir vedia olduklarını daima düşünmek de o kadar mukaddes bir borçtur. Binaenaleyh şühedâ ve malûlîn-i guzât evlâdının hukuklarını muhafaza, mal ve mülklerini siyanet, talim ve terbiyelerine nezaret hususları geride kalanlarca ehemmiyetle derpiş edilmek iktiza eder.”*¹⁷⁴

Gazeteler ve dergilerde köşe sahibi muharrirler, köşelerinden devamlı surette halkı bu cemiyetlere destek olmaları, kimsesiz çocukların ihtiyaçlarının giderilmesi ve

¹⁷² Takvim-i Vakayî, 4 Haziran 1915, No: 2192. Bkz. **Ek-3**

¹⁷³ Muallim, 15 Kanun-ı Evvel 1333, s. 585.

¹⁷⁴ “Şüheda ve malûlîn-i guzât evlâdının himâyesi hakkındaki lâyiha-i kanuniye”, *Meclis-i Mebusan Mazbataları ve Levâiyih-i Kanuniyye*, 1332-1333, No:315, TBMM, Ankara 1992, s. 878.

bu çocuklara sahip çıkmanın faydalarını anlatır mahiyette yazılar yazmaları ile halkı teşvik etmişlerdir¹⁷⁵. Özellikle 1897 Yunan Savaşı ile birlikte basın hayatında yeni bir gündem oluşturularak şehit aileleri, savaş sebebi ile yaralanan ve bakıma muhtaç gazilerin durumları ön plana çıkarılarak, halk içerisinde yardım kampanyaları düzenlenmesi teşvik edilmiştir¹⁷⁶.

Darüleytamlar, Ana Sınıfları, İbtidai Sınıfları, Sanayi Sınıfları olmak üzere üç bölümden oluşmaktaydı. Ana Sınıfları, iki şube olup, birinci şubeye 4 yaşından küçük olan, ikinci şubeye 4, 5, 6 yaşlarındaki çocuklar kabul olunurdu. İbtidai Sınıflarına, 7-12 yaş arası çocuklar, Sanayi Sınıflarına ise 13 ile 17 yaş arasında bulunanlar alınmaktaydı¹⁷⁷.

Darüleytam'a bağış yapanların isimleri gazete ve mecmualarda da yer etmiş, bu şekilde halkın ilgisinin artırılması sağlanmıştır¹⁷⁸. Savaşta anne ve babasını kaybeden çocuklara ve eşlerini kaybeden dullara harcanmak üzere yurt dışından da bağış yapan kişiler de vardır¹⁷⁹.

Darüleytamlar'ın kurulmasında en önemli etken, İmparatorluğun son dönemlerinde girdiği ve fazlasıyla kayıp verdiği savaşlardır. Ardı ardına girilen Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı, ülkede ekonomik ve sosyal anlamda ülkede yaşayan insanlarda dayanacak güç bırakmadığı gibi bu savaşlardan geriye binlerce mağdur insan kalmıştır. Devlet, ihtiyaç sahibi köylüye iâşe yardımı yapmaya başlamıştı. Hatta bu yardımların Kayseri'nin Develi bölgesinde çıkan aksaklıklardan dolayı fukara ve asker çocukları arasında açlıktan ölümler meydana geldiği kaydedilerek yardım yapılması emri Kayseri Mutasarrıflığı'na telgraf ile bildirilmiştir¹⁸⁰. Başka bir kayıta ise Sivas Vilayeti'nde ahaliye yardım yapıldığı ancak

¹⁷⁵ Tanin, 5 Haziran 1331.s.1

¹⁷⁶ *İslâm Dünyası*, Sayı: 15, 1Ekim 1913, s.231-232.

¹⁷⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şurayı Devlet Hususi (ŞD-HU) 232/7-36/2, *Darüleytam Müessesatı Nizamname Lâyihası*, İstanbul Matbaa-i Âmire 1331, s.3.

¹⁷⁸ 329 Osmanlı lirası ve 50,5 mecdiye Ayıntab ileri gelenlerinin şehirdeki Darüleytam'a bağış yapanların isim listesi için bkz. *Hikmet*, 21 Temmuz 1327, no:68, s.5.

¹⁷⁹ Berlindeki Knorr Ticarethanesi'nin şehit yetimlerine kullanılmak üzere gönderdiği 2.000 marklık yardım ettiği görülmüştür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri, (BEO-NGG) 329759. Ayrıca Avrupa'dan şehit eşleri ve çocuklarına verilmek üzere yapılan 2.800 marklık yardım için bkz. BOA, BEO-NGG, 338613.

¹⁸⁰ BOA, DH-İ.UM, 20/3-2/30

bu yardımların zabıt ve şehit ailelerine yapılması gerekirken yapılmadığı tespit edilmiş olup ahaliye bu yardımların yapılmamasına dair kayıtlara da rastlanmıştır¹⁸¹.

Devlet, işletmelerde çalışacak iş gücünü de harplerde kaybetmeye başlamıştır. Bu sebeple, devlet işletmelerinin çoğu Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştı¹⁸². Bu fabrikalarda askerler çalıştırılıyordu. Hatta I. Ordu'ya bağlı olarak bir kadın işçi taburu adıyla bir birim kurulmuştu. Bu taburun oluşturulma sebebi, kadınları bizzat geçimlerini temin etmeye alıştırmaktı. Kadınlar daha çok cephe gerisinde istihdam edilerek nafakalarını kazanmaları sağlanacaktı¹⁸³. Bu olumsuz şartlara rağmen savaş yılları İstanbul'da o zamana kadar görülmemiş ölçüde büyük paraların kazanıldığı vurgunların yapıldığı bir dönemdi. Halk, karaborsanın, spekülörlerin ve harp zenginlerinin elinde sefaletle sürükleniyordu. Sabit gelirli devlet memurları ekonomik olarak yıkıma uğrarken, ticaret erbabı servet ediniyordu. Harbin zengin ettiği zümre, İstanbul'da eğlence düşkünlüğünü körüklerken toplumsal ahlak çöküntüye uğramış ve kumar, alkol ve kadın ticareti arttı. Bunların yanı sıra İstanbul, yoksulluk ve sefaletin kol gezdiği, sokakları dilenen insanlarla dolu bir şehir halini almıştır¹⁸⁴.

Yetim ve kimsesiz çocukların barınması ve korunması Osmanlı Devleti için önü alınmaz bir sorun haline dönüşmeden Maliye Nezareti, Bab-ı Âli'ye sunduğu bir esbâb-ı mucîbe lâyihası¹⁸⁵ ile şehit çocuklarının talim ve terbiyesi için devlet eli ile ilmî ve sanayî müesseseleri oluşturulması yoluna girmiştir¹⁸⁶. Bunun için bir kanun lâyihası Meclis-i Mebusan'a sunulmuş, bu lâyiha daha sonradan kanunlaşmıştır¹⁸⁷. Bu belgede belirtildiğine göre kimsesiz çocukların eğitimi için kurulacak müesseselerin giderlerinin karşılanabilmesi için yeni vergiler konularak müesseselerinin harcamaları için kaynak oluşturulmuş ve bu paranın kullanılması bakanlar kurulu kararı ile gerçekleştirilmiştir¹⁸⁸.

¹⁸¹ BOA, DH-İ.UM, 20/6-2/79.

¹⁸² Zafer Toprak, "Birinci Dünya Savaşında İstanbul", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 242.

¹⁸³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 1994, s.338.

¹⁸⁴ Zafer Toprak, *a.g.m.*, s.243.

¹⁸⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya Usûlü İradeler Tasnifi (DUİT), 62-2(29)

¹⁸⁶ Şehit çocuklarının kız ve erkek olmak üzere eğitileceği, bu konuda cinsiyet ayrımına gidilmediğine dair bkz. BOA, ŞD-HU, 232/7-36/2 ; *Darüleytam Müessesatı Nizamname Lâyihası*, İstanbul Matbaa-i Âmire 1331, s.3.

¹⁸⁷ BOA, DUİT, 62-2(28)

¹⁸⁸ Darüleytam müesseselerinin masraflarının karşılanması için çıkarılan kanun için Bkz. *Düstûr*, II. Tertip, IX, İstanbul 1928, no:240, s.608-609.

“Telgraf ve Posta Ücretleri: 5 kuruştan fazla olan telgrafnameleri için 1 kuruş, dahilî telgraf havalenamelerinden alınmakta olan ücretler zamlandırılarak her lira ve küsuru için 10 para, dâhilî posta havalenamelerinin, yazışma ve posta paketlerine 1 para zam yapılması, her türlü tahhütname kağıtlarından 20 para her türlü adi mektuplar ile haberleşme kağıtlarından 10 para alınması kararlaştırılmıştır.

Tütün: Tütün için getirilen vergiler ise, özel imâl edilmiş birinci çeşit tütün ve sigaraların her kilosundan 50 kuruş (20 gramlık bir paketten 1 kuruş), ikinci, üçüncü ve dördüncü çeşit tütün ve sigaraların her kilosundan 25 kuruş (20 gramlık beher paketten 20 para), beşinci ve altıncı çeşit ile köy tütünlerinin her kilosundan 12,5 kuruş (20 gramlık beher paketten 10 para) alınması kararlaştırılmıştır.

İçki: İçkiden ise 5 Ağustos 328 tarihli kanunun 6. maddesi gereğince rakılardan alınmakta olan harp vergisi bir kat zamlandırılacaktır. Önceden vergisi ödenen ve tüccarın deposunda bulunan mevcut bulunan rakı ve ispirotolar deftere kaydedilerek bunlardan bir misli daha vergi alınacaktı.” Bu vergiler ile şehit çocuklarının ilmî ve sanat yönlerinin geliştirecek ve onları bir meslek erbabı yapacak müesseselerin kurulması için harcanacaktı¹⁸⁹.

Balkanlar’dan İstanbul’a ilk muhacir akını, 93 Harbi denilen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı nedeniyle yaşanmıştır. Bu muhacirlerin içerisinde bulunan yetim çocuklar o dönemde yeni açılmış olan Darüşşafaka’ya yerleştirilmişlerdir¹⁹⁰. Balkan Savaşı sırasında Balkanlar’dan Anadolu’ya göç edenlerle birlikte gelen yetimler ise Darülaceze’ye yerleştirilmiştir. Ancak bu yetimlerin sayısı fazla olduğundan hepsinin Darülaceze’de barındırılmaları mümkün olamamıştır. Açıkta kalan diğer yetimlerin mağdur olmamaları için yatılı sultanîlere yerleştirilmeleri kararlaştırılmış ve sultanîler kapasitelerinin üstünde öğrenci almak zorunda kalmıştır. Muhacirlerin bakmakta zorlandığı çocukları da Darüleytamlar’ın kurulma sebeplerinden birisi olmuştur diyebiliriz.

I. Dünya Savaşı’na kadar korunmaya muhtaç çocuklar genellikle muhacir ve göçmen çocuklarından oluşurken, I. Dünya Savaşı’ndan milli mücadelenin sonuna kadar olan dönemde kimsesiz çocuklar, şehit ve öksüz çocuklarından meydana

¹⁸⁹ BOA, DUİT, 62-2(26).

¹⁹⁰ Y. Okur, *a.g.t.*, s.19.

gelmiştir. Ayrıca sayı olarak önceki durumdan daha fazla miktarda idi¹⁹¹. Bu sayının artmasında 1916 yılı önemli bir dönüm noktası oldu. Çünkü Çanakkale Savaşları sonrasında pek çok şehit verilmişti ve bu şehitlerin çocuklarının da koruma altına alınması gerekli idi. Bu durum Darüleytam’a gelecek çocuk sayısını doğrudan arttırmıştı.

I. Dünya Savaşı esnasında yetimlerin hepsinin sultanîlere kabul edilmesi mümkün olmadığından bir çoğu ölmüştür¹⁹². Bu nedenle savaş yetimlerinin her türlü ihtiyacını karşılamak maksadıyla kurulması tasarlanan Darüleytamlar için gerekli hazırlıkların yapılması sorumluluğu, daha evvel de belirtildiği üzere Kastamonu mebusu İsmail Mahir Efendi’ye verilmiştir¹⁹³. İlk Darüleytam Sait Halim Paşa¹⁹⁴, ya ait olan Bebek Yalısı’nın kuruma armağan edilmesiyle hizmete girmiştir¹⁹⁵. I. Dünya Savaşı esnasında, diğer vilayetlerden başka yalnız İstanbul’da ikisi kız olmak üzere 9 Darüleytam bulunmaktaydı¹⁹⁶. Daha sonra Darüleytamlar’ın sayısı 65’e kadar yükselmiştir¹⁹⁷. Tüm Darüleytam şubeleri tek çatı altında birleştirilerek¹⁹⁸ İsmail Mahir Efendi, Darüleytamlar Umûm Müdürü sıfatıyla daha sonra ülke çapında İstanbul ve Anadolu dahil toplamda 80 müessesenin¹⁹⁹ idaresine memur edilmiştir.

Darüleytam şubeleri aylık ve yıllık mevcut cetvelleri ile ilgili olarak Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi’ne bilgi vermekteydiler. Bununla ilgili olarak 25 Temmuz 1917 tarihli bir çizelgede İstanbul’daki Merkez Darüleytam Şubeleri ile Taşra Darüleytam Şubeleri’ndeki öğretmen, öğrenci, müstahdem sayıları gösterilmiştir.

¹⁹¹ S. Kıranlar, *a.g.t.*, s.51.

¹⁹² Mehmet İzzet ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁹³ A.Rıza Erkan-Dr. Gönül Erkan, “Darüleytamlar” , *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi*, Ocak 1987, V, Sayı:1, s.69.

¹⁹⁴ Said Halim Paşa ile ilgili bkz. M.Hanefi Bostan, *Bir İslâmcı Düşünür Said Halim Paşa*, İstanbul 1992.

¹⁹⁵ A.Rıza Erkan-Dr. Gönül Erkan, *a.g.m.*, s.69; Osman K.Akol, *a.g.m.*, s.6.

¹⁹⁶ Osman K.Akol, *a.g.e.*, s.51.

¹⁹⁷ Necdet Sakaoğlu, “Darüleytamlar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II.,559.

¹⁹⁸ Darüleytam şubelerinin birleştirilmesi ile ilgili olarak çıkartılan kanunun sureti için bkz.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Darüleytam Evrakı (MF-EYT), 6/136

¹⁹⁹ *Yeni Ufuklar Dergisi*, Mayıs 1962, XI, Sayı: 120, s.40.

*Merkez Darüleytamlarında mevcut memurîn ve muallimîn ve müstahdemîn-i nâtık cetvelidir*²⁰⁰.

Esâmi	Müstahdemin Aded	Memurîn ve Muallimîn Aded	Yekûn Aded
Merkez	13	45	58
Zükûr-I Sanayi Şubesi	37	15	52
Bebek Şubesi	81	40	121
Bebek İnâs Sanayi Şubesi	16	14	30
Yedikule Şubesi	61	11	32
Büyükdere Şubesi	19	10	29
Kadıköy Zükûr Şubesi	109	33	142
Kadıköy Ana Şubesi	70	14	84
Yapıcı Şubesi	16	10	26
Fabrikalar Şubesi	5	16	21
Kunduracı ve Terzi Mektebi	10	10	20
Yekûn	397	218	615

Fî 25 Temmuz 333 MF.EYT.7/51

Mülâhazat	Esâmi	Müstahdem-i zükûr ve inâs Adet	Memur ve Memure Adet	Muallim ve Muallimât Adet	Talebe ve Tâlibât Adet	Yekûn
Nakl-i yekûn		712	262	314	10.220	11.508
İzmit Sancağı	İzmit Reşadiye	52	6	4	200	262
	İzmit Çiftlik	35	6	0	0	43
	İzmit Talatiye	34	4	3	100	141
	İzmit Saidiye	27	5	2	100	134
	İzmit Bahçecik Zükûr	18	5	3	150	176
	Yedikule Zükûr Darüleytamı	14	3	3	100	120
	Yekûn	892	293	329	10.870	12.384

²⁰⁰ BOA, MF-EYT.7/51.

Mülâhazat	Esâmi	Müstahdemin zükûr ve inâs Adet	Memur ve Memure Adet	Muallimin ve Muallimât Adet	Talebe ve Tâlîbe Adet	Yekûn
Nakl-i Yekûn		114	115	132	4.350	4.011
	Samsun Zükûr	11	3	3	100	117
	Kudüs-i Şerif Zükûr	15	4	5	200	224
	Kudüs-i Şerif Înâs	19	2	6	250	277
	Kastamonu Zükûr	13	7	2	150	172
	Kastamonu Înâs	13	1	3	150	167
Kayseri Sancağı	Kayseri Zükûr	14	3	4	150	170
	Kayseri İnâs	13	1	4	150	168
	Efkere Zükûr	24	5	6	300	335
Adana Vilayeti	Adana Zükûr	23	6	7	200	236
	Reşhalı Zükûr	30	3	5	150	188
	Kozan Zükûr	13	4	3	150	170
	Tarsus İnâs	11	5	3	100	120
	Dörtıyol Zükûr	9	2	3	100	114
	Adana İnâs	23	6	6	200	235
	Enver Paşa Zükûr	8	5	4	100	117
	İkbaz Zükûr	8	2	2	50	62
	Muş Zükûr	11	4	3	100	118
	Kars Zükûr	7	2	2	50	61
	Balıkesir Zükûr	13	4	4	150	171
	Kadıköy Zükûr		11	26	1000	1037
	Beyoğlu Zükûr		7	10	220	237
	Yedikule Zükûr		5	8	140	173
	Haydarpaşa Yapıcı Zükûr		7	6	100	113
	Kadıköy Ana		9	9	400	418
	Kunduracı		3	1	50	54
	Büyükdere		8	4	140	152
	Hoca İsmail Mahir Efendi Înâs		17	28	800	845

	Bebek Kız Sanayi		5	15	200	220
	İzmit İttihad ve Terakki Baş Müdüriyeti	20	6			26
	Yekûn	712	262	314	10.220	11.508

Darüleytamlar, kuruluşlarının ilk yıllarında bile mevcut ihtiyaca cevap vermekte zorlanmışlardır. Özellikle Balkanlar'dan ve Şark Vilayetleri'nden gelen binlerce kız ve erkek çocuğunu barındırmak, okutmak, bir sanat ve meslek öğretmek düşüncesi ile kurulmuş olan bu müesseseler yetersiz kalınca, savaş yüzünden ülkeyi terk etmek zorunda kalan İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanlara ait okul ve kurumlara el konularak Darüleytam'a dönüştürülmüşlerdir²⁰¹. Hatta 1915-1916 arasında İstanbul'a gelen sahipsiz çocukların sayıları artınca Notre Dame de Sion, Yedikule'deki İtalyan Mektebi, Galata'daki Rus Manastırı gibi gayr-ı müslim yapıları Darüleytam olarak kullanılmıştır²⁰². St. Joseph Mektebi'nin Şapeli ise bu okulda açılan Darüleytam'ın mescidi olarak kullanılmıştır. İmkân yetersizliğinden binaların bahçe ve avlularına iğreti iş atölyeleri, çamaşırlıklar ve ambar yapılmış, organizasyon ve disiplin sorunlarından dolayı bu kalabalık çocuk nüfusu hayli sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Yer yer binalarda tahribat görülmüştür²⁰³. Bu kurumların ve okulların sorumluluğu umûmî merkez azâsından Kara Kemal ve kendisi de aslen bir öğretmen olan İsmail Mahir Efendi'ye verilmiştir. Böylece Darüleytamlar birleştirilmiş ve tek merkezden idare edilmesi kararlaştırılmıştır. Bununla alakalı Sultan Mehmed Reşad, Sadrazam Mehmed Talat, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü, Maliye Nazırı Cavid imzalı 10 Cemaziyelâhire 1335 ve 2 Nisan 1333 / 3 Nisan 1917 tarihli bir kanun suretini burada zikretmek gerekmektedir. Bu kanun suretinde Darüleytamlar'ın idaresi, bütçesi, arazi durumları gibi bir çok mesele açıklanmaktadır²⁰⁴. Bu kanuna göre: Darüleytamlar, Umûm Müdürlüğü'ne bağlı olarak bir merkeze bağlanmış ve mülhak bütçe ile idare edilmesi kararlaştırılmıştı, Müdüriyet-i Umûmiye'nin harcamaları Maliye Nezareti tarafından

²⁰¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1942, IV,1284.

²⁰² Y. Okur, *a.g.t.*, s.21.

²⁰³ N. Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.558-559.

²⁰⁴ BOA, MF.EYT, 6/136.

karşılanacaktı. Darüleytam Umûm Müdürlüğü'ne, 500.000 dönüme kadar arazi-i emiriyeden ve bir defaya mahsus olarak hazine-i maliyeden verilecek 150.000 lira nakit para, hibe, teberrular ve çeşitli şekillerde elde edeceği menkul ve gayri menkulden ibarettir.

Darüleytamlar'ın bir yıl içerisinde yapmış oldukları faaliyetler bir rapor halinde Meclis-i Mebusân'a sunulmaktaydı. Kanunun öncesinde memleketin merkez olabilecek vilayetlerinin çoğunda Darüleytamlar kurulmuştu. Bu kanun ile Darüleytam Müdüriyeti resmen kurulmuş ve birleştirilmiş oluyordu.

Bunlarla beraber her yıl bütçeden ayrılacak para ile valilik ve belediye bütçelerinin yardım olarak ayırdığı tahsisat ile Darüleytamlar'a ait bilcümle emlak, akar ve müesseselerden elde edilen kira ve hasılat gelirleri de Darüleytam gelirlerindendi. Ayrıca, Darüleytamlar'da ziraat ve çeşitli sanayi eğitimleri uygulanmakta idi. Darüleytamlar, bu sanatların gelişmesi için, kuruma ait emlak ve arazide, talebenin çalışmalarından istifade ederek müesseseler kurması veya sınırlı sorumlu olan sermaye sahibi komandit veyahut anonim şirketlerle sözleşme yaparak şirket kurabilmesi de mümkündü²⁰⁵. Sermaye sahiplerine tahsis edilen arazinin kullanımı belli vakitler içerisinde kullanılabilmekteydi. Bu arazilerin satışı veya mülkiyet hakkı şirketlere devredilemezdi. Bu kanun teklifinden sonra 16 Mayıs 1331'de (1915) Sultan Reşad imzalı kanun da Darüleytamlar'ın geliri netlik kazanmış²⁰⁶, ancak ödenek yetersizliğinden Meclis-i Vükelâ'da Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi için geçici kanunlarla ek ödenekler çıkartılmıştır²⁰⁷.

1918 Mondros Mütarekesinin ardından İstanbul işgâl edilince o yıllarda Darüleytamlar Umûm Müdürü olan Selahattin Bey²⁰⁸ (Öksüzcü), işgâl ordusu komutanlığından, yabancı okulların²⁰⁹ 24 saat içerisinde boşaltılması emrini almıştır.

²⁰⁵ Bu madde ile Darüleytam müdüriyetlerine şirketleşme hakkı da verilmiştir. BOA, BEO-NGG, 337197,

²⁰⁶ *Düstûr*, II. Tertip, VII, İstanbul 1920, no:246, s. 210-212.

²⁰⁷ Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin 1334 senesi bütçesine 118.500 lira tahsisât-ı fevkalâde ilavesi hakkında kararnamesi için bkz. *Düstûr*, II. Tertip, XI, İstanbul 1928, no:36, s. 94. Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin değişik vesilelerle çıkardığı ek ödenek kararnameleri ile ilgili olarak bkz. *Düstûr*, II.Tertip,XI, İstanbul 1928, no:72-s.137, no:97-s.174, no:123-s.206, no:171-s.291, no:203-s.334, no:284-s.448

²⁰⁸ Selahattin Bey, Nafia Nezareti Kalem-i Mahsus Müdür Muavini ve Mühendis Mekteb-i Âlisi Müdür Vekilliği'nden Darüleytamlar Umûm Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bkz. DUİT, 62-2(8); Osman K.Akol, *a.g.m.*, s.7.

²⁰⁹ Darüleytam olarak kullanılan okullardan birisi olan Notre Dame de Sion Fransız Okulu'nun bugünkü hali için bkz. **Ek-4**

Yaklaşık 5.000'e yakın şehit çocuğunun barındığı bu okulları hangi imkân ve para ile nakledeceğini düşünürken ve tabii işgâl orduları komutanlığına söz geçiremeyeceğini de hesaba katarak, bürokrasideki meratip silsilesini atlayarak, doğruca Padişah VI. Mehmet Vahdeddin'in huzuruna çıkmış, Validebağı Köşkü²¹⁰, Çağlayan ve Balmumcu Kasırları²¹¹, Ortaköy Sarayı gibi 7 önemli binanın Darüleytam Müdürlüğü'ne tahsis edilmesi iznini almıştır. Neticede gayrimüslim okul binaları 24 saat içerisinde boşaltılmış ve çocuklara sıcak yemek çıkarılabilmıştır²¹². Bu olayda görüldüğü gibi Darüleytam şubeleri zaman zaman imkân yetersizliği, binanın yetersiz oluşu ve kira ödeyememe gibi çeşitli sebeplerden dolayı sık sık yer değiştirdikleri görülmektedir²¹³.

İstanbul'da ilk kurulan Darüleytamlar'dan biri de Tophane'deki yamalı hamamın belediyece kiralanmasıdır. Burası I. Dünya Savaşı'nın sonlarında hizmete girmiştir. Serseri ve başıboş çocuklar gündüz serbest bir şekilde serseriliklerine devam edip, akşamları gelip bu hamamda kalmaktaydılar. Çocukların sığınak olarak kullandıkları bu binanın bir hamam oluşu muhtemelen onları temizliğe sevk etmek için düşünülmüş olmalıdır. Çocukların barınmasını esas alan bu tedbir de bir çeşit himaye faaliyeti idi²¹⁴.

El konulan binalar hali hazırda okul ve manastır gibi eğitim kurumları oldukları için bünyelerinde bulunan bir çok malzeme ilk zamanlar eğitim malzemesi, levazım ve hatta yiyecek konularında kolaylık sağlamıştır²¹⁵. Taşra Darüleytamları için de durum farklı değildir. Sivas Darüleytamı için vilayette bulunan muharip devletlere ait binalar içerisinde onlar çekildikten sonra kalan eşyadan Darüleytamların ihtiyacı olanlarının satın alınması yoluna gidilmiştir²¹⁶.

Bazı vilayetlerde anne-baba ölümlerinin çok olması gibi sebeplerden dolayı korunmaya muhtaç çocuk sayısının artmasına sebep olmuştur. Bu konu ile ilgilenen mülkî amirler Bâb-ı Âli'den şehirlerinde yetimhane kurulması talebinde

²¹⁰ Validebağı Kasrı'nın Darüleytam olarak kullanılmasına dair izin yazısı için bkz. BOA. DUİT, 62-2 (19).

²¹¹ Balmumcu Darüleytamı öğrencilerinin okul bahçesindeki fotoğrafı için bkz. **Ek-5**.

²¹² O. K. Akol, *a.g.e.*, s.51.

²¹³ Mecidiye Zükûr Mektebi'nde bulunan 40-50 kişilik Darüleytam talebesi için kira bedeli olarak 61.500 kuruş kira bedelinin ödenmesi yerine tasarruf edilerek talebelerin Hatice Sultan Sarayı'na nakledildiğini görmekteyiz. Bkz. BOA, DH-UMVM, 69/72.

²¹⁴ İstanbul Milli Eğitim Müdürü Halis Kurtça'nın Konuşması, *Yeni Ufuklar*, Mayıs 1962, XI, Sayı: 120, s. 40.

²¹⁵ O. Ergin, *a.g.e.*, s.1284.

²¹⁶ BOA, DH-İ.UM, E/48.91.

bulunmuşlardır²¹⁷. Bundan dolayı bir çok vilayette Darüleytam açılarak kimsesiz çocukların bakımı ve eğitimi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Amasya’da kurulacak olan Darüleytam şubesi için Osmanlı Padişahı da desteklerini esirgememiş ve 50 Osmanlı altını bağışlamıştır²¹⁸. Şehit çocuklar için yardım ve tebeerularda bulunanlar arasında Şehzade Abdülmecid Efendi’yi de görmek mümkündür. Hükümdar ailesi bu konuda geri durmamış, daima yetim ve kimsesiz çocuklara maddi manevi destek vermiştir²¹⁹.

Bu bağışlar sadece padişahın ve ileri gelen devlet adamlarının yaptıkları ile sınırlı kalmamış, Bakü gibi Anadolu dışından müslüman ahali de şehit çocuklarına yardım amacıyla Edirne’de kurulması düşünülen Darüleytam’a yardım etmişlerdir²²⁰. Yine Manastırda kurulacak bir yetimhane için balo tertip edilmiştir²²¹. Adana Darüleytamı da Anadolu’da açılan şubelerden biridir. Açılışı münasebeti ile gazetelere verilen bilgiden şehit çocukları için açılan 100 kişilik yatılı mektebe talebe kaydına başlandığı belirtilmektedir²²².

Darüleytamlar’ın sayısı artmış olmasına rağmen yetim ve kimsesiz çocuk sayılarının daha fazla olması Darüleytamlar’a alınacakların sayısının sınırlandırılması zorunluluğunu doğurmuştur. Konu ile ilgili yayınlanan kararnamede Darüleytamlara girecekler için birincil öncelik şehit olan ya da harp malûlu düşük rütbeli erlerin, muhacir maaşından mahrum kalanların çocuklarına verilmiştir. İkincil öncelikli sırada ise kimsesiz ve himayesiz yetimler bulunmaktadır²²³.

İstanbul’daki Darüleytamlar’ın yanı sıra Taşra Darüleytamları da çok parlak durumda değildi. Korunmaya muhtaç çocukların fazlalığı sebebiyle Taşra Darüleytamları da kendilerine verilen tahsisatın yetersizliğinden dolayı ek olarak tahsisat-ı fevkalâde talep etmekte, zaman zaman bu talepler karşılanmaktaydı²²⁴.

²¹⁷ BOA, BEO-NGG, 338697.

²¹⁸ BOA, BEO-NGG, 318252.

²¹⁹ Abdülmecid Efendi’nin daha önce üç defada 300 lira bağış yaptığı ve bunun üzerine yeniden 100 lira daha bağışta bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. *Tanin*, 2488, 19 Teşrin-i sani 1915, No: 2488.

²²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH-KMS), 17/7.

²²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı(Y.PRK.MK), 21/49.

²²² *Tanin*, 6 Teşrin-i sani 1915, No: 2475.

²²³ Y. Okur, *a.g.t.*, s.19.

²²⁴ Amasya’daki Şefkat-i İslâmiye Yurdu için 5.000 liralık ödenek için çıkarılan kanun için bkz. *TBMM Kavânin Mecmuası*, I, Ankara 1925, s.183. Ayrıca Konya Darüleytamının inşaatı için 10.000 lira ek tahsisat talebi için bkz. *TBMM Kavânin Mecmuası*, I, Ankara 1925, s.214.

Taşra Darüleytamları imkânsızlıklar nedeniyle kapanmış ve İstanbul merkez olarak seçilmiştir. Öğrenciler İstanbul'a nakledilmiş ve bu nakledilme hadisesi bir nizamname doğrultusunda yapılmıştır²²⁵. Nizamname'de şu esaslardan bahsedilmiştir: "Taşra Darüleytamları'nın bulundukları yerden ilişkisinin kesilmesi ve İstanbul'a nakledilmesi işi ile ilgili olarak bir heyet oluşturulacaktır. Bu heyetin başkanlığını Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi'nce gönderilmiş ve görevlendirilmiş bir memur olacaktır. Bu memurun başkanlığı altında hesap memuru, mahalli mektep müdürlerinden meclis-i idare ve belediye azalarından birer kişiden oluşturulacak heyet marifeti ile gerçekleştirilecektir. Heyet öncelikle Darüleytamla ilişkisi olan alacaklı ve talebeleri kontrol edecek ve talebesini almak isteyenler olabileceğinden okulun kapatılacağı ile ilgili haberi uygun vasıtalarla ilân ettirecek ve bu ilânı muhafaza edecektir. Müessesenin hâsılatına veya alacağı belediye tahsisatları gibi tahsisatın toplanıp tahsilâtı yapılacak ve toplanan miktar Ziraat Bankası'na yatırılacaktır. Tahsil edilemeyen bedel ise heyet tarafından tutulacak 1 numaralı deftere, neden tahsilâtın yapılamadığı ve kimden yapılacağı zimmet sebebi ile birlikte kayıt altına alınacaktır. Alacaklı sıfatıyla heyete müracaat edenlerin istekleri 1 Nisan 333(1917) tarihinden önce ortaya çıkan bir alacak durumu söz konusu ise mektebi idare eden daireye müracaat edeceklerdir. Eğer alacağı olan şahsın alacağı 1 Nisan 333(1917) tarihinden Şubat ayına kadar dönemde gerçekleştirmiş olan bir alacak ise, alacaklının ismiyle alınan eşyanın çeşidi ve miktarı, tarih-i tesellüm ve bedeli açık bir şekilde 2 numaralı deftere kaydedilecektir. Alacaklar 334, 335 senelerine ait ise ve bu alacaklar tahsisat dâhilinde ise Ziraat Bankası'ndan alacaklarını tahsil edeceklerdi. Eğer yeterli miktarda para yoksa Müdüriyeti Umûmiye'ye telgraf çekilerek para istenecekti. Talebenin naklinde görev alacak olan müstahdemler haricinde kalan hesap ve depo memurlarının görev tazminatları devir muhasebesi tanzim edilerek ödenecekti. Ayrıca, memur ve muallimlerden, Darüleytam ile ilişkisinin kesilmesini istemeyenlerin isimleri kaydedilecekti. İlişkisinin kesilmesini isteyenlerin de Maarif Nezareti'ne müracaat etmesi gerektiği kendilerine tebliğ edilecekti. Nakledilecek talebeler yaşlarına göre kısımlara ayrılacaktı yaşı 15'in üzerinde olanların velileri var ise velilerinin vesayetine yoksa bu talebelerin himayesi vilâyet uhdesine bırakılacaktı. Yaşı 15'in üzerinde olan

²²⁵ Taşra Darüleytamları'nın Dersaadet'e suret-i naklini mübeyyin talimatname için bkz. BOA, MF-EYT, 1/116; BOA, MF-EYT, 10/19.

çocuklar gücü kudreti yerinde olan babalarına yoksa annelerine veya annesinin imkânları kısıtlı da olsa gücü kudreti yerinde olan yakın akrabalarının durumlarına bakılarak çocuk annesine teslim edilecekti. Anne ve baba güçleri çocuklarına bakamayacak durumda oldukları halde çocuklarını almakta ısrarcı olurlarsa çocuk ebeveynine teslim edilecekti. Ayrıca 15 yaşından büyük çocukların anne babası olmaması durumunda, çocuğun velâyetini ve bakımını üstlenebilecek gücü bulunan ve velâyetinde dinen mahzur bulunmayan yakın akrabasına veya bu çocukları almak isteyen akrabalarına da teslim edilebilecekti. Geriye kalan 15 yaşından küçük anne babası olmayan ve vâsîsi bulunmayan yahut bulunupta çocuğun bakımını üstlenecek maddi imkana sahip olmayan kız ve erkek çocukları İstanbul'a gönderilecekti. İstanbul'a gönderilecek çocuklar ile ilgili 3 numaralı defter tutulacak, velilerine teslim edilen çocuklar için de velilerinden çocuğun kendisine teslim edildiğine dair ilmühaber alınacaktır. Kapatılan Taşra Darüleytam şubelerine ait demirbaş eşya ile depo dahilindeki ve haricindeki her türlü eşya 5-6-7 numaralı defterlere kaydolunacaktır. Bu eşyadan satılması düşünülenler derhal müzayede yolu ile satılacak ve elde edilen para makbuz karşılığında Ziraat Bankası'na yatırılacaktır. İstanbul'a gönderilecek eşya için ayrı bir defter tanzim edilecek ve eşya sıra numaralarına göre kayıt altına alınarak İstanbul Merkez Ambarı'na gönderilecektir. Gönderildiğine dair kaydı hususî deftere kaydedilecektir. İstanbul'a gönderilecek talebeler üzerlerindeki kıyafetleri ile birlikte yanlarında yedek tabir edilen iç ve dış çamaşırları ile birlikte gönderilecektir. Ayrıca bu çocukların yatak ve karyolaları da gönderilecekti. Darüleytama ait olup, gelir getirecek her türlü bina ve arsa bir yıllığına müzayede usûlü ile kiraya verilecek ve kontratları Müdüriyet-i Umûmiye'ye gönderilecekti. Darüleytamlar'ın işgâl suretiyle kullandığı binaların sahibi olmayanlar yerel yönetime, sahibi bulunan binalar ise sahiplerine geri verilecekti".

Bu şartların yeri getirilmesinin akabinde Taşra Darüleytam şubeleri ilga edilerek talebelerinin bir kısmı İstanbul'daki Darüleytam şubelerine dağıtılmıştır²²⁶. O günün zor şartları altında bile şehit çocuklarının hassasiyetle nakillerine çalışılmış ve en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş bir talimatname ile bu nakil gerçekleştirilmiştir.

²²⁶ İlga edilen Samsun Darüleytam talebelerinin Bebek Zükûr Darüleytamı'na kayıt kabullerinin yapılmasına dair. Bkz. BOA, MF-EYT,11/23.

Bu nakil esnasında çocuklardan velilerine teslim edilen çocuklar için de bir defter tutularak velisinin talebi üzerine çocuklar velilerine teslim edilmişlerdir²²⁷. Taşradan gönderilen Darüleytam talebeleri içerisinde veya İstanbul'daki Darüleytam talebeleri içerisindeki Ermeni talebeler ayrılarak Ermeni Yetimhaneleri'ne sevk edilmek üzere ayrılmışlardır²²⁸.

2.2.Darüleytamlara Öğrenci Kayıt – Kabulleri:

Savaş mağdurlarının içerisinde en fazla bakıma muhtaç olanlar şehit çocukları veya savaş nedeniyle yetim kalmış olanlardı. Bu çocukların bakımı, barınması ve eğitimi devlet için de büyük bir sorun haline dönüşmüştür. Sokaklarda yaşayan çocuklar zaman zaman kolluk vazifesi yapan emniyet güçleri tarafından alıkonulmakta idi. Böyle bir durumla karşılaşan İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi yapmış olduğu yazışma ile Darülaceze'ye vermeye çalıştığı çocuklardan 3 yaşında zenci Ahmet, 4 yaşında Re'fet ve 4 yaşındaki Ahmet'i Darülaceze kabul etmemiş ve hiçbir şekilde zaptiye kuvvetlerince barındırılması da mümkün olmadığından Maarif Nezareti'ne müracaat etmişlerdir. Maarif Nezareti de bu çocukların Darüleytam'a yerleştirilmesini salık vererek çocukları Darüleytam'a sevk etmiştir. Bu arada çocuklardan birinin annesi ortaya çıkınca kalan iki çocuk Darüleytama gönderilmiştir²²⁹.

Uluslararası hizmet veren cemiyetler de Darüleytam'a korunmaya muhtaç çocukların himaye edilmesi için girişimlerde bulunmuşlardır. Mesela, Uluslararası Anneler Cemiyeti, Bebek Darüleytamı'na kaydedilmesi için çocuklar göndermiştir²³⁰.

Darüleytam Müdüriyeti, çocukların sağlık muayenelerini yaptırdıktan ve bir hastalıkları varsa tedavisinden sonra ancak okula kayıt-kabul işlemlerini gerçekleştiriyordu. Ayrıca öğrenciler belli aralıklarla aşılanmaktaydı²³¹. Bu durum Darüleytam'a öğrenci geliş şekillerinden sadece bir tanesidir. Çocukların Darüleytam'a

²²⁷ İlgili defter için bkz. BOA, MF-EYT, 10/4.

²²⁸ Aslen Ermeni olup 18 Şubat 1335 tarihine kadar şubelerden sevk edilen talebe-i behiyye cetveli için bkz. BOA, MF-EYT, 11/11.

²²⁹ BOA, MF-EYT 3/56; Darülaceze tarafından gönderilen iki çocuğun Bebek Şubesi'ne kayıt kabul işleminin yapılması hakkında Müdüriyet-i Umûmiye'nin talimatı hakkında bkz. BOA, MF-EYT 18/55.

²³⁰ Uluslararası Anneler Cemiyeti'nin Bebek Darüleytam Müdüriyeti'ne kaydedilmesi için gönderdiği çocuklar ile ilgili belge için bkz. BOA, MF-EYT, 13/160.

²³¹ Darüleytam talebelerinden Kayserili Akif Oğlu Salim Efendi'nin Aşı Tasdiknamesi için bkz. BOA, MF-EYT 18/48. İlgili belge için bkz. **Ek-6**

kabullerinde, yer sıkıntısı sebebiyle özellikle de Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul sokaklarında yaşayan çocuklar da Darüleytamlar'a alınmasında sorunlu bir şekilde ve Darüleytam Müdüriyeti'nin isteksizliğine rağmen kabul edilmiştir. İsteksiz olarak kabul edilenlerin bir kısmı da başka kurumların Darüleytam'a gönderdiği çocuklardır²³². Harbiye Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti ve ordu komutanlıklarına yazdığı bir yazıda İstanbul'daki okulların çok dolu olması sebebiyle Dersaadet'e şehit çocuklarının ve dul kadınların gönderilmeyerek bulundukları vilayetlerde eğitim ve barınma ihtiyacının karşılanması istenmiştir. Bu konu ile ilgili Harbiye Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazı şu şekildedir²³³.

Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zâtiye Müdüriyeti

İstihbarat Kalemi

Dâhiliye Nezareti Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri,

Bazı şühedây-ı eytam ve erâmilinin İstanbul'da hiçbir akrabası ve alaka ve münasebetleri bulunmadığı halde taşradan hatta Bağdat ve Erzurum'dan yola çıkarılıp İstanbul'a sevk edildikleri vâkî' olan müracaatlarından anlaşılmakta ve ahvâl-i hazırda sebebiyle bu gibilerin İstanbul'a yerleştirilmeleri hususunda müşkilata maruz kalınmakta olduğundan bahisle bu gibi İstanbul'da hiçbir nisbet ve alakası bulunmayan eytam ve erâmilin İstanbul'a gönderilmeyerek mahallince yerleştirilmeleri ve talim ü terbiyeleri çaresine bakılması Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umûmisi'nden iş'âr kılınmıştır.

Suret-i iş'âr-ı muvafık hâl ü maslahat görülmüş ve rüdî ve idadî leylî mekâtib-i askeriye sınıfına kayd ü kabul olunacak talebe hakkında tanzim olunup der-dest tasdik bulunan mevâd-ı nizamiyenin birinde "leylî mekâtib-i rüşdiye-i askeriyede ve Kuleli Mekteb-i İdadî-i Askerîsi sınıf-ı mahsusasında ekmel-i tahsil idüb muvaffakiyetle imtihan verenlerden maada yalnız zirde muharrer mekâtib-i idadiye-i askeriyede mer'i tedrisat programı mucibince müktesebat-ı ilmiyelerine göre leyî mekâtib-i idadiye-i askeriyenin sınıf-ı muhtelifesine kayd u kabul olunur." Ve madde-i mezkûrenin birinci fıkrasında da

²³² S. Kıranlar, *a.g.t.*, s.53-54.

²³³ BOA, DH-İ.UM, 89/2-1/52

“neferden bed’ ile en büyük rütbe ve hizmet ashabına kadar bilcümle mensubîn-i askeriyeden meydan-ı muharebede ve eşkiya müsadematında şehit olanların veya mecruh olup tedavi olunduğu veya hasebül icab ameliye-i cerrahiye icra olunduğu sırada vefat edenlerin sulb-i sahîh evladı” denilmekte bulunmuş olduğundan şüheda eytamundan leylî mekâtib-i askeriye kayd u kabulleri suretiyle tahsillerine itina edilerek İstanbul’la alakası mevcut olmayan şüheda ailelerinin Dersaadet’e gönderilmemesi lüzûmu bervech-i âti makamata tebliğ edilmiş olmakla bu babta nezaret-i celilelerince vilayata icray-ı tebligat buyurulması merhun- re’y-i ali-i daverleridir. Ol babta emr ü ferman hazret-i menlehülemrindir.

Fi 12 Şevval Sene 333 ve fi 10 Ağustos 331

Harbiye Nazırı Namına

Üçüncü, Dördüncü Ordu Kumandanlıklarıyla, Dokuzuncu, Onuncu, Onbirinci, Onikinci, Onüçüncü Kuvvet Ordular Kumandanlıkları Vekâletlerine ve Mekâtib-i Harbiye Müdüriyet-i Vekâletine.

Memleketinde kimsesi kalmadığı için İstanbul’a gelen ve sokaklarda yaşarken tesadüfen polis tarafından tespit edilen çocuklar da Darüleytam Müdüriyetine teslim ediliyordu. Gelibolu Muhasebe Başkâtibi müteveffa Hurşit Efendi’nin oğlu olan Saib Efendi sokakta polis tarafından Darüleytam’a teslim edilen çocuklardandır. Saib Efendi, Müdüriyet’e teslim edildikten sonra sağlık muayenesi yaptırılıp imtihan edildikten sonra kayıt-kabul işlemlerinin yapılması için hakkında işlem başlatılmıştır²³⁴. Polis tarafından sokaktan alınan çocuklar ile ilgili olarak Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi, çocukları gönderdiği Darüleytam şubelerini, bu çocukların genel ahlâk kurallarına dikkat edip etmediklerinin takibi hususunda uyarmıştır²³⁵.

19 Eylül 1915 / 10 Zilkade 1333 tarihli bir kanun ile şehit ve diğer kimsesiz ailelerin çocuklarının yatılı olarak askerî idadîlere alınmasına dair nizamname çıkmıştır²³⁶. Dolayısı ile yetim ve kimsesiz çocukların himaye dildiği kurumlardan biri

²³⁴ BOA, MF-EYT, 19/108.

²³⁵ BOA, MF-EYT, 13/107.

²³⁶ Bu konuda çıkan haber ile ilgili olarak şehit çocuklarının yatılı askeri idadîlere kayıt kabullerinin yapılabileceğine dair bkz. *Tanin*, 4 Kanun-ı evvel 1915.

olarak karşımıza Darüleytamlar'a ek olarak harp okullarının da bu hizmeti verdiğini görmekteyiz²³⁷.

Darüleytamlar'a öğrenci kayıtları her yıl Ağustos ayının başından sonuna kadar süren bir ay içerisinde gerçekleşmekteydi. Darüleytam'a öğrenci olarak kabul edilecek öğrenci adayları doktor kontrolünden geçirilip sağlıklı olduğu tespit edildikten sonra öğrenci adaylığı hakkına sahip olurdu. Vücudu zayıf ve sakat çocuklar mektebe kabul edilmezdi. *Darüleytamlar'a alınacak çocuklar için üç tane belge gerekmekteydi. Bunlar mahalle imamının verdiği belge ile muhtarın ilmühaberi ve ebeveyninden birisinin yahut velisi olabilecek akrabasından bir kimsenin dilekçesiydi. İşsiz bir çocuk Darüleytam'a alınırken okula kaydı yapılmadan aşılatılarak okula alınırdı.*²³⁸. Okula giren talebeler her ne sebeple olurlarsa olsun dışarıya çıkmalarına izin verilmezdi. Çünkü bu durum talebenin sıhhat ve terbiyesi açısından sakıncalı görülmekteydi²³⁹. Öğrenciler ancak öğretmenlerinin gözetiminde dışarı çıkabilirlerdi.

Darüleytam'a kabul edilecek her çocuğun kimlik bilgileri ve aile bilgileri araştırılmaktaydı. Çocuğun adının ne olduğu, doğum tarihi, yaşı, anne-baba adı, annesi ve babanın ne iş yaptığı, ev adresi, memleketi, velisi var mı? yok mu? kaç kardeşi var? gibi bir çok sorudan oluşan bugün okullarda uygulanan öğrenci ruhsal dosyası gibi bir evrak tutulmaktaydı. Bu evrakın önemine binaen Yusuf Efendi ismindeki öğrenciye ait kayıt tahkikat varakasında bu bilgilerin hepsi mevcut görülmektedir²⁴⁰.

²³⁷ *Düstur*, II. Tertip, VII, 1336/1920, s.743

²³⁸ BOA, İ.MF, 1317/S-6.

²³⁹ BOA, MF-EYT, 11/25.

²⁴⁰ Bkz. MF-EYT 2/117 veya bir başka çocuğun tahkikat varakası için bkz. MF-EYT 3/30.

Darüleytam’a Kabul Edilecek Etfale Mahsus Tahkikat Varakasıdır:

Çocuğun İsmi	Sini	Mahall-i Velâdeti	Pederinin İsmi	Pederinin Sanat ve Şöhreti	Pederinin Memleketi	Validesinin İsmi	Validesinin Memleketi
Yusuf	317	Afyonkarahisar	Merhum Mehmet Efendi	Demirci	Afyonkarahisar	Rebî’a	Afyonkarahisar
Çocuğun Pederi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir? Vefat etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunuyor?			Müteveffâ. 327 senesinde memleketinde vefat etmiştir.				
Validesi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir? Vefat etmemiş ise nerededir. Zatü’z-zevc midir? Değil ise ne suretle temin-i maişet etmektedir?			Ber-hayattır. Afyonkarahisar’dadır.				
Çocuğun Peder ve validesinden sonra kimin nezdinde kalmıştır ve ne suretle vakit geçirmiştir ?			Altı ay mekteb-i saadette bulunarak daha sonra Darülaceze’ye dâhil olmuştur.				
Çocuğun ana ve babasından veya diğer akrabasından muhassıs ve müntakıl maaşı			Yoktur.				
Mevki’ polis memurunun netice-i tahkikatı mufassalan derc edilecektir : Belediye dairesinin netice-i tahkikatı derece-i serveti bildirilecektir: Çocuğun gayet vâzıh adresi: veya emlak ve akarı varsa miktarları neden ibarettir ve nerededir?							
Çocuğun başka kardaşları var mıdır? Her biri kaç yaşındadır? Ne işle meşguldürler?			Memlekette bir küçük hemşiresi olup ismi Hayriye’dir.				
Çocuğun büyük peder ve validesi amcası, dayısı, hala ve teyzesi var mıdır? Varsa isimleri nedir? Ve bunlardan çocuğun velisi kimdir?			Velisi tüccardan dayısı Hacı Hasan isminde biri.				

Kendi ifadesidir.

18 Haziran Sene 332

Tasdik Ederim

Yusuf Efendi

Ayrıca öğrenciler için, okula girişleri de dâhil olmak üzere eğitim ve psiko-sosyolojik durumlarının gelişimi takip edilmiş ve Darüleytam Hüviyet-i Maneviye Cetveli'ne kaydedilmiştir²⁴¹.

Darüleytam'daki öğrenciler, parasız yatılı yani leylî meccanî öğrencilerden oluşmaktaydı. Her türlü ihtiyaçları kurum tarafından karşılanırdı. Bayram geldiğinde ceplerine harçlıkları konulmuştur²⁴².

Darüleytamlar'a öğrenci olarak kabul edilebilmek için öncelikle şehit çocuğu yahut anadan ya da babadan mahrum olmak şarttı. Annesi vefat etmiş, babası askere alınmış ve iâşesini temin edecek kimsesi bulunmayan çocuklar²⁴³ veya ana-babasından birisi olmayıp, diğerinin de deli ve kötürüm olanlar yahut ebeveynin çocuğun ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar ihtiyar ya da hasta olanlar ile harp nedeniyle çok fakir düşüp, devlet tarafından geçimi sağlananlar kabul edilmekteydi²⁴⁴. Darüleytam'a girecek çocuklar için önce Darüleytam idarelerince tanzim edilen matbu tahkîk-i hüviyet varakası usulüne göre doldurularak ilgili birimlerce tasdik edilir ve mektep idaresine teslim edilirdi. Akabinde çocuğun sağlık durumu Darüleytam tabibi tarafından muayenesinin akabinde sağlıklı olduğu tespit edildikten sonra çocuk Darüleytam'a alınırdı. Darüleytam'da okuyan çocuklar ilgi ve yeteneklerine göre sınıflandırılarak kabiliyetli görülen alanda eğitim alması sağlanırdı²⁴⁵. Darüleytam'da müzik, izcilik ve beden terbiyesi yani spor derslerine de önem verilmekteydi²⁴⁶. Bu konuda Osmanlı Genç Dernekleri isminde cemiyetler kurularak çocuklara ve gençlere beden eğitimi ile

²⁴¹ BOA, MF-EYT, 16/152.

²⁴² Darüleytam Müdüriyeti'nin Bebek Darüleytamı'na gönderdiği bir yazıda, Kurban Bayramı'nın yaklaşmakta olduğu ve her talebeye 5'er kuruş harçlık verilmesi ve bunun için bordro düzenlenerek şube avansından her talebeye bayramın 1. günü ödenmesi gerektiğine dair emir verilmektedir. Bkz. BOA, MF-EYT, 14/61. Bir başka belgede, Bebek Darüleytamı talebesine bayram münasebetiyle talebeye 10'er kuruş harçlık verilmesine dair yazı için bkz. BOA, MF-EYT, 18/80.

²⁴³ 23 Nisan 1332 tarihli bir arzuhâlde Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reisi Fırkateyn Kapudanı'nın belirttiğine göre annesini Balkan Harbi'nde kaybeden ve babası da askere alınan 5 çocuğun hayırseverlerce paylaşılarak bakıldığı, bu çocuklardan birinin de kendi hisselerine düştüğü, ancak bu çocuğun kabiliyetli olmakla birlikte kayıkçı esnafı içinde iyi yetişemeyeceği ve babasının da şehit haberi gelmediğinden Darüleytam'a alınmadığı belirtilmektedir. Babasının şehadet haberi beklenmeden bu çocuğun Darüleytam'a kabul edilmesi istenmektedir. Bkz. BOA, MF-EYT, 2/84.

²⁴⁴ *Darüleytam Müessesatı Nizamname Lâyihası*, İstanbul Matbaa-i Âmire 1331, s.4, Madde:7, BOA, ŞD-HU, 232/7, 36/3.

²⁴⁵ *Darüleytam Müessesatı Nizamname Lâyihası*, İstanbul Matbaa-i Âmire 1331, s.5, Madde: 13, BOA, ŞD-HU, 232/7, 36/3.

²⁴⁶ Osman K.Akol, *a.g.m.*, s.5.

jimnastik talimleri yaptırılmış ve bu sayede zinde nesiller yetişmesine katkıda bulunmuşlardır²⁴⁷.

Darüleytamlar'da maddî sıkıntılar sebebiyle öğrencilerin velileri tarafından veya yakın akrabaları tarafından velayetlerinin kabul edilmesi durumunda bu çocukların bir daha Darüleytamlar'dan herhangi birine çocuğu vermemek kaydı ile öğrencilerin ebeveyninden veya akrabalarından birine senet karşılığı teslim edildiği de görülmüştür²⁴⁸.

2.3. Darüleytamlar'ın İdarî Yapısı

1915 yılında Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi'nin fahri müdürlüğü ve 26 öksüz yetim talebe ile başlayan Darüleytam müesseselerinden biri de Kadıköy Darüleytam Şubesi olarak kurulmuştur²⁴⁹. İsmail Mahir Efendi, ömrünün sonuna kadar Darüleytamların gelişmesi için çaba sarfetmiş bu etkin rolü sebebiyle yetimler arasında "Öksüz Babası" unvanı ile anılmıştır.

1916 yılı Darüleytam şube sayısının artmaya başladığı yıllar olmuştur. Aynı yıl içerisinde Bebek'te Said Halim Paşa Kız Darüleytamı²⁵⁰, Galata Sanayi Darüleytamı, Kadıköy Kunduracı Darüleytamı gibi şubeler açılmıştır. Kadıköy Kunduracı Şubesi'nde kunduracılıktan başka marangozluk, demircilik ve tornacılık meslekleri de öğretilmekteydi. Bu şubenin öğrencileri çalışmak üzere tersaneye ve matbaa-i amireye gönderilmekteydi. 26 öksüzle bir şube olarak başlayan bu kimsesiz çocuklara sahip çıkma hareketi 1916 yılı sonlarına doğru 70 şubeye, sayı olarak ise 800 kız 1.600'ü erkek olmak üzere 2.400 talebeye ulaşmıştı. Bu rakamlar yalnızca İstanbul için geçerlidir. Daha Taşra Darüleytamları hiç hesapta yoktur. Darüleytamlar kurulduktan sonra Maarif Nezareti tarafından bir nizamname yayınlanarak, Darüleytam müdürlüklerinin ve müesseselerinin nasıl çalışması gerektiği açıkça bu nizamnamede

²⁴⁷ *Osmanlı Genç Dernekleri*, 1 Şubat 1334, Yıl:1, Sayı:VI. Bkz. **Ek-7**

²⁴⁸ Yedikule Sanayi Zükûr Darüleytam talebesinden 97 Numaralı Mustafa Efendi, eniştesi tarafından iâşesinin ve bakımının sağlanacağını ifade edip, başka bir Darüleytam şubesine kayınbiraderini vermeyeceğine dair senet imzalamıştır. Bkz. BOA, MF-EYT, 19/116.

²⁴⁹ S. Kıranlar, *a.g.t.*, s. 56.

²⁵⁰ Said Halim Paşa Yalısı'nın bugünkü halinin fotoğrafı için bkz. **Ek-8**. Darüleytam kız şubesinde eğitim gören öğrencilerin müdürleri Hilmi Bey ile çekilmiş fotoğrafı için bkz. **Ek-9**

belirtilmiştir²⁵¹. Taşra Darüleytamları'nın müdürleri Maarif Nezareti tarafından değil de bağlı bulundukları mülkî amirlerin başkanlığında kurulacak bir heyet tarafından seçilirlerdi. Bu nizamnamede taşra yöneticilerinin seçimi şu şekilde gerçekleşmiştir²⁵².

Bâb-ı Âli Daire-i Sadâret Tahrirat Kalemi / Aded 1641

Dâhiliye Nezaret-i Celîlesine

Taşra Eytam Müdürleri İntihâbatına dair

Devletlü Efendim Hazretleri,

Taşra eytam müdürleri tayin ve intihâbının mahalleri meclis-i idaresine âidiyeti Emvâl-i Eytam Nizamnâmesi'nin 89. ve vilâyet-i memurîn-i tâliyesinin mensub oldukları idare reisinin intihâb ve inhâsiyle mevkiine göre vali ve mutasarrıf ve kaymakamlar tarafından tayin edileceği İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkat'ının 10 maddesinde mezkûr ve taşra eytam müdürleri memurîn-i tâliyeden madûd bulunmasına binâen müdirân-ı mumâileyhimin emr-i tayinlerinde ne yolda muamele edileceğinin istîfsarını hâvi tezkire-i âliyye-i meşihatpenâhi Şurâ-yı Devlet'e ledelhavâle kanûn-ı mezkûrun 10. maddesindeki tasrîhâta göre taşra eytam müdürleri memurîn-i tâliye-i vilâyetten madûd bulunduğundan ârifülbeyân eytam müdürlerinin Emvâl-i Eytam Nizamnamesi'ne nazaran tâbi oldukları mahallî mecâlis idârelerince intihâb ve İdâre-i Vilâyât Kanûnu'na tevfikân rüesâ-yı memurîn-i mülkiyece tayin olunmaları iktiza edeceği heyet-i Umûmiyeden bâ-mazbata ifâde ve meşihat-ı ulyâya tebliğ-i madde edildiği bâ-tezkire-i sâmiye-i emr ü izbâr buyrulmakla mûcebince ifâ-yı muktezası lüzumu tamimen tebliğ olunur.

Fî 22 Muharrem Sene 332 ve fî 8 Kanûn-ı evvel sene 329

Dâhiliye Nâzırı Namına

Müsteşar

Darüleytamlar belli periyotlarla mevcut durumları hakkında Müdüriyet-i Umûmiye'ye bilgi vermişlerdir. Bu istatistikî raporlardan birinde hangi Darüleytam'da ne kadar öğrenci ve personel olduğu şube isimlerine göre açıklanmıştır²⁵³.

²⁵¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şurâ-yı Devlet (Ş.D.), 232/7-10.

²⁵² BOA, DH-İUM, E/67-47.

²⁵³ BOA, MF-EYT, 3/81.

Merkez ve Taşra Darüleytamları'nda mecut talebe ve tâlibe, memurin ve muallimin ve müstahdemin mevcut cetvelidir.

Yekûn	Talebe ve Tâlibe aded	Muallim ve Muallimât aded	Memur ve memure aded	Müstahdemin -i zükûr ve inâs	Esâmisi	Mülâhazat
229	200	5	5	19	Edirne Zükûr Asım Bey Darüleytamı	Edirne Vilayeti
66	50	5	4	7	Edirne İnâs Darüleytamı	
171	150	4	4	13	Kırkkilise Ömer Naci Bey Darüleytamı	
171	150	4	4	13	Tekfurdağı Zükûr Fazıl Bey Darüleytamı	
62	50	2	2	8	Tekfurdağı İnâs Fazıl Bey Darüleytamı	
228	200	6	5	17	Edirne İttihad ve Terakki Zükûr Darüleytamı	
183	150	10	5	18	Bursa İdadi Zükûr Darüleytamı	Hüdavendigâr Vilayeti
142	100	13	6	23	Bursa Sanayi İnâs Darüleytamı	
224	200	4	5	15	Söğüt Zükûr Darüleytamı	
120	100	2	5	13	Tirilye İnâs Darüleytamı	
118	100	3	4	11	Aydın Zükûr Darüleytamı	
172	150	4	3	15	 Zükûr Darüleytamı	Aydın Vilâyeti
171	150	4	4	13	Alaçatı Zükûr Darüleytamı	
387	250	5	5	27	Konya Zükûr Darüleytamı	Ankara Vilâyeti
175	150	5	5	15	Ankara Zükûr Darüleytamı	
223	200	5	3	15	Yozgat Zükûr Darüleytamı	
123	100	3	7	13	Ayntab Zükûr Darüleytamı	
119	100	4	3	12	Kilis Zükûr Darüleytamı	
332	300	6	4	22	Ma'an Bitlis Diyarbekir Zükûr Darüleytamı	
168	150	3	2	13	Ma'an Bitlis Diyarbekir İnâs Darüleytamı	
281	250	8	4	19	Mardin Zükûr Darüleytamı	
221	200	4	2	15	Mardin İnâs Darüleytamı	
221	200	2	4	15	Urfa Zükûr Darüleytamı	
118	100	3	4	11	Kal'a-i Sultaniye Zükûr Darüleytamı	
64	50	3	3	8	Afyon Karahisar Darüleytamı	
117	100	3	3	11	Niğde Zükûr Darüleytamı	
61	50	2	2	7	Niğde İnâs Darüleytamı	
227	200	7	5	15	Maraş Zükûr Darüleytamı	
117	100	3	3	11	Bolu Zükûr Darüleytamı	
5.011	4.350	132	135	214	Yekûn	

Darüleytamlar'da bir müdür ve lüzumu kadar müdür muavini ve müdire muavinesi, kâtip, muhasebe memuru, imam, tabip, eczacı, ambar ve depo memuru, muallim ve muallimeler, mürebbiye ve sanayi ustalarından oluşan bir personel istihdâm edilmekte idi. Bu personelin maaşları da nizamname lâyihasında belirtilmişti ve şu şekilde idi²⁵⁴.

Memurun Ünvanı	Maaşı
Müdür	3.000-1.000 kuruş arasında
Müdür Muavini ve Müdire Muavinesi	1.500-800 kuruş arasında
Muhasebe Memuru	1.200-600 kuruş arasında
Tabip	1.500-400 kuruş arasında
Eczacı	1.200-600 kuruş arasında
Tahrirat Kâtibi	1.000-500 kuruş arasında
Ambar ve Depo Memuru	800-400 kuruş arasında
İmam	400-200 kuruş arasında

Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi 2.500 kuruşluk maaşı bulunan Müdür Muavin Vekilliği makamında bulunan Muhasebeci İsmail Hakkı Bey'in Darüleytam Müdür Muavin Vekilliği'ne atanmış olduğu ve kendisine vekil maaşının üçte biri oranında maaş verileceği belirtilmektedir²⁵⁵. Buradan da anlaşılacağı üzere görev verilen personelin durumuna göre de maaş miktarı değişebilmekteydi.

Darüleytam gibi bir müesseseye sahip olan Osmanlı Devleti, etrafındaki devletlere de örnek teşkil etmiş ve hatta Bulgaristan Hükümeti, Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazı ile yetimlere yardım amacıyla kurulan cemiyetler ve bu cemiyetlerin işleyişi hakkında bilgi istemiştir. Belgenin önemine binaen Fransızca'dan çevirisi aşağıda verilmiştir.

²⁵⁴ *Darüleytam Müessesatı Nizamname Lâyihası*, İstanbul Matbaa-i Âmire 1331, s.6, Madde: 15, BOA, ŞD-HU, 232/7-36/4.

²⁵⁵ BOA, BEO-NGG, 332434.

“Bulgaristan elçiliği adına 5 Mayıs 1915'te yapılmış sözlü bildirinin sureti; no:933

Savaş kurbanı yetimlerin imdadına koşmak amacıyla Sofya’da bir komite kurulmuştur. Bu çalışmanın organize edilmesinde ilk adım olarak Bulgaristan Krallığı adına başta Başbakanımız Ekselans Radoslavoff, eğer benzer bir organizasyon mevcut ise Osmanlı imparatorluğu hariciye vekaletinden kendilerinin bilgilendirilmesini istirham etmektedir. Eğer halihazırda böyle bir çalışma mevcut ise yetimlere yardımı düzenleyen kanûn, tüzük vs. belirlenmiş olacaktır. Bu insani çalışmayı özel inisiyatiflerin ele alması durumunda ise Kraliyet Elçiliği kendini bu işe vakfeden derneklerin işleyişi, oturumları, düzenlemeleri, özetle bu çalışmayı hayata geçirecek tüm detayları bilme arzusunadadır. Bir diğer önemli nokta; profesyonel okulların barınaklarının veya yukarıda adı geçen yetimlere hazırlanmış diğer kurumların kurulması veya tasarlanması hakkında bilgi sahibi olmak olacaktır.

Kraliyet Elçilği, başta Osmanlı İmparatorluğunun ilgili Bakanına, elçiliğimizi bilgilendirmek için kuracakları iletişim nezaketi için teşekkürlerini sunar.”²⁵⁶

Darüleytam sanayi şubelerindeki talebeler eğitimlerini bitirdiklerinde azami üç sene olmak üzere Darüleytam Müdüriyeti’nin verdiği resmi vazifeyi yerine getirmek ile mükellefterler. Yine sanayi şubelerinin hasılatı ve el işleri bedelleri öğrenciler için mezun olduklarında sermaye olur ya da kız çocukları için evlenirken çeyiz olmak üzere bankaya yatırılarak değerlendirilirdi. Gerekli görüldüğü taktirde devlet bütçesinden de bu talebelere ek yardımda da bulunulurdu.

Darüleytamlar’da yaşayan kimsesiz çocukların yiyecek ihtiyacı kurum tarafından karşılanmaktaydı. Darüleytam mensubu olmayıp da yemeğe alı konan kişilere yemek verilmemesi bu yemeklerin yetim çocuklar için hazırlandığı itiraz edenlerin cezanlandırılacağı belirtilmiş, gündüz çalışan memurlardan gece nöbete kalan kişiler haricinde hiç kimsenin misafir olarak bile okulda kalması yasaklanmıştır²⁵⁷.

²⁵⁶ BOA, DH-UMVM, 70/3 Fransızca yazılan belgenin orijinal sayfası için bkz. **Ek-10**

²⁵⁷ BOA, MF-EYT, 3/39.

Erzak temini için her hafta Perşembe ve her ayın sonunda öğrenci ve personel sayısına göre bir cetvel hazırlanarak merkeze gönderilmesi istenmiştir²⁵⁸. Bu konu ile ilgili olarak Darüleytam Meclis-i İdaresi 24 Mayıs 1334(1918) tarihli zabıtnamesinde²⁵⁹ talebeye, muallimlere ve müstahdemine çıkacak yemeğin miktarı ile alakalı bir nizamname hazırlamış ve bu nizamnameyi Sanayi ve Tahsil Şubesi Darüleytamları'na göndererek uygulanmasını istemiştir. Bu nizamnamenin çıktığı zaman Ramazan ayı yaşandığı için oruç tutanlar hesaba katılarak düzenleme yapılmıştır²⁶⁰. Nizamnameye göre: Haftada iki defa verilmekte olan hoşaf ve tatlının yemeklerden hariç olduğu belirtilmiştir²⁶¹, ırmikten helva için adam başına 50 gram ırmık, 55 gram şeker verilmesi kararlaştırılmıştır. Yalnız oruç tutanlar için sahurda 35 gram üzüm ve 25 gram şekerden yapılmış hoşaf verilmesi kararlaştırılmıştır. Oruç tutanlara iftarda 30'ar gram zeytin tanesi verilmesi, bir kap yemeğe karşılık bir kap yoğurt verilebileceği belirtilmiştir.

Darüleytam şubelerinin her türlü ihtiyaçlarının tespiti için her ayın 3. gününe kadar ambar mevcutlarının Müdüriyet-i Umûmiye'ye gönderilmesi gerekiyordu. Göndermeyen şubeler uyarılmaktaydı²⁶².

Okullarda öğrencilerin her türlü ihtiyaçları kitabından pijamasına kadar devlet tarafından karşılanmaktaydı. Ancak talebelere dağıtılan defter ve kitapları iyi kullanmaları ve buna alıştırmaları, ders yılı sonu gelmeden defter ve kitapların sayılarını içeren bir çizelge ile oluşturulacak bir heyet ile kayıt altına alınması ve kullanılabilir durumda olanların bir yıl sonraki ders yılında kullanılabilmesi için muhafazası istenmiştir²⁶³. Öğrencilerin kitapları özensiz kullanmasının önüne geçebilmek amacıyla okullarda bir kütüphane kurularak kitaplar kayıt altına alınmıştır²⁶⁴. Ayrıca şubelerde her yıl demirbaş sayımı yapılmakta ve demirbaş eşya

²⁵⁸ BOA, MF-EYT, 11/27.

²⁵⁹ BOA, MF-EYT, 12/104.

²⁶⁰ Ramazan ayı boyunca şubelerde ayrı bir program uygulanmış ve bu program Müdüriyet-i Umûmiye tarafından hazırlanmıştır. Bkz. BOA, MF-EYT, 18/58.

²⁶¹ BOA, MF-EYT, 18/68.

²⁶² BOA, MF-EYT, 19/142. Darüleytam şubeleri her hafta Perşembe günleri ve her ay sonunda durum tespiti yapmakta ve kurumdaki kişi sayısı ile birlikte merkeze göndermekteydi.

Bkz. BOA, MF-EYT, 11/27.

²⁶³ BOA, MF-EYT, 13/81.

²⁶⁴ BOA, MF-EYT, 18/3.

defterlerine kaydedilmekteydi. Kayıtlar her yıl kontrol edilerek Müdüriyet-i Umûmiye'ye bilgi verilmekteydi²⁶⁵.

Nizamnamenin ilk maddesinde Darüleytamlar'ın kuruluş gayesi açıkça belirtilmekte olup şehitlerin kız ve erkek çocukları için kurulduğu ve yatılı olduğu ifade edilmektedir. Darüleytamlar'ın Anasınıfları, İbtidâî sınıfları, Sanayi ve Ziraat sınıfları, Sanayihaneler ve Ameliyathaneler ismiyle 4 şubeye ayrılmaktaydı.

Anasınıfları 2 şube olup, I. şubedeki öğrenciler 4 yaşın altındaki çocuklardan, II. şubeye ise 4-5 ve 6 yaşındaki çocuklardan kabul edilmekteydi²⁶⁶. 7 ile 12 yaş arası çocuklar İbtidâî mekteplere, 13 yaşından 15 yaşına kadar olan çocuklar ise Sanayi şubelerine giderek eğitilmekteydi. 16 yaşından sonra çocuklar sanayihâne ve imalâthanelere gönderilmekteydi. Anasınıflarının 1. kısımlarında çocukların, dadılar ve mürebbiyeler tarafından yetiştirilmesine ve yetiştirirken, sıhhat, terbiye ve temizliklerine dikkat edilmesi hususunda bakıcıların dikkatleri çekilmekteydi. Anasınıflarının 2. kısmında, Ana Mektepleri'ne Mahsus Nizamname'ye göre tedrisat yapılmaktaydı.

Darüleytam'ın İbtidâî kısmında ise ibtidâî mekteplerde okutulan müfredat uygulanmaktaydı. Çocukların İbtidai mektepleri bitirmesinin akabinde heyet-i idarece çocuğun hangi mesleğe ve alana daha yatkın olduğuna karar verilerek çocuğun o alanda eğitim görmesine salık verilmekteydi. Çocuklar ilgi alanlarına ve yeteneklerine göre yönlendirilerek eğitimlerine o şekilde devam etmekteydiler²⁶⁷. Müdüriyet-i Umûmiye, gönderdiği emirler ile çocukların yaşam alanlarının iyileştirilmesini istemekte şehit çocuklarının eğitildiği bu kurum çatısı altında çalışmanın manevi sorumluluğu da beraberinde getirdiği hatırlatılarak firar eden çocuklar ile ilgili fevkalade tedbirler alınmasını istemekteydi. Bu konuda usulsüzlüklerin de yapıldığı bilgisini alan Müdürlük, konuyu inceleyerek, firar eden çocukların firar etme nedenlerinin gereği gibi araştırılmadan gelişi güzel çocuk hakkında akrabasının yanına gittiklerine dair usulsüz

²⁶⁵ BOA, MF-EYT, 18/53.

²⁶⁶ Darüleytam'ın Talimât-ı Esâsiye Lâyihası'nda kayıt kabullerde alınacak öğrencilerin yaş aralığı 5 ile 7 olarak belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, İ.MF, 1317/S-6

²⁶⁷ Bahriye Musikî Mektebi için 13-15 yaşlarında erkek çocuklardan seçim yapılacağı ve seçilen çocukların isimleri ile devam ettikleri sınıfları gösteren cetvel için bkz. BOA, MF-EYT, 19/78. Şehit çocuklarının askerliğe elverişli olmayan Evlâd-ı Şühedâ Sultanîsi talebesinden 300 kişinin Darüleytamlar'da sanat tahsili için Halıcıoğlu'ndaki Mühendishane-i Berr-i Hümayun binasının boş bulunan kısımlarına yerleştirilmişlerdir. Bkz. BOA, DH-İ.UM, E/64-8.

tesellüm kağıdı düzenlenerek sorumluluktan kaçıldığını tespit etmiştir. Firar eden çocukların neden firar ettiği? nerede olduğu? ne yaptığı? sıhhatte ve güvende olup olmadıklarının araştırılarak, firarların önlenmesi için ciddi tedbirler alınmasını istemekteydiler²⁶⁸. Hatta bu konu ile ilgili olarak Büyükdere Darüleytam Şubesi'nin öğretmen ve mürebbilerinin töhmet altında bırakıldığı, çocukların firar sebebinin mürebbi ve muallimlerin çocuklara okulu ve sanatı sevdiremedikleri belirtilmiştir²⁶⁹.

Bütün bu gelişmeler ve yaşanan sorunlardan sonra, Sultan VI. Mehmet Vahdeddin imzalı irade ile Darüleytamlar, 3 Ekim 1920 tarihinde Maarif Nezareti idaresinden alınarak Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmış ve faaliyetlerini adı geçen nezaret çatısı altında Cumhuriyet'in ilk dönemine sürdürmüşlerdir²⁷⁰.

2.4. Darüleytam Şubelerinde Talebenin Sağlıkları İle İlgili Çalışmalar

Darüleytam şubelerinde öğrencilerin, her türlü yiyecek ve giyecek ihtiyacı karşılanırdı²⁷¹. Darüleytam'ın ihtiyacı olan malzemeler ihale yolu ile müteahhitlerden alınırdı²⁷². Müteahhitler sattıkları malın parasını aldıklarında kendisine ödenen paranın miktarını belirtir makbuz düzenlenir, parayı ödeyen ve parayı alan taraflarca imza altına alınırdı²⁷³. İhale şartnamesinde alınacak malın cinsi belirtilip mutlaka alınacak malın kaliteli olmasına dikkat edilirdi. Talebeye yedirilecek gıdalara önemle dikkat edilir ve ihmallere meydan verilmemeye çalışılırdı. Mesela; Darüleytam'a alınacak yağların tereyağına muadil ve fiyatının ucuzluğu dolayısı ile Heyet-i Sıhhiye tarafından onaylanarak Amerikan margarin yağlarının kullanılmasına karar verilmiştir²⁷⁴.

Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin, Büyükdere Darüleytam Müdüriyeti'ne göndermiş olduğu bir emirnamede, şubeye gelen et ve sebzenin, mutlaka doktor ile birlikte bir öğretmenin kontrolünde tazeliği tasdik edilerek alınması ve gıdaların sık sık

²⁶⁸ BOA, MF-EYT, 18/6.

²⁶⁹ BOA, MF-EYT, 6/53.

²⁷⁰ *Düstûr*, II. Tertip, XII, İstanbul 1927, s. 284; BOA, DH-İUM, 19-14/1-64.

²⁷¹ Talebenin her türlü giyecek, yiyecek, sağlık ve eğitim giderleri okulun bağlı olduğu bakanlıkça karşılanmıştır. Darüleytam ile alakalı çıkan lâyihalarda bu durum özellikle belirtilirken Darüleytamlar için leyli ve meccanî mekteplerdir ibaresi kullanılmıştır. Bkz. BOA, İ.MF, 1317/S-6.

²⁷² Darüleytam Müdüriyeti'nin ihtiyacı olan 15.291 kilo bulgurun alımına dair evraklar için bkz. BOA, MF-EYT, 2/88.

²⁷³ BOA, MF-EYT, 17/16.

²⁷⁴ BOA, DH-İUM, 19/21-1/62.

kontrol edilmesine dair yazı gönderdiği tespit edilmiştir²⁷⁵. Eğer şubeler, ihale ile almış olduğu malzemeler yetmez ise tekrar ihtiyaç listelerini ve ihtiyaç duydukları maddelerin miktarlarını Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne belirterek eksikin talebi ve tamamlanması yoluna gidebilirlerdi²⁷⁶. Ancak talep edilen miktarın kullanılması, aksi halde israf edilmemesi ve tasarruf edilmesi sık aralıklarla Müdüriyet-i Umûmiye tarafından Darüleytam Şubelerine ve Darüleytam Hastaneleri idarecilerine hatırlatılırdı²⁷⁷. Bu konuda şu gelişmeyi belirtmek gerekir. Darüleytam Hastaneleri'nin yıllık ihtiyaç listelerinde savaş nedeni ile piyasalarda bulunmayan ya da bulunsada pahalı olan ilaçların talep edilmemesi hususunda Müdüriyet-i Umûmiye'ce şubeler uyarılmıştır²⁷⁸.

Darüleytam şubeleri mevsimlik olarak da malzeme isteğinde bulunurlardı. Çocukların üşmemesi ve hasta olmaması için tedbirler alınmış ve kış mevsimi yaklaştığı zaman çocukların balık yağına ihtiyacı olduğu düşünülerek, bu doğrultuda talepte bulunmuşlardır²⁷⁹. Bununla birlikte Darüleytam'a alınacak malzemeleri temin eden müteahhitlerin teslim etmesi gereken malları zamanında teslim etmediğinde talebelerin sağlıklarını tehlikeye düşürecek durumlar da söz konusu olabilmekteydi. Zaman zaman sebze alımında aksaklıklar olmuş ve taleben bazılarının sağlık sorunları ortaya çıkmıştır²⁸⁰. Bu gibi olumsuz durumlar oluşmaması için mal alımları ihale ile gerçekleştirilmekte ve alınacak malın özellikleri en ince ayrıntısına kadar ihale şartnamesinde belirtilmekteydi. Eğer müteahhitler istenen şartlara uymayan işlere yönelip de şartnameye uymazlarsa cezalandırılırlardı²⁸¹.

Sağlık ve temizlik Darüleytamlar'da titizlikle üzerinde durulan hususlar arasındaydı. İstanbul'da Haydarpaşa Hastanesi, Darüleytam Hastanesi olarak kullanılmakta ve talebelerin tedavisi bu hastanede gerçekleşmekteydi. Eğer Darüleytam

²⁷⁵ BOA, MF-EYT, 3/6.

²⁷⁶ Sanayi Şubeleri Müdüriyeti, şubelerinin ekmek miktarının 1/3 oranında yetersiz geldiğini beyan ederek eksik miktarın artırılmasını talep etmektedir. Bkz. BOA, MF-EYT, 2/92.

²⁷⁷ Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından Darüleytam Haydarpaşa Hastanesi Sertabâbetine yazılan yazı için bkz. BOA, MF-EYT, 15/102, 1338.S.27.

²⁷⁸ BOA, MF-EYT, 3/4.

²⁷⁹ BOA, MF-EYT, 19/81

²⁸⁰ Sanayi Şubâtı Müdüriyeti, Müdüriyet-i Umûmiye'ye gönderdiği 28 Ağustos 1332 tarihli yazıda, müteahhitin sebze göndermemesi sebebiyle talebenin 1 haftadır kuru sebze yediği ve bundan dolayı çocukların ağızlarında yaralar çıktığını belirtir yazısı için bkz. BOA, MF-EYT, 3/58.

²⁸¹ Ekmek alımı için Müdüriyet-i Umûmiye'den Bebek Zükûr Darüleytamı Müdüriyeti'ne gönderilen şartname için bkz. BOA, MF-EYT, 19/127 ; BOA, MF-EYT, 18/56.

şubelerinden gelen çocuklarda aynı hastalığın görülmesi durumunda şube ile alakalı karantina tedbirleri alınmakta, şube müdürleri bu gibi durumlar için sık sık Müdüriyet-i Umûmiye’ce uyarılmıştır²⁸². Her hangi bir hastalık görülmesi durumunda Müdüriyet-i Umûmiye’ye ve hastaneye haber verilerek gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir²⁸³. Darüleytam şubeleri şehirdeki salgın hastalık durumlarında olağanüstü tedbirler alarak öğrencilerin ve personelin korunması sağlanırdı. Mesela, uyuz vakasının yaşanması sebebiyle dışarı ile temas eden öğretmen ve müstahdemler okula girdiklerinde üzerlerindeki elbiseleri çıkarıp, hamamda yıkandıktan sonra öğrenci içine çıkabilirlerdi. Ayrıca Ortaköy Darüleytam Şubesi, kızamık salgınından dolayı sınavları ertelemek zorunda kalmıştır²⁸⁴.

Darüleytam Hastaneleri de temizliğe dikkat etmeleri konusunda uyarılmış ve her yıl hastane binalarının genel temizlik ve badana işlerinin yapılması istenmiştir²⁸⁵. Bu konuda, hasta olduğu halde telgraf fabrikasında çalıştırılan sanayi şubesi talebesi müfettişlerce okulda kaldığı tespit edilmiş, hasta öğrencilerin çalıştırılmaması ve tedavisi bitene kadar hastahanedeki kalması hususunda uyarı yapılmıştır²⁸⁶.

Öğrenciler Darüleytam’a alınırken ciddi anlamda bir sağlık taramasından da geçirilmekteydi. Her öğrencinin “Muayene-i Tıbbiye Cüzdanı” adında bir sağlık karnesi vardı. Bu sağlık karnesi, Darüleytam’da okuduğu zaman zarfında kullanması, hastalıklarının ve uygulanan tedavi yöntemlerinin kayıt altına alınması için düzenlenmekte ve mektep tabibinin uhdesinde bulunmaktaydı. Bu cüzdan mektep tabipleri değişse de talebeye ait olarak muhafaza edilmekte ve eski Darüleytam şubesinin tabibi tarafından yeni gelen tabibe teslim edilmekteydi. Eğer çocukların hastalıkları onların hastane şartları altında tedavi edilmesini gerekli kılıyorsa bu çocukların hastanede nasıl tedavi edildiği ve hastalığın tedavi aşamaları muayene-i tıbbiye cüzdanına okulun doktoru tarafından kaydedilmekteydi. Eğer talebe bir başka Darüleytam şubesine nakledilecek olursa, çocuğun dosyası ile birlikte bu sıhhiye

²⁸² Bebek Darüleytamı’nda kırık-çıkık vakalarının sıklıkla görülmesi üzerine Müdüriyet-i Umûmiye çocuklara gereken özenin gösterilmediğini ifade ederek şube müdüriyetine soruşturma açmıştır.

Bkz. BOA, MF-EYT, 17/44.

²⁸³ Beykoz şubesinde görülen kızamık hastalığı sebebiyle uygulanan tedbirler hakkında bkz. BOA, MF-EYT, 18/1.

²⁸⁴ BOA, MF-EYT, 18/84.

²⁸⁵ BOA, MF-EYT, 16/124.

²⁸⁶ BOA, MF-EYT, 6/69.

cüzdanı da mutlak surette gönderilmektedir . Ayrıca öğrenciler için boy, ağırlık cetvelleri ile birlikte sağlık durumlarını belirten aylık ve yıllık cetveller tutulmakta ve çocukların fiziki gelişimleri de takip edilmektedir²⁸⁷.

Öğrenciler şubeler arasında nakledildiğinde bazı zamanlar öğrencilerin kıyafetleri ve diğer malzemeleri eksik gitmekteydi. Bu sebepten ötürü talebelerin üşütüp hasta olmaması ve derslerinden geri kalmaları için eksik gelen kıyafet ve kırtasiye malzemelerinin gönderilmesi konusunda yazışmalar dahi yapılmıştır²⁸⁸. Darüleytam şubeleri aylık ve yıllık olmak üzere, öğrencilerin sağlık durumlarını belirtir hastane vukuat cetvellerini Müdüriyet-i Umûmiye'ye göndermek zorundaydılar. Göndermeyen şubeler uyarılmıştır²⁸⁹. Hastanelerde yatan ve tedavi edilemeyerek ölen talebelerin vefat haberi talebenin okuduğu Darüleytam şubesine bildirilmiş ve mevtanın eşyalarının alınması istenmiştir²⁹⁰.

Amerikalılar tarafından kurulan Şark-ı Karib Yardım Örgütü'nün Boyacıköy'deki Trahom Hastanesi'nde ücretsiz olarak Darüleytam talebelerinin tedavilerinin gerçekleştirileceğine dair yazısı üzerine Haydarpaşa Göz Doktoru Ömer Bey'in Trahomluları tespiti neticesinde bu çocukların Boyacıköy Trahom hastanesine gönderileceğine dair belgeden sağlık konusunda Darüleytamların dışarıdan ve başka yardım kuruluşlarından da destek aldığı anlaşılmaktadır²⁹¹.

Darüleytamlar'da sağlık ve temizlik hususlarında gösterilen hassasiyet, I.Dünya Savaşı gibi zor bir dönem için oldukça titiz çalışmalar olarak göze çarpmaktadır.

2.5. Öğretmen Seçimi ve Darüleytamlar'ın Teftişi

Darüleytamlar, Maarif Nezareti'ne bağlı Darüleytam Umûm Müdürlüğü kapsamında idare edilen kurumlar olduğu için öğretmen atama, tayin ve azil işleri Maarif Nezareti bünyesinde gerçekleştirilmekteydi. II. Mahmud devrine kadar Osmanlı

²⁸⁷ Bu muayene-i sıhhiye cüzdanı, çocukların mektebe alınışları esnasındaki sağlık muayenesi ile birlikte tutulmaya başlar, ikinci muayene ise bir yıl sonra Mart ayı içerisinde yapılmaktaydı. Sonraki kontroller ise altı ayda bir yapılması gerektiğini bu cüzdanın diğer sayfalarında görmekteyiz. Bkz. BOA, MF-EYT, 19/116. Bkz **Ek-11-12-13-14**

²⁸⁸ BOA, MF-EYT, 17/20

²⁸⁹ Bebek Darüleytam Şubesi, Yıllık Hastane Vukuat İstatistiklerini göndermediği için yazılan te'kid yazısı için bkz. BOA, MF-EYT, 18/52.

²⁹⁰ BOA, MF-EYT, 18/63 ; BOA, MF-EYT, 18/73.

²⁹¹ BOA, MF-EYT, 18/47.

sivil eğitim sistemini oluşturan başlıca eğitim kurumları sıbyan mektepleri ile eğitim kurumları idi. Sıbyan mekteplerinin öğretmenlerine muallim deniliyordu ve muallimler medreselerde eğitim görmüş kişilerdi. Mekâtib-i Umûmiye Nezareti'nin kuruluşundan sonra açılan Rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için kurulan Darümuallimin-i Rüşdi adıyla bir öğretmen okulu ilk defa Fatih'te açıldı. İlkokul çağındaki küçük yaştaki öğrencilerin eğitim gördüğü sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştiren kurum olan Darümuallimin-i Sıbyan 15 Kasım 1868'de kurulmuştur. 1870 yılında da kız rüşdiyeleri için Darümuallimat kurulmuştur²⁹². Bu öğretmen okullarından mezun olan öğretmenler Maarif Nezareti tarafından Darüleytamlara atandığı gibi Darüleytamlar alacakları öğretmen adaylarının evsafını gazeteler vasıtası ile ilân ederler ve bu ihtiyaçları ile ilgili gazetelere haber geçerlerdi. Bu haberlerden birinde Kadıköy Zükûr Şubesi'ne 16 öğretmen ve 4 muid alınacağı adayların şartları öğrenebilmeleri için Kadıköy Zükûr Şubesi'ne uğramaları gerektiği belirtilmektedir²⁹³. Bir başka gazete haberinde öğretmenlerden ne gibi evraklar istendiği de belirtilmiş olup²⁹⁴ bu konuda haber aynen şu şekilde verilmiştir: “ ... *Darüleytam Müdüriyeti'nden, Darümuallimat mezunlarından bulunmak şartıyla Darüleytam için 10 muallim-i daimaya ihtiyaç görüldüğünden, talip olanların bulundukları yerdeki hizmetlerinden berât-ı zimmet mazbataları ve nüfus tezkereleri ve hüsn-i hâl varakaları ile şehadetnamelerini müstashiben dâr-ı mezkûrun şubesine müracaatları.*” Ayrıca alınacak öğretmenler için tavsiye ve referans mektupları da öğretmen adayları için oldukça önem arz etmekteydi. Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin antetli kağıdına yazılmış bir tavsiye mektubu sayesinde ilgili şahıs Darüleytam Sanayi Şubesi'ne ressam olarak girebilmekteydi²⁹⁵. Öğretmen sayısının yetersiz oluşu dolayısı ile şubeler zaman zaman sıkıntı yaşamış ve bu konudaki isteklerini Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne yazdıkları resmi yazılar ile bildirmişlerdir²⁹⁶. Darüleytam öğretmenlerinin tayinlerindeki yer değiştirmeleri memur sicil defterlerine işlenmiş ve öğretmenin daha evvel nerelerde görev yaptığı ayrıntılı bir şekilde bu defterlere kaydedilmiştir²⁹⁷. Ayrıca öğretmenin performansı ile ilgili olarak da kayıtlar alındığı ve Darüleytam Müdürlüğü ile Maarif Müdürlüğü'nün

²⁹² Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, s.2-10.

²⁹³ *Tanin*, 14 Teşrin-i evvel 1915.

²⁹⁴ İlgili ilân için bkz. *Tanin*, 4 Kanun-ı evvel 1915.

²⁹⁵ BOA, MF-EYT, 3/89.

²⁹⁶ BOA, MF-EYT, 13/91.

²⁹⁷ BOA, MF-EYT, 16/159.

öğretmenin mesleki yeterliliği hakkında raporlar tuttuğu görülmüştür. Rapor tutanağı şu şekilde idi²⁹⁸.

“..... Darüleytamına mahsus sicill-i talim varakasıdır.

Sene-i dersiye

133... / 133...

Memur veya Muallimin İsmi :

Tercüme-i Halinin Dosya Numarası :

1. *Memur veya muallimin mizacı nasıldır. Yani halim ve selim midir. Yoksa asabi ve hadid midir?*
2. *Arkadaşları arasındaki mevkii nasıldır?*
3. *Talebeye karşı muamelesi nasıldır?*
4. *Talebe üzerindeki nüfuz ve tesiri nasıldır. Talebenin hürmət ve muhabbetini kazanmış mıdır?*
5. *Hangi dersleri deruhte etmiştir?*
6. *Bu derslerdeki malumatı ne derecededir?*
7. *Muallimin en ziyade hangi fende malumatı vardır?*
8. *Mesleğine muhabbeti var mıdır?*
9. *Faaliyeti ne derecededir?*
10. *Takip ettiği usul-i tedris hakkındaki mütalaanız ne derecededir?*
11. *Talebeye dersini sevdirmiş midir?*
12. *Sene-i dersiye zarfında programa tevfiқан tedrisat icra ve ikmal edilmiş midir, edilememişse esbabı nedir?*
13. *Sene-i dersiye esnasında derslerine muntazaman devam ettiği yüzde kaç terakki vardır?*
14. *İmtihan ne netice vermiştir?*
15. *Müteehhil midir, mücerret midir?*
16. *Muallimin ahvâl-i umûmiyesi hakkında mütalaanız nedir?*

Maarif Müdürünün mütalaât ve mülâhazâtı:

.....

²⁹⁸ BOA, MF-EYT, 9/31.

Darüleytam şubelerine maarif müfettişlerince ani baskınlar düzenlenirdi²⁹⁹. Görülen aksaklıkların sorumlusu olanlar hakkında soruşturma ve suçun büyüklüğünü göre ilgili memurlar mahkeme edilirlerdi. Hatta usulsüzlük ve suistimâlleri görülen Darüleytam müdürleri bile bu teftişlerden nasibini almıştır³⁰⁰.

Darüleytam şubelerinde görevini liyâkati ile yerine getirmeyen memur yahut öğretmen her kim olursa olsun görevine son verilirdi. Bebek Darüleytam Şubesi Musikî Öğretmeni ile ilgili belge transkribesinde bu durum oldukça açık bir şekilde ifade edilmiştir³⁰¹.

Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi

Tahrirat Kalemî

Darüleytam Bebek Zükûr Şubesi Müdüriyet-i Behiyyesine

İzzetlû Efendim,

Mektebiniz musiki muallimi Hafız Ömer Cemal Efendi'nin ahvâl-i sıhhiyesinden bahisle mezuniyet talep eylediği, derslerine devam etmediği halde camii-i şerifede dört vakitte mukabele okumakta olduğu ve vazifesini terk hususunda bu kadar lakaydâne hareket etmekle beraber sene-i dersiye zarfında büyük bir muvaffakiyet gösteremediği ve evvelce de sebmeden tecrübe nazaran hizmet-i tedrisiyesinden zaten istifâde edilemeyeceği anlaşıldığından 24 Temmuz sene 335 tarihli müzekkere ile lede'l-arz müzekkere zîrinde makam-ı nezâretpenâhinin işaret-i aliyyesi ile hizmetinden afvı tensib edilmiş olmakla tarih-i mezkûr akşamından itibaren bu suretle kaydına işaret edilmesi tavsiye olunur efendim.

Fî 27 Temmuz sene 35

²⁹⁹ 4 Kanun-ı sani 1332'de Darüleytam tenekeci atelyesi teftiş edilmiş ve 6 çocuk yalnız başlarına işsiz durdukları, ustaların başlarında durmadığı, hademenin temizlik yapmadığı, temizliğin çocuklar tarafından nöbetleşe yapıldığı müfettişlerce tespit edilmiştir.

İlgili müfettiş raporun için bkz. BOA, MF-EYT, 6/6.

³⁰⁰ BOA, ŞD, 232/18

³⁰¹ BOA, MF-EYT, 13/124

2.6. Darüleytamlar'da Öğrencilere Verilen Meslekî Eğitimler

Darüleytam şubeleri bakıma muhtaç çocukların eğitimi, barınması ile ilgilendiği gibi onları örgün öğretim yolu ile Sanayi Mektepleri'nde yetiştirerek kısa yoldan bir meslek sahibi yapmayı hedefliyorlardı. Bunun için Darüleytamlar'ın kız ve erkek sanayi şubeleri kurulmuştu. Sanayi Mektepleri, Sanayi Nizamnamesi³⁰² çerçevesinde eğitim ve öğretim faaliyetlerini yerine getirirlerdi. Sanayi Mektepleri, Osmanlı sınırları içerisinde en çok hangi mesleklere ihtiyaç duyuluyorsa bu mesleklerin eğitime ve uygulamalarına dair bir müfredat izlemekteydi³⁰³. Darüleytamlar'ın uymakla mükellef oldukları bir ders programları vardı ve bu programa şöyle düzenlenmişti:

“Darüleytam Ders ve Sanat Programlarıdır”³⁰⁴

Ders Programı

Zükûr Şubesi

İhtiyat Sınıfı :

Eşkâl-i hurûf.

Terbiye-i sibyâna müteallik şifahi bazı hikâyat-ı basite,

Hesab-ı zihni :Birden yüze kadar adetler üzerinde temrinât-ı zihniye icrâ edilecektir.

Tarif-i eşya: Dershane ve bahçede bulunan eşya gösterilerek şifâhen malumât-ı lâzıme verilecektir,

Resim: Ufak tahta ve değnek parçaları vesair şeyler ile hatların muhtelif terkibâtı öğretilecek ve taş levha üzerine nakil ve tersim edilecektir,

Rıyazât-ı Bedeniye: Şakirdanın sinlerine göre azasını takviye ve tenmiye edebilecek zükûra mahsus idmânat ve harekât-ı bedeniye icra ettirilecektir.

Birinci Sene:

Elifba ve yazı,

Kırâat,

Ecza-yı şerife,

³⁰² *Düstur*, Cüz’-i sani, II, 1289, s.258-295.

³⁰³ Darüleytam sanayi şubelerinin uyguladığı ders ve iş programları için bkz. BOA, MF-EYT, 3/93.

³⁰⁴ BOA, İ.M.F, 1317/S-6

İlmihâl: Bazı mesail-i ibtidaiye şifahen ve muhtasaran tefhim olunacaktır,

Hesap: Ta'dâd ve terkim gösterilecektir,

Talim-i uslûbu tekellüm: Şakirdan oldukça doğru söz söylemeye, ve düşündüklerini ve bildiklerini mümkün mertebe sırasıyla lisanen ifade edebilmeye alıştıdırılacaktır,

Tarif-i eşya: Dershane ve bahçede bulunan eşya irâe olunarak bunlara dair malumat-ı şifahîye itâ edilecektir,

Resim: Bazı eşkal-i basita tersim ettirilecektir,

Rıyazât-ı Bedeniye: İhtiyat sınıfındaki harekâta devam olunacaktır.

İkinci Sene:

Eczâ-yı Şerife,

İlmihâl,

Kırâat: Kırâat derslerinde ahlaka dair bahisler âtiyan ve şakirdanın bilmedikleri lügatin Türkçeleri beyan edilecektir,

Hesap: A'mâl-i erbaa,

Hüsn-i hat,

Resim,

Eşkal-i hendesiye resimleri,

Rıyazât-ı Bedeniye: Sene-i sâbıkdan bir derece daha ilerisi icra ettirilecektir.

Üçüncü Sene:

Kuran-ı Kerim,

İlmihâl,

Kırâat,

İmlâ,

Hitâbât-ı müntehabbe-i ahlâkiye,

Hesap: A'mâl-i erba'a'nın tekrarı,

İlm-i eşya,

Mebâdî-i coğrafya: Tayin-i cihât, kara ve sulara dair malumât-ı ibtidâiye Dersaadetten başlanılarak sırasıyla Memâlik-i mahrûse-i şahânenin büyük nehirleri dağları meşhur sahil ve cezire ve beldeleri hakkında muhtasar surette bazı malumat-ı müfîde verilecektir.

Rıyâzat-ı Bedeniye: Sene-i sâbika gibi.

Dördüncü Sene :*Kuran-ı Kerim ve tecvit,**İlmihâl,**Kırâat ve Ahlâk**Hesap,**İlm-i eşyâ,**Muhtasar Tarih-i Osmanî,**Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî,**Hüsn-i hat,**Resim,**Riyâzat-ı Bedeniye,**Musikî.*Beşinci Sene:*Kur'ân-ı Kerim ve tecvit,**İlmihâl,**Ahlâk,**Kavâid-i Lisân-ı Osmanî,**Usûl-i Tahrîr: Mühim-i emken tahrîren ifâde-i merâm olunmak usûlleri gösterilecektir.**Hesap,**Mebâdî-i Hendese,**İlm-i Eşya,**Tarih-i Osmanî: Dördüncü seneden bir derece daha ziyade okutturulacaktır,**Coğrafya-yı Osmanî: Tarih-i Osmanî gibi biraz daha tafsilât-ı lazime verilecektir.**Muhtasar defter tutmak usulü,**Hüsn-i hat,**Resim,**Musikî.*Altıncı Sene:*Kuran-ı Kerim ve tecvit,**İlmihâl,*

Ahlâk,

Kavâid-i Lisan-ı Osmanî,

Usûl-i Tahrîr,

İlm-i Eşya,

Mebâdî-i Hendese,

Muhtasar defter tutmak usulü,

Tarih-i Osmanî: Tedris tevsî' edilecektir,

Coğrafya-yı Umumî: Lüzumu derecede okutturulup ezhân-ı talebe zevâid ile iştigâl ve ittisab edilmeyecektir,

Hüsn-i hat,

Resim,

Musikî.

Înâs Şubesi

İhtiyât Sınıfı:

Eşkâl-i Hurûf,

Terbiye-i sıbyâna müteallik şifahi bazı hikâyat-ı basite,

Hesab-ı Zihnî: Birden yüze kadar adetler üzerine temrinât-ı zihniye gösterilecektir,

Tarif-i Eşya: Dershane ve bahçede bulunan eşya gösterilerek şifâhen malumat-ı lazıme verilecektir,

Resim: Ufak tahta ve değnek parçaları vesair şeyler ile hatların muhtelif terkebâtı öğretilecek ve taş levha üzerine nakil ve tersim edilecektir,

Rıyazât-ı Bedeniye: Şakirdanın sinlerine göre azasını takviye ve temniye edecek inâsa mahsus idmânat ve arekât-ı bedeniye icra ettirilecektir.

Birinci Sene:

Elifba ve yazı,

Kırâat,

Eza-yı şerife,

İlmihâl: Bazı mesâil-i ibtidâiye şifâhen ve muhtasaran tefhim olunacaktır,

Hesap: Ta'dâd ve terkim gösterilecektir,

Talim-i uslûbu tekellüm: Şakirdan oldukça doğru söz söylemeye, ve düşündüklerini ve

bildiklerini mümkün mertebe sırasıyla lisanen ifade edebilmeye alıştıdırılacaktır,

Tarif-i eşya: Dershane ve bahçede bulunan eşya irâe olunarak bunlara dair malumat-ı şifahîye itâ edilecektir.

Resim: Bazı eşkâl-i basite tersim ettirilecektir, Rıyazât-ı bedeniye ihtiyat sınıfındaki harekâta devam olunacaktır.

İkinci Sene:

Eczâ-yı Şerife,

İlmihâl,

Kırâat: Kırâat derslerinde ahlaka dair bahisler âtiyan ve şakirdanın bilmedikleri lüğatin Türkçeleri beyan edilecektir,

Hesap: A'mâl-i erbaa,

Hüsn-i Hat,

Resim: Eşkâl-i hendesiye resimleri,

Rıyazât-ı Bedeniye: Sene-i sâbıkdan bir derece daha ilerisi icra edilecektir.

Üçüncü Sene:

Kur'ân-ı Kerim,

İlmihâl,

Kırâat,

İmlâ,

Hitâbât-ı müntehabbe-i ahlâkiye,

Hesap: A'mâl-i erbaa'nın tekrarı,

İlm-i Eşya,

Mebâdî-i Coğrafya: Tayin-i cihât, kara ve sulara dair malumât-ı ibtidâiye Dersaadetten başlanılarak sırasıyla Memâlik-i Mahrûse-i Şahâne'nin büyük nehirleri, dağları, meşhur sahil ve cezire ve beldeleri hakkında muhtasar surette bazı malumat-ı müfîde verilecektir, idare-i beytiye.

Dördüncü Sene :

Kuran-ı Kerim ve tecvit,

İlmihâl,

Kırâat ve ahlak,

Hesap,

İlm-i Eşyâ,

Muhtasar Tarih-i Osmanî,

Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî,

Hüsn-i hat,

Resim,

İdâre-i beytiye,

Piyano

Beşinci Sene:

Kuran-ı Kerim ve tecvit,

İlmihâl,

Ahlâk,

Kavâid-i Lisan-ı Osmanî,

Usûl-i Tahrîr: Mühim-i emken tahrîren ifâde-i merâm olunmak usulleri gösterilecektir.

Hesap, mebâdî-i hendese,

İlm-i eşya,

Tarih-i Osmanî: Dördüncü seneden bir derece daha ziyade okutturulacaktır,

Coğrafya-yı Osmanî: Tarih-i Osmanî gibi biraz daha tafsilât-ı lâzime verilecektir.

Muhtasaran defter tutmak usulü,

Hüsn-i hat,

Resim,

İdâre-i beytiye,

Piyano

Altıncı Sene:

Kuran-ı Kerim ve tecvit,

İlmihâl,

Ahlâk,

Kavâid-i Lisan-ı Osmanî,

Usûl-i Tahrîr,

İlm-i Eşya,

Mebâdî-i Hendese,

Muhtasar defter tutmak usulü,

Tarih-i Osmanî: Tedris tevsî' edilecektir,

Coğrafya-yı Umumî: Lüzûmu derecede okutturulup ezhân-ı talebe zevâid ile iştigâl ve ittisab edilmeyecektir,

Hüsn-i hat,

Resim,

İdâre-i beytiye,

Piyano

Sanat Programı

Zükûr Şubesi

İhtiyat Sınıfı :

Kağıt bükme ve kağıttan eşkal-i basita yapmak,

Bazı nebâtat ve eşcâr ve sap ve kabuk ve dallarından muhtelif şeyler imal etmek,

Kağıt üzerine iğne ile delerek eşkal-i hurûf vesâire tersim eylemek.

Birinci Sene :

El işleri: Şakirdanın ellerini imâlat-ı sanâiyeye alıştırarak ve el işlerinde sürat-i harekâtı mucib olacak temrinât-ı ameliye yani mütesavvirân-ı eşkal-i basita kesmek ve eşkal-i basita-i mücessime teşkil etmek ve renkli çöp ve saz vesâire gibi şeylerden ve tellerden örgü ve dokuma yapmak.

İkinci Sene:

Tel işleri: Vanter yani sele örgüsü bazı nebâtât ve eşcârın ıslah edilen dal ve kabuk ve saplarından ve lif ve ipten boyalı ve boyasız ve büyük ve küçük sepet ve çanta ve emsâli şeyler imâli

Oyma işleri: Balmumu ve alçı işleri, tel ile ağaç karışık işler (kafes vesâire gibi),

Burgu ve eğe ve envâ'ı gibi edevât-ı sanâiyie hakkında malumât-ı icmâliye.

Üçüncü Sene:

İkinci senedeki sanayiî bir derece daha ilerisine devam olunacaktır.

Dördüncü Sene:

Marangozluk ve Oymacılık: Ağaç işlerinde kullanılan başlıca edevâtın tarifleri, ağaçları rendelemek, ve desterelemek ve basit surette çatmak ve çivili ve çivisiz tahta kutular imal etmek gibi ameliyât-ı muhtelif,

Demircilikte müsta'mel olan edevâtta başlıcalarının irâe ve tarifi ve demir parçalarını eğelemek ve delmek ve perdaht etmek ameliyâtının irâesi, Siracılık ve Kunduracılık ve envâ'ına müteallik nazariyât-ı ibtidâiyye.

Beşinci Sene:

Marangozluk ve Oymacılık: Kâim çatmalar ve mesâil-i çatmalar ve bunların başlıca nevi'leri ve çekmece ve resim tahtası ve emsâli şeylerin imali,

Hakkâklık : Şimşir düzeltmek ve özgi ile zemin hâkektmek,

Müretteplik: Hurûfatı kasalara tevzi' etmek ve yirmi dört punta hurûfatı tertip eylemek usulü,

Oyuncakçılık: Ağaç ve alçı ve kağıt ve mukavvâdan muhtelif oyuncaklar yapmak,

Mücellitlik: Nazariyât-ı ibtidâiyye,

Tabyirlik, yani döşemecilik sanatına müteallik malumat-ı ibtidaiyye,

Siracılık ve Kunduracılık ve envâ'ına müteallik ameliyât-ı mütevassıta,

Frenk tenekeçiliği,

Alaturka ve Alafranga Aşçılık, Tatlıcılık, Şekerlemecilik, Pastacılık sanatlarına müteallik ameliyât-ı iptidaiyye,

Bahçivanlık: Nazariyat-ı ibtidâiyye

Altıncı Sene:

Marangozluk ve Oymacılık: İmâl edilecek eşyanın râgımlı ve bu eşyânın o kar ve kiler mucibince imâli,

Hakkâklık: Şakirdanın hasıl ettikleri malumata göre en basit ve küçük eşkâlden başlanarak tedricen büyütülmek üzere muhtelif hurûf ve eşkâl hâk ettirilecektir,

Müretteplik: Büyük ve küçük hurûfat tertip etmek ve sahife bağlamak ve tashih etmek kavâidi,

Oyuncakçılık: Sene-i sâbıkada gösterilen ameliyât bir derece daha ileriye götürülecektir,

Mücellitlik: Cilt bağlamak ve kağıttan ve bezden ve meşinden muhtelif ciltler imal ve mücellidâtı tezyin ve tezhip etmek usulleri gösterilecektir,

Tabyesirlik ve siracılık ve kunduracılık ve envânın terakkiyât-ı hâzırasına nazaran tatbikat ameliyesine devam olunacaktır.

Frenk tenekeçiliği, aşçılık ve tatlıcılık ve pastacılık ve bahçivanlık sanatlarına kemâl-i

dikkatle devam olunarak şakirdanın mensup oldukları sanatlarda kesb-i meleke ve rüsûh etmelerine itina olunacaktır.

Înâs Şubesi

İhtiyât Sınıfı:

Kağıt bükme ve kağıttan eşkal-i basita yapmak,

Bazı nebâtât ve eşcâr ve sap ve kabuk ve dallarından muhtelif şeyler imal etmek,

Kağıt üzerine iğne ile delerek eşkal-i hurûf vesâire tersim eylemek.

Birinci Sene:

Dikiş: Uygulama ve emsâli

Örgü: Zincir örgüsü vesâir kolay şiş örgüleri

Kağıt ve kanave üzerine muhtelif renkli yün ve tebere ve ipek ile nakşiyât

Kanaviçe: Zemin doldurmak için iştigâlat

Tâlibâtın el maharetlerini tezyid edecek temrinât-ı muhtelif, renkli çöp ve sazlardan ve kıllardan ve mukavva ve kağıttan eşkâl-i muhtelif imal ettirilecektir.

İkinci Sene:

Dikiş : Teyel, bastırma, kırma, peşkir ve peçeteve mendil ve önlük ve göğüslük ve bebek elbisesi gibi dikiş işleri.

Örgü: Zincir örgülerinin rabtı, kese ve kuşak ve örtü ve dantela ve teyel ve envâ.

Nakış: Kağıt ve kanaviçe üzerine marka ve basit nakış işleri

Boncuk işleri: Kese, bardak kapağı ve tabak ve kutu gibi işler

Muhtelif işler: Kağıt ve mukavvadan işlemeli kutular ve saat mahfazasıve yelpâze ve emsali.

Üçüncü Sene:

Dikiş: Çamaşır dikmek ve iğne ardı yürütmek ve antika ve iplik örmeleri yapmak ve pamuklu zıbın ve hırka vesâire dikmek ve makine ile düz dikiş dikmek.

Örgü: Sarma ve fistonun envât ve çuha üzerine antika, muşbak ve oya.

Nakış: Her nevi' kabartmalı kanaviçe, pul ve tır tır işlemleri

Boncuk işleri: Boncuktan ve puldan vesâireden elbise harcı imali

Dördüncü Sene:

Umûr-ı Beytiye: Odaları tathir ve tanzim etmek ve eşyâ-yı beytiyeyi hüsn-i muhafaza

eylemek kaideleri.

Dikiş: Süslü ve kırmalı ve işlemeli iç çamaşırları ve kırmalı ve fistolu gecelik elbisesi ve makine ile dikiş.

Örgü: Her nev' örgü ve oya ve oyadan çiçek yapmak ve mefruşat harçlarıyla müteferriâtını imal etmek usulleri.

Nakış,

Destgâh işleri : Ketenden ve pamuk bezinden peşkir ve havlu ve çârşeb ve emsalinin nesc ü imâli.

Halı ve seccade nesci: Yün ve tiftik ditmek ve ayıklamak ve taramak ve yıkamak ve boyamak usûlleri.

Muhtelif işler: Gerek mukavvâ ve kağıttan ve gerek kumaştan tabii çiçekleri takliden her nevi' suni çiçek ve yaprak imâli.

Boncuk işleri: Boncuktan ve puldan elbise harcı imâliç

Çamaşırcılık: Çamaşır yıkamak ve kurutmak ve söküklerini dikmek ve ayırmak ve bohçalamak usûlleri.

Kolacılık: Kaynamış ve kaynamamış kola ile her nevi' eşya kolalamak ve ütölemek.

Aşçılık: Mukaddemât-ı tabha

Beşinci Sene:

Umûr-ı Beytiye: Sene-i sâbika gibi devam olunacaktır.

Dikiş ve biçki: Çamaşır ve entari ve emsali elbise ve eteklik ve ceket ve manto ve pelerin vesâire biçmek ve dikmek usulleri.

Örgü: Sene-i sâbika gibi devam olunacaktır.

Nakış: Her nevi' nakış.

Destgâh işleri: Keten ve pamuk bezlerive helâlî ve idare vesâire nesciyâtı.

Halı ve seccade nesci: Her nevi' halı ve seccade nesci.

Muhtelif işler: Sene-i sâbika gibi devam olunacaktır.

Boncuk işleri: Kezâlik

Çamaşırcılık: Kezâlik

Kolacılık: Kezâlik

Aşçılık: Envâ'-ı etame tabhı.

Tatlıcılık: Envâ'-ı şurub ve murabbâ tabhı.

Altıncı Sene:

Dikiş ve Biçki: Modelden biçmek ve ölçü almak veprova etmek ve ceketve eteklik ve pelerin ve manto ve süslü hırka ve her nevi' ağır harçlı elbise biçmek ve dikmek ve prova etmek usulleri.

Örgü ve nakış: Tâlibat bu sınıfa gelinceye kadar örgü ve nakış işlerinde matlub olan maharet ve melekeyi hâsıl etmiş olacaklarından mektepçe münâsip görülen imâlat-ı mütenevvia sırasıyla götürülecektir.

Destgâh işleri: Lüzûmu derecede ileri götürülecektir.

Aşçılık ve tatlıcılık: Kezâlik

Şubeler müfredatı aynı anda takip etmek durumundaydılar. Eğer müfredatın gerisinde kalan şube olursa Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından gerekli uyarılar yapılırdı³⁰⁵. Bu amaçla Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi bir iç yönetmelik ile şubeler arasındaki eğitim-öğretim açısından seviye farklılığını ortadan kaldırmak amacıyla sene sonu imtihanları ile sınıf geçme usûlünü uygulamıştır. Bu yönetmeliğin uygulanışı doğrultusunda gönderilen yazı şu şekildedir³⁰⁶:

Darüleytam Müdüriyeti Umûmiyesi

Darüleytam şubelerinin Heyet-i Umûmiyesi itibariyle bir kül teşkil ettiği malumdur. Halbuki muhtelif şubelerde aynı sınıflara mensub şakirdân arasında tahsil nokta-i nazarından bazı farklar bulunduğu dair Darüleytam ailesi içinde bir zihniyet mevcuttur. Hakikat böyle ise bu farkın ya Heyet-i Talimiye'ce çocukların müktesebât-ı ilmiyesini tayin için tatbik edilen mi'yarların şahsa göre tebdilinden veya şakirdânın kabiliyetinin mütehalif bulunmasından yahud kudret-i tedrisiyenin tefâvütünden ileri gelmekte olduğu şüpheden varestedir. Sebeplerin anlaşılması tashih-i netâyic için en nafi' tedabirin ittihazını mümkün kılınacağı bedihî bulunmasına mebnî, Müdüriyet-i Umûmiye'ce bu babda bir tecrübe icrasına karar verilmiş ve devre-i ula, devre-i

³⁰⁵ Müfredatın gerisinde kalan Büyükdere Darüleytamı'nın müfredata dikkat ederek, yıllık uygulanacak ders planlarının gerisinde kalmaması konusunda Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından yazılan uyarı yazısı için bkz. BOA, MF-EYT, 6/43.

³⁰⁶ BOA, MF-EYT, 18/83.

mütevassıta ve devre-i âliyenin birinci ve ikinci sınıflarına mensub talebe ve talibatın sûret-i terfîleri hakkında Mekâtib-i İbtidâiyye –i Umûmiyye Talimatnamesi'nin beşinci maddesinin son fıkraları ahkâmına (müessesenin hususiyet ve teşkilatı nazar-ı dikkate alınarak) mümkün olduğu kadar riâyat edilmek üzere berveci-i âtf izah edilecek tarzda bir takım muamelâtın icrasına lüzum görülmüştür. Şöyle ki ;

Madde 1: 15 Haziran 337 tarihine müsadif Çarşamba günü 1-6. sınıflar talebe ve talibatının mükteşebat-ı ilmiyeleri tedkikatına mübaşeret edileceği gibi ekmel-i tahsil tasdiknamesi alacak olan talebe ve talibatın da alelusûl icrây-ı imtihaniyelerine başlanacaktır.

Madde 2: Talebe ve talibatın terfii ve ikmâl-i tahsil tasdiknamesi ahzına kesb-i liyakat edip etmedikleri icrây-ı tedkikat imtihana memur Heyet-i Mümeyyize tarafından verilecek numaralarla tekarrur etmiş olacaktır.

Madde 3: Her şubede birinci sınıftan altıncı sınıfa kadar olan talebe ve talibatının mükteşebât-ı ilmiye umûm tedris şubelerinin 1.2.3.4.5.6. sınıflarından bir muallim ve muallime alınarak teşkil olunan (Heyet-i Mümeyyize) marifetiyle tetkik olunacaktır. Birinci sınıf muallim ve muallimelerin birinci sınıfları, ikinci sınıf muallim ve muallimelerin, ikinci sınıfları ve diğerleride aynı suretle kendi sınıflarını tedkik ve muayene edeceklerdir.

Muhtelif Darüleytam şubeleri muallim ve muallimelerinden teşkil edilen heyet-i mümeyyizenin esamisi zirde mütederrictir.

	1. Sınıf Mümeyyizleri	2. Sınıf Mümeyyizleri	3. Sınıf Mümeyyizleri	4. Sınıf Mümeyyizleri	5. Sınıf Mümeyyizleri	6. Sınıf Mümeyyizleri
Ortaköy	Şerefüddin Bey	Osman Bey	Samih Bey	Ziya Bey	İsmail Hakkı Bey	-----
Bebek	Kemal Bey	Sami Bey	Mithat Bey	Cevad Bey	Ziya Bey	Şevki Bey
Çağlayan	Ayşe Hanım	Seyyide Hanım	Pakize Hanım	Hatice Hanım	Mualla Hanım	Adalet Şevket Hanım
Emir-i ahur	Ali Bey	Sabri Bey	İsmail Hakkı Bey	Numan Bey	-----	----
Balmumcu	Saim Bey	Fethi Bey	Rıfat Bey	Hamdi Şükrü Bey	Hayri Bey	Aziz Sami Bey

Validebağı	(.....)	Nimet Hanım	Şeref Bey	Huriye Cemile Hanım	Ahter Hanım	Setaret Hanım
------------	---------	-------------	-----------	---------------------------	-------------	------------------

İş (Sanat) derslerinin muayene ve imtihanlarında bittabi' sınıf muallimleri beraber olarak rey vereceği gibi gerek erkek gerek kız mekteplerinde yardımcı muallim ve muallimler tarafından tedris olunan derslere ait muayene ve imtihanlarda da sanat muallimleri misülli bu muallim ve muallimelerin huzuru meşruttur.

Madde 4: Bu heyet-i mümeyyize, ifây-ı vazifeye Çağlayan Şubesi'nden başlayacak, Emir-i Âhur, Balmumcu, Ortaköy, Bebek, Validebağı şubelerine eyyâm-ı muayyinede gidecek, talebe ve talibatı kemâl-i ciddiyetle her dersten ayrı ayrı muayene ederek alelusûl cedvellere numaralarını derc ve cedâvil-i mezkûre zîrini bittasdik mekteb müdürüne teslim edecektir.

Madde 5: Heyet-i mümeyyize tedrisatın hangi kitaptan yapıldığını ve mukarrerat programında mütederric mebâhis-i dersiyenin bilinip bilinmediğini cedveli mahsus zîrine derc eyleyecektir.

Madde 6: Tedkik ve imtihan günleri ve ders gurupları bervech-i zir muharrerdir.

	1. Gurup Dersler	2. Gurup Dersler	3. Gurup Dersler	4. Gurup Dersler
Çağlayan	15 Haziran Sene 37 Çarşamba	22 Haziran Sene 37 Çarşamba	29 Haziran Sene 37 Çarşamba	6 Temmuz Sene 37 Çarşamba
Emir-i ahur	16 Haziran Sene 37 Perşembe	23 Haziran Sene 37 Perşembe	30 Haziran Sene 37 Perşembe	7 Temmuz Sene 37 Perşembe
Balmumcu	18 Haziran Sene 37 Cumartesi	25 Haziran Sene 37 Cumartesi	2 Temmuz Sene 37 Cumartesi	9 Temmuz Sene 37 Cumartesi
Ortaköy	19 Haziran Sene 37 Pazar	26 Haziran Sene 37 Pazar	3 Temmuz Sene 37 Pazar	10 Temmuz Sene 37 Pazar
Bebek	20 Haziran Sene 37 Pazartesi	27 Haziran Sene 37 Pazartesi	4 Temmuz Sene 37 Pazartesi	11 Temmuz Sene 37 Pazartesi
Validebağı	21 Haziran Sene 37 Salı	28 Haziran Sene 37 Salı	5 Temmuz Sene 37 Salı	12 Temmuz Sene 37 Salı

Tedkikata ve imtihanlara kabl-ez-zevâl saat onda başlanacaktır.

3-5. sınıfların ders gurupları

1. Gurup	<i>Kur'an-ı Kerim, Malumat-ı Diniyye, Musahabât-ı Ahlâkiyye, İdâre-i Beytiyye</i>
2. Gurup	<i>Türkçe (Kıraat, Ezber, Tahrir, İmla, Yazı)</i>
3. Gurup	<i>Hesab, Hendese, Eşya Dersleri, Ziraat (Dikiş, Biçki)</i>
4. Gurup	<i>Tarih, Coğrafya, Resim, El İşleri (Kız Mekteplerinde hususi programa tevfikân talim edilen beyaz işleri ve sair sanat işleri)</i>

Madde 7: Birinci ve ikinci sınıflar şakirdânına ait tedkikât gurup teşkilatına dahil değildir. Yani bunların müktesebât-ı ilmiyesini tedkike memur heyet-i mümeyyize gideceği şubelerde birinci ve ikinci sınıfların talebe ve talibâtını umum derslerden birer günde (yani her sınıfı bir günde) muayene edecektir.

Madde 8: Mümeyyiz ve mümeyyizeler mevâd-ı sâbıkada muayyen gün ve saatlerde muayyen şubelerde hazır bulunmaya mecburdur. Adem-i devam, vazifeye devam edilmemiş gibi telakki edilecek ve bu misüllüler hakkında ol bâbdaki ahkâm-ı nizamiye tatbik olunacaktır. Şube müdürleri eyyam-ı muayyenede bizzat Heyet-i Mümeyyize ile görüşerek gelmemiş olanların esamisini ba tezkire Müdüriyet-i Umûmiye'ye bildirecektir.

Madde 9: Heyet-i Mümeyyize'nin ifây-ı vazife ettikleri şubelerde iaşe ve ledelicab ibateleri mekteb idarelerince temin olunacağı gibi mümeyyiz ve mümeyyize hizmetiyle mekteplerde meşgul olacak muallim ve muallimelerin kendi mekteplerindeki vazifeleri keza mektep idareleri tarafından ihtiyat muallim ve muallimelere gördürelecek ve ezhercihet ahengin bozulmaması temin olunacaktır. Mumâileyhimin mensub oldukları şubelerde bulunmadıkları günler talebeye idhal edilmeyecekleri tabiidir.

Madde 10: Mümeyyiz ve mümeyyizeliğe gidecek muallim ve muallimelere mektep avanslarından vapur, tramvay ücreti verilecektir.

Madde 12: Altıncı sınıf şakirdânının imtihanları Mekâtib-i İbtidâiyye-i Umûmiye Talimatnamesi'nin mevâd-ı mahsusasına tevfikân âtîde muharrer günlerde icra edilecektir.

Bebek	15 Haziran Sene 37 Çarşamba	Kur'an-ı Kerim, Malumât-ı Diniyye, Musahebât-ı Ahlâkiyye, Malumat-ı Sıhhiye
Validebağı	16 Haziran Sene 37 Perşembe	Kur'an-ı Kerim, Malumât-ı Diniyye, Musahebât-ı Ahlâkiyye, Malumât-ı Sıhhiye ve İdâre-i Beytiyye
Balmumcu	18 Haziran Sene 37 Cumartesi	Kur'an-ı Kerim, Malumât-ı Diniyye, Musahebât-ı Ahlâkiyye, Malumât-ı Sıhhiye
Çağlayan	19 Haziran Sene 37 Pazar	Kur'an-ı Kerim, Malumât-ı Diniyye, Musahebât-ı Ahlâkiyye, Malumât-ı Sıhhiye
Balmumcu	20 Haziran Sene 37 Pazartesi	Tarih ve Coğrafya
Bebek	21 Haziran Sene 37 Salı	Tarih ve Coğrafya
Validebağı	22 Haziran Sene 37 Çarşamba	Tarih ve Coğrafya
Çağlayan	23 Haziran Sene 37 Perşembe	Tarih ve Coğrafya
Balmumcu	25 Haziran Sene 37 Cumartesi	Hesap ve Hendese
Bebek	26 Haziran Sene 37 Pazar	Hesap ve Hendese
Çağlayan	27 Haziran Sene 37 Pazartesi	Hesap ve Hendese
Validebağı	28 Haziran Sene 37 Salı	Hesap ve Hendese
Balmumcu	29 Haziran Sene 37 Çarşamba	Türkçe (Kıraat, Tahrir, Ezber, Kavâid, İmla, Yazı)
Çağlayan	30 Haziran Sene 37 Perşembe	Türkçe (Kıraat, Tahrir, Ezber, Kavâid, İmla, Yazı)
Validebağı	2 Temmuz Sene 37 Cumartesi	Türkçe (Kıraat, Tahrir, Ezber, Kavâid, İmla, Yazı)
Bebek	3 Temmuz Sene 37 Pazar	Türkçe (Kıraat, Tahrir, Ezber, Kavâid, İmla, Yazı)
Balmumcu	4 Temmuz Sene 37 Pazartesi	Eşya, Ziraat, El İşleri, Resim (kız mekteplerinde dikiş, biçki vesâir el işleri)
Çağlayan	5 Temmuz Sene 37 Salı	Eşya, Ziraat, El İşleri, Resim (kız mekteplerinde dikiş, biçki vesâir el işleri)
Validebağı	6 Temmuz Sene 37 Çarşamba	Eşya, Ziraat, El İşleri, Resim (kız mekteplerinde dikiş, biçki vesâir el işleri)
Bebek	7 Temmuz Sene 37 Perşembe	Eşya, Ziraat, El İşleri, Resim (kız mekteplerinde dikiş, biçki vesâir el işleri)

İmtihanlara kabl-ez-zevâl saat onda başlanacaktır.

Madde 13: Fasl-ı ibtidâî tasdiknamesi ahzına kesb-i liyâkat eden talebe ve tâlibâtın tasdiknameleri mekteplerce ba'de'l-ımlâ Temmuz nihayetine kadar Müdüriyet-i

Umûmiye'ye tasdik ettirildikten sonra icrası mütesavver tevzi'-i mükâfat resminde talebe ve talibâta tevzi' edilmek üzere mekteplerce muhafaza edilecektir.

Madde 14: *Tetkikâtın ve imtihanların hitâmında her sınıf mümeyyiz ve mümeyyizeleri Tedrisat ve Teftişat Müdüriyeti'nin riyaseti altında ayrı ayrı toplanıp müşahadat ve ihtisas ve verdikleri notlara göre talebe ve talibâtın seviye-i umûmiyesi nazar-ı dikkate alınarak hangi muallim ve muallimenin daha ziyade muvaffak olduğuna dairre'y-i hafî ile derece pusulaları tanzim edip tedrisat müdürüne verecekler ve mumailayhe cümlesi huzurunda bunları küşâd ve neticeyi tespit ile bir kağıda yazacak ve zîrini mümeyyiz ve mümeyyizelere imza ettirdikten sonra Müdüriyet-i Umûmiye'ye i'ta edecektir.*

Madde 15: *Tatil müddeti 13 Temmuz 337'den 15 Eylül 337 tarihine kadar devam edecek ve 16 Eylül 337 de behemehal tedrisata mübaşeret edilecektir.*

Madde 16: *Eyyam-ı tatiliyede tatbik edilecek vakit ve mesai programı atıye derc edilmiştir.*

Darüleytam ders ve sanat programları çerçevesinde müfredat işlenirdi³⁰⁷. O günün şartlarına göre demircilik, dökmeçilik, makinecilik, mimarlık, marangozluk gibi madenî ve ahşap işçilikleri ile terzilik, kunduracılık ve mücellitlik gibi sanatlar alanında kalifiye eleman ihtiyacı olduğundan bu alanlarda eğitime ağırlık verilmekteydi. Sanayi mektepleri iki kısımdan oluşmaktaydı. Birincisi dahili, ikincisi haricidir. Dahili kısımdaki talebeler 13 yaş altında ve gece-gündüz mektepte kalması gerekiyordu. Bu talebenin mevcudu Sanayi nizamnamesine göre 500 kişiyi geçemezdi. Harici talebeler ise sadece gündüzleri mektebe devam edebilen ve yatılı kalmayan işe yarayan ve sanat öğrenmek isteyen 30 yaşını aşmamış kişilerden oluşmaktaydı. Bunların da mevcudu 200 kişiyi aşamazdı. Mektepte okuyan talebelere hizmet verecek idari kadro da nizamname de belirtilmiştir. Ancak çocukların mekteplerde anne baba şefkatinden yoksun olmamaları için de değişik teklifler yapılmakta Darüleytam şubelerinde bayanların çalıştırılması ve onların bu yetimlere annelik yapması doğrultusunda eğitilmesi gerektiği de istenmiştir³⁰⁸. Derslere katılmayıp, sanayihanelerde mazeretsiz çalışmayan

³⁰⁷ BOA, İ.MF, 1317/ S-6.

³⁰⁸ *Yeni Mecmua (İlim, Sanat ve Ahlâka Dair Haftalık Mecmua)*, "Hafta Musahabesi, Yetimlerimiz", II, Sayı:31, 8 Şubat 1334/1918, s.81.

talebenin Darüleytam ile ilişkisi kesilirdi³⁰⁹. Beş sınıflık sanayi mekteplerinin derslerde işlenen bahisler şu hususları içermekteydi:

Ders Gördüğü Sınıf	İlim	Sanat
1. Sınıf	Türkçe okuma-yazma, dört işlem, teknik resim	İşe yarayacak derecede öğrencilik
2. Sınıf	Türkçe okuyup yazmak, hesap, sınıfı ile ilgili bilgileri tarif edebilme resim, coğrafya, geometrinin bazı konuları	Bazı işleri tarif ile başlı başına görececek derecede kalfalık
3. Sınıf	Türkçe yazmak ve defter tutmak usûlü, mükemmel resim ve geometri, kimya ilmine giriş ve makine ilminden bazı dersler	Bulunduğu sanatı tarifsiz icra edecek derecede kalfalık.
4. Sınıf	Düzgün imlâ ile yazmak, usûlü üzere defter tutmak, madenî ve ahşabî malzeme bilgisi, manivela, makara, sath-ı mail, kama, vida gibi basit aletler hakkında bilgi, makine bilgisine giriş,	Bulunduğu sanatta birinci derecede kalfalık
5. Sınıf	Meramını ifade edecek derecede düzgün imlâ ile Türkçe yazmak, her çeşit hesap ve kimyanın hükümlerini sanatında kullanabilmek, bulunduğu sanata ait olan mimarî ve makine bilgisini öğrenmiş olmak.	Bulunduğu sanat ile ilgili işleri yeteneği ve bilgisi ile görececek derecede ustalık etmektir.

Bu dersleri görürken 5 yıl içerisinde bitiren talebe 5 yıllık eğitimin sonunda şehâdetname olarak ustalık belgesi ile ödüllendirilir ve mektepten mezun olurdu.

Sanayi Mektepleri bir umum müdüre bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Bu umum müdüre bağlı olarak da mekteplerin iç işleri ile alakalı ve dış işleri ile alakalı birer müdürü mevcut olup, her müdürün birer muavini vardı. Bunlardan başka edebiyat ve sanata dair ilimler ile ilgili muallimlerin yanı sıra sanayi şubelerinin meslek

³⁰⁹ BOA, MF-EYT, 6/57.

eğitimine göre sanatında kabiliyetli ve bilgili ustalar çalıştırılmaktaydı. Bu görevlilerin yanı sıra yeteri kadar muhasebe kâtibi, imalât yoklamacısı, ambarcı, makineci, odacı, bekçi, tabip, şube içişlerinde görevli aşçı, hizmetçi, çamaşır yıkayıcı gibi hizmetli ve memurlar da çalıştırılmakta idi. Talebeler, kabiliyet ve başarılarına göre 5 kısma ayrılmakta idi. Bu başarılı öğrencilerin en seçkinleri 10 kişinin başında onbaşı vasfı ile 9 öğrenciden sorumluydu. Her talebenin üzerinde, ismi, sanatı, sınıfı açık bir şekilde yazılı olan jurnal defteri olup, ayrıca bu defter, her günkü yoklamada o günün vukuâtı ve günlük yevmiyesi bu deftere kayıt olunur ve yanında bulundurulurdu.

Darüleytam'ın ilk kısmından mezun olan talebeler Darümuallimin, Darümuallimat ve Mekteb-i Sanayi giriş imtihanlarında başarılı olurlar ise adı geçen mekteplere ücretsiz kabul edilirlerdi³¹⁰. Eğer üstün başarı gösteren ve dersleri dışarıdan takip eden bir talebe 5 yıllık dersleri erken bitirirse şehâdetnamesini erkenden alabilirdi. Yatılı okuyan dahili talebe, 5 yıldan önce şehâdetname almaya hak kazanırsa okuldan mezun edilmez, ancak okulda kaldığı müddet zarfında yevmiyesi usta olarak ödenirdi.

Talebeler bulundukları sınıfa göre yevmiye ücreti almaktaydılar. Dahilî talebelerin I. sınıfına giden talebelere günde 2'şer kuruş, II. sınıf talebelerine 100'er para, III. sınıf talebelerine 3'er kuruş, IV. sınıf talebelerine 3,5 kuruş, V. sınıf talebelerine 4'er kuruş, onbaşılara ise yevmiyesine ek olarak 20'şer para fazla ödenmekteydi. Fakat dahilî şubesi öğrencilerinden elbise, yiyecek ve diğer masraflarına karşılık olmak üzere yevmiyesinden 60'şar para kesilmekteydi. Geri kalan yevmiyelerinin aylık toplamının yarısı talebeye verilmekte geri kalan yarı maaşları da mezun olurken kendilerine ödenmek üzere Emniyet Sandığı'nda tutulmaktaydı³¹¹. Haricî şubesinin talebesinden yemek değil de sadece elbise masrafı olarak ücret kesintisi yapılmaktaydı. Geriye kalan paranın yarısı her ay başında talebeye ödenmekte geri kalan yarısı dahilî talebedeki uygulanan şekli ile Emniyet Sandığı'nda tutulmaktaydı. Dahilî talebesinden bir talebenin yılda ortalama 300 gün çalıştığı hesap edilmiş olsa, Emniyet Sandığı'ndan alacağı para faizi ile birlikte mezun olurken kendisine 1.250 kuruş idi. Haricî talebesinin alacağı para ise aynı hesap ile 2.500 kuruş

³¹⁰ BOA, DH-İ.UM, 19/22-1/23.

³¹¹ Emniyet Sandığı'nda bekletilip mezun olurken talebeye ödenen bu paralar talebenin meslek hayatına atılırken elinde sermaye olması için bir anlamda talebenin istikbali için zorunlu tasarruf yoluna öğrenciler yönlendirilmekteydi.

miktarınca para Emniyet Sandığı'ndan talebeye ödenmekte ve bu para mesleğe yeni atılacak olan genç usta adaylarına sermaye olsun diye verilmekte idi.

Mektepte okuyan talebelerin okuyup öğrenecekleri derslerinde başarılı olma durumları hocaları tarafından değerlendirilmekte, derslerini iyi okuyup öğrenenlere 1 adet yeşil tahsin bileti verilirdi. Atölyelerde yaz günlerinde 6 saat kış günlerinde 5 saat çalışıp sanatında iyi işler yapan talebeye, ustaları tarafından 1 kırmızı tahsin bileti verilirdi. Eğer öğrenci arkadaşları içerisinde seçilebilecek kadar çok çalışmış ve gayret göstermiş ise ona 2 tahsin bileti fevkalade gayreti görülmüş ise en çok 3 tane tahsin bileti verilecekti. Gün içerisindeki çalışmaları neticesinde talebenin almış olduğu bu biletler, akşam olunca yoklamada yevmiye defterine kaydolunmakta ve 1 kırmızı 1 yeşil yahut ikisi de kırmızı veya yeşil bileti olanlar yevmiye defterine geçirilerek sene sonu imtihanlarında sicil-i ahlâk ve malumat notu olarak okunurdu. Günlük iki bilettten fazla bileti olan talebelerin suçlarından dolayı alacağı cezalar bu tahsin bileti karşılığında silinirdi. Böylece ödül-ceza metodu ile talebelerin daha az yanlış yapmaları da teşvik edilmekteydi. Eğer günlük çalışmasının karşılığında diğer talebelerden geri kalmış ise ve gün içerisinde 2 tane tahsin bileti almamış ise bu talebeye günlük yevmiye ücreti ödenmezdi. Ücret alabilmek için talebe üretici hale getirilmeye çalışılmaktaydı. Eğer talebe hapis cezası almış ise o günün yevmiyesini yine alamazdı. Günlük 2 tahsin biletinden fazla alıp hapis cezası bu fazla aldığı biletlerle karşılanabiliyorsa, günlük yevmiye ücreti bu talebeye ödenmekteydi. Talebeye zimmetlenen bir aleti ya da bir işi kırar veya zarar verirse, onun zararı talebenin maaşından kesilirdi. Üzerindeki elbisesini miadından önce yırtarsa da bu elbisenin bedeli yevmiyesinden kesilmekteydi.

Öğrencilerin teorik dersleri sabah erken saatlerde başlayıp öğle vaktinden iki saat öncesine kadar devam ederdi. Teorik dersler bittikten sonra talebeler uygulamalı eğitim aldıkları sanayi atölyelerine sevk edilmekteydi. Böylece teorik ve pratiği aynı anda gören talebeler mesleklerinde iyi yetişmekteydi. Sanayi mekteplerinin dahilî ve haricî talebeleri onbaşılarına karşı sorumlu idiler. Onbaşılar, muallim ustalarının, ve tüm görevlilerde okul müdürü ve muavinlerinin görüş ve önerileri doğrultusunda iş yaparlardı. Bu tavsiyeleri dinlemeyen memurîn ve talebe ceza alırdı. Dahilî sanayi şubelerine alınacak çocuklar, yerli, yabancı, Hristiyan, Müslüman hangi mezhep ya da dinden olursa olsun eşit değerlendirilecek ve okula alınmasındaki en önemli şartlar şunlar olacaktı: Okula alınacak çocuk 12-13 yaşından büyük olmamalıydı. Anne ya da

babası olmayıp öksüz ya da yetim olmalıdır. Bunlardan biri hayatta da olsa çocuğuna bakamayacak derecede fakr-u zaruret içerisinde olmalıdır.

Talebelerin kabul şartlarından birisi de velisi ya da akrabasından birinin çocuğu mektepten geçici süreli de olsa almaya muktedir olmaması gerekmektedir. Eğer bir çocuk dilekçe ile akrabası veya velisi tarafından mektepten çıkarılmak istenirse çocuğun mektepte kaldığı müddet zarfındaki yiyecek, elbise ve sâir ihtiyaçlarının masrafı, çocuğun akrabası tarafından ödenmek zorundaydı. Ancak bu şart Darüleytam'ın maddî sıkıntı yaşamaya başlaması ile değiştirilmiş ve çocuklar veli veya akrabalarına teslim edilmiştir. Bu şartları taşımayan hiçbir çocuk Sanayi Mektebi'nin dahilî kısmına kabul edilmezdi. Bu şartların haricinde çocuğun velisinden bir kişi tarafından mektebin dahilî kısmına konulmak istenirse, yıllık eğitim masrafını ödemesi karşılığında dışarıdan yatılı öğrenci kabul edilirdi. Alınan bu eğitim ücreti de mektebe gelir kaydedilerek, mektep nazırı ve müdürlerin mühürleri ile onaylanan ilmühaber veliye verilmekteydi. Sanayi mektepleri aynı zamanda suçlu veya suçu kesinlik kazanmamış 13 yaşın altındaki zanlı ve cinayet gibi suçlardan hapis kararı çıkan çocukların da bir anlamda ıslahhane gibi tutuldukları ve bir meslek kazanması için eğitim gördükleri bir okul vazifesi de görmektedir.

Sanayi mektepleri talebesinden dahilî talebelerin, eğitimleri süresince, okuldan okul idarecilerinin izni olmadan çıkmaları kesinlikle yasaklanmıştı. Sanayi mekteplerinin dahilî talebelerinin her türlü ihtiyacı mektepçe karşılanırdı. Her öğrenciye bir minder, bir fanila, bir yorgan, bir yastık, bir kilim, üç seneliğine kullanmak üzere bir yağmurluk, bir seneliğine kullanılmak üzere bir setri, bir pantolon, iki çift çorap, iki çift kundura, bir fes, iki kat çamaşır, iki yelek veya mintan ve bir peşkir verilmekteydi. Setre ve pantolon çocukların dışarıya çıktıklarında üzerlerine giydikleri üniforma nevinden kıyafetleri idi. Okul içerisinde iş kıyafeti olarak giymeleri için de senede bir ya da iki defa olmak üzere iş elbisesi ve başlarına da bir serpuş verilmekteydi³¹².

Darüleytam şubeleri, yaşadıkları maddî sıkıntılar sebebiyle öğrencilerini bir merkezde toplama yoluna gitmiştir. Ayrıca Darüleytamlar'ın işleyişi ile eğitim kalitesi ve niteliği konuları devamlı surette eleştiri almakta, hatta bu durum dönemin gazetelerindeki sütunlara kadar taşınmıştır. Ahmet Tevfik isimindeki muharrir

³¹² *Düstur*, Cüz'-i sani, II, İstanbul 1289, s.264.

köşesinden “*Darüleytamlar’ın müstahsil ve ziraât birer müessese haline getirilerek kurtulabileceğini aksi halde içerisinde bulunduğu zor durum içerisinde boş yere çırpınmaya devam edeceğini ...*” iddia etmiştir³¹³. Hatta değişik zamanlarda yazdığı makalelerinde Ahmed Tevfik Bey, Darüleytamlar’ı ziraât müessese haline getirebilmek için Avrupa ülkelerinde uygulanan modelleri anlatmaktadır. Fransa Ziraat Bakanlığı’nın, tarımın gelişebilmesi için Darüleytam tarzı kurumları kullandığını belirtmiştir³¹⁴.

Darüleytamlar, sadece yetimhane görevi yapmamış, çocukları, milletin ihtiyacı olan meslekî eğitime de yönlendirerek, onların meslek sahibi olmaları yönünde önemli adımlar atmıştır.

2.7. Eğitim için Avrupa’ya Gönderilen Öğrencilerin Durumları

Darüleytam öğrencilerinin Avrupa’ya gönderilmesinin öncesinde de Osmanlı Devleti, Sultan II. Mahmut Döneminden itibaren yurtdışına eğitim amaçlı öğrenciler göndermiştir³¹⁵. Avrupa’ya ilk defa öğrenci gönderildiği ile alakalı Muallim Mecmuası 15 Ekim 1917 tarihli nüshasında, Paris’e bundan 62 yıl evvel ilk defa olmak üzere iki talebe gönderildiği ve bu talebelerin birinin riyaziyyât diğerinin tabiiyyât fenlerinde eğitim yapmalarını, eğitimlerinin bitiminde de Darülfünûn’da muallimlik yapacaklarını belirtmiştir. Bu talebelerin Paris’te bulundukları esnada kendilerine başka vazifelerde verilmiş, bu vazifeler ise Devlet-i Âliye tebaâsından Hıristiyan kişilere Türkçe öğretmek, seçtikleri fen dalında iyi eğitim almak gibi sorumluluklar yüklemekteydi. Seçtikleri fen bilimini ve ders durumlarını Meclis-i Maarif’e bildirmek zorundaydılar³¹⁶.

I. Dünya Savaşı öncesinde gönderilen öğrencilerin aldıkları eğitimler daha çok askeri amaçlı ve ordunun teknik ve tıbbî ihtiyaçlarını temin etmek maksatlı eğitimlerden oluşmaktaydı. I. Dünya Savaşı yıllarında yurt dışına gönderilen öğrencilerin gönderiliş amaçları daha öncekilere oranla çok daha fazla çeşitlilik arz etmektedir. Yurt dışına

³¹³ *Yeni Ziraat Gazetesi*, “Yine Darüleytamlarımıza Dair İkdâm, Vakit, İleri Gazeteleri’nin neşriyatı münasebetiyle”, no:28, 1 Ağustos 1338, s.51-52. Bkz. **Ek-15**

³¹⁴ *Yeni Ziraat Gazetesi*, “Darüleytamlarımız ve Ziraat”, No:17, 1 Eylül 1337, s.73.

³¹⁵ Avrupa’ya ilk öğrenci gönderilmesi Sultan II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. Bkz., Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, V, 162.

³¹⁶ İlgili haber için bkz. *Muallim*, II, Yıl:2, Sayı:15, 15 Teşrin-i evvel 1333, s.547.

öğrenci gönderme işi bu dönemde nezaretlerin yanı sıra bazı fabrikalar tarafından da teknik eleman yetiştirmek amacıyla öğrenci gönderildiği görülmektedir³¹⁷.

Almanya’da eğitimlerini tamamlayan öğrenciler memleketlerine gidecekleri zamana kadar İstanbul’da ikamet ederlerdi. Bu ikametlerini gerçekleştirecekleri müesseselerden biri de Darülaceze’dir. Darülaceze’de memleketlerine gidinceye veya kendilerine bir iş buluncaya kadar ikamet edecek öğrenci listesinden anlaşıldığı üzere bu öğrencilerin Almanya’da çeşitli mesleki dallarda eğitim gördükleri dikkat çekmektedir³¹⁸.

28 Kanûn-ı Evvel Sene 337 Tarihinden İtibaren Almanya’dan Gelip Darülaceze’de İkamet Edenlerin Esamisi

İsmi	Pederinin İsmi	Sanatı	Gideceği Mahal	Tevellüdü	Mülahazat
İrfan Şaban Efendi	Şaban Şükrü Efendi	Ticaret Talebesi	Antalya	1317	
Şaban Nazmi Efendi	Ömer Fevzi Efendi	Makine Mühendisi	Ankara	1316	
Abdülhadi Efendi	Ahmed Efendi	Tıp Talebesi	Adana	1315	
Ömer Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Madenci		1317	Anadolu’ya
Abdülkadir Efendi	Bilal Efendi	Tornacı		1315	Anadolu’ya
İsmail Abdullah Efendi	Abdullah Efendi	Otomobilci		1318	Anadolu’ya
Derviş Hüseyin Efendi	Hüseyin Efendi	Madenci		1318	Anadolu’ya
Hikmet Mustafa Efendi	Ahmed Efendi	Tenekeci		1318	Anadolu’ya
Mehmed Hamid Efendi	Hamid Efendi	Demirci		1318	Anadolu’ya
Mehmed Adil Efendi	Emin Efendi	Çiftçi		1319	Anadolu’ya
Veysel Hamdi Efendi	Mahmud Efendi	Kunduracı		1318	Anadolu’ya

³¹⁷ Safiye Kırbaç, “Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Gönderilen Darüleytam Öğrencileri”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003, s. 88-89.

³¹⁸ BOA, DH-UMVM, 119/26

Receb Hamdi Efendi	Emin Efendi	Kürkçü		1319	İstanbul'da kendisi iş bulacaktır.
Mehmed İhsan Efendi	Mehmed Efendi	Terzi		1319	İstanbul'da ailesi nezdinde kalacaktır.
Arif Ahmed Efendi	Ahmed Efendi	Çiftçi		1319	Anadolu'ya
Mehmed Fevzi Efendi	Receb Efendi	Terzi		1318	Anadolu'ya
Mehmed Efendi	Yusuf Efendi	Demirci		1318	Anadolu'ya
Ahmed Şükrü İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Çiftçi		1318	Anadolu'ya
İsmail Nemci Efendi	Emin Efendi	Marangoz	Edirne	1316	
İbrahim Nihad Efendi	Midhat Efendi	Tesviyeci	Asitane	1309	
Hasan Ferhat Efendi	Ferhat Efendi	Demirci	Çerkesköy	1318	
Mahmut Efendi	Osman Efendi	Demirci	Gümülcine	1319	İstanbul'da kalacaktır.
Mehmed Şükrü Efendi	Mehmed Efendi	Madenci	Gümülcine	1319	İstanbul'da kalacaktır.
Mehmed Hayri Efendi	Mehmed Efendi	Madenci	Edirne	1318	İstanbul'da kalacaktır.
Ahmed İhsan Efendi	Ahmed Efendi	Madenci	Edirne	1316	İstanbul'da kalacaktır.
Derviş Efendi	Muharrem Efendi	Marangoz		1318	Anadolu'ya
Ümmet Ali Efendi	Ömer Efendi	Madenci		1310	Anadolu'ya
Mahmud Efendi	Abdullah Efendi	Tesviyeci		1318	Anadolu'ya
Mehmed Efendi	Salih Efendi	Garson		1314	Anadolu'ya
Ali Efendi	Abdullah Efendi	Marangoz		1318	Anadolu'ya
Sadık Efendi	Mehmed Efendi	Marangoz		1316	Anadolu'ya
Ali Haydar Efendi	Ahmed Efendi	Demirci	Edirne	1317	
İsmail Necmi Efendi	Ahmed Efendi	Bahçıvan	Edirne	1318	
Hasan Hayri Efendi	---	Değirmenci	Diyarbakir	---	
Mustafa Orhan Efendi	Mustafa Efendi	Tesviyeci	Erzurum	1309	

Kemal Haydar Efendi	Gulam Haydar Efendi	---	Afgan	1307	
Said Efendi	Abdullah Efendi	Değirmenci	Sudan	1318	Hastanede

I. Dünya Savaşı'nda yurt dışına gönderilen öğrenciler için en çok tercih edilen ülke Almanya'ydı. Bunun sebebi hem Osmanlı Devleti'nin müttefiki olması, hem de Sultan II. Abdülhamid döneminin getirdiği sıcak Osmanlı-Alman ilişkileridir. Almanya'ya gönderilecek talebelerin her türlü ihtiyacı ile ilgilenen Türk-Alman Dostluk Cemiyeti, Şubat 1914'te Berlin'de, 3 Ekim 1915 tarihinde de İstanbul'da çalışmalarına başlamıştır. İstanbul merkezinin fahri başkanı Enver Paşa, üyeleri ise Talat, Cemal ve Alman Goltz Paşa idi. Cemiyet, Almanya'ya gönderilen öğrencilerin her türlü sorunu ile ilgilenmiştir. Almanya'ya gönderilen öğrencilerin kalacakları aileleri ayarlamış, eğitim, barınma ve yemek işlerini ayarlamış ve gidecekleri okulları tespit etmiştir. 1916 yılı başlarında Almanya'ya gönderilen 250 öğrenci, sanatkâr ve amele statüsünde Alman müesseselerine yerleştirilmişlerdir. Alman-Türk Dostluk Cemiyeti Berlin Şubesi, 150 Alman belediyesi ile yaptığı anlaşma çerçevesinde, gönderilecek muhtaç öğrencilerin belediyelere ait lise ve meslek okullarında ücretsiz okumalarına izin verileceği, bu çocuklardan okul parası istenmeyeceği ve para yardımı yapacaklarını taahhüt etmişlerdir. Cemiyet, bu anlaşma çerçevesinde gönderilecek Darüleytam talebelerinin, sanayi ve madencilik eğitimi almak amacıyla Almanya'ya gönderilmesinde karar kılmış ve 1916 yılı sonlarında 490 Darüleytam talebesi Almanya'ya gönderilmiştir.

1 Ağustos 1917 tarihli Muallim Mecmuası, Avrupa'ya gönderilen talebe sayısının 2.000'i aştığını belirtirken, bu miktarın 600'ünün Maarif Nezareti tarafından Darüleytamlar'dan seçilerek, Türk-Alman Dostluk Yurdu'nun himayesi altında gönderildiği kaydedilmiştir³¹⁹. Almanya'ya gidecek öğrenciler için Darüleytam Müdüriyeti de hazırlıklara başlamış, öğrencilerin kıyafetlerinden, sağlık durumlarına kadar bir dizi işlem başlatmıştır. Almanya'ya tahsil için gönderilen talebeler için özel pasaport hazırlanmıştır. Bu pasaportlarda öğrencinin kimlik bilgilerinin yanı sıra, pasaportun içerisinde öğrencinin ustası tarafından 3 ayda bir dolduracağı ve talebe

³¹⁹ *Muallim*, II, Sayı:13, Yıl:2, 1 Ağustos 1333, s.416.

hakkında görüşlerinin yazıldığı bölümler de bulunmaktadır. Bir anlamda pasaportlardan öğrencinin meslekî ve ilmî gelişimi de takip edilebilmektedir³²⁰.

Tahsil için Darüleytam tarafından Almanya'ya gönderilen talebelerden perişan bir halde bulunanlar da olmuştur. Bunların çoğu İstanbul'a geri gelmiş, orada kalanların ise sahipsiz bir şekilde sokaklarda dolaşmakta oldukları tespit edilmiştir. Bu durumu araştırmak için Darüleytam tarafından askerî erkândan Şükrü Efendi görevlendirilerek, Harbiye Nezareti'nce Almanya'ya gönderilmiştir. Bu belgenin önemi sebebiyle çevirisi aşağıda verilmiştir³²¹.

Darüleytam Müdüriyet-i Umûmiyesi

Tahrirat Kalemî

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

Maruz-ı Çakerleridir,

Geçen 1332 senesi başlarında Maarif Nezareti tarafından Alman-Türk Muâvenet Cemiyeti işbirliğinde Almanya'ya “sanat çırakları” namıyla Darüleytam'dan 490 çocuk gönderilmişti. Bu çocukların elbise, iâşe ve Sanayi Mektepleri'ne kabulü masrafları ve cep harçlıkları gibi giderleri eğitimini üstlenen Alman ustalar tarafından karşılanacaktı. Dolayısı ile Darüleytam'ın bu çocuklar için bütçesinde bir ödenek yoktu. Bu çocukların bir kısmı istenen şartları taşımadığından diğerlerinden ayrılmış ve muhtelif tarihlerde yurda geri dönmüşlerdi. Kalanların bir kısmı da serseri bir halde sokaklarda kalmış, diğer bir kısmı da bir kısım hastalıklardan ölmüşlerdi. Birinci Dünya Savaşı esnasında bu çocukların teftiş işleri Harbiye Nezaretine bırakılmıştı. Çocuklar Almanya'da görevli bulunan Mülâzım-ı Evvel Şükrü Bey tarafından teftiş ve himaye edilmekteydi. Mütarekeden sonra bu çocuklardan bir kısmı daha geri dönmüş ve okullarına başlatılmışlardı. Şükrü Bey'in ifadesine göre: Orada her türlü himaye ve irşattan mahrum olduğu halde mesleklerinde sebat ve gayret eden 139 talebe bulunduğu belirtilmekteydi. Bu talebelerin uzun müddet himayesiz ve teftişsiz kalmaları onların daha da harap duruma düşeceklerini belirten Darüleytam Müdüriyeti, Almanya'ya tekrar Şükrü

³²⁰ Mehmet oğlu Yusuf Efendi'ye ait pasaport sayfaları için bkz. BOA, MF-EYT, 2/117. Almanya'ya tahsil için gönderilen Ahmet Efendi'ye ait pasaportun ilk sayfası için bkz. BOA, MF-EYT, 1/88.

Ek-16

³²¹ BOA, DH-İ.UM, 19/16-1/28.

Bey'in gönderilmesini ve masraflarının İsviçre Konsoloslukunda bulunan paradan karşılanmasını, Dâhiliye Nezareti'ne bildirmek ve bu isteğinin Harbiye Nezareti'ne iletilmesini istemektedir. Yazının eklerinde ise Dâhiliye Nezareti bu isteği Harbiye Nezareti'ne bildirmiş, ancak Harbiye nezareti bu talebin karşılanamayacağını belirtmiştir. Bu çocukların akibeti hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

25 Rebiülevvel 39 / 6 Kanûn-ı evvel 36

Darüleytam Müdür-i Umumisi

Maddî imkânsızlıklar sebebiyle çocukların zor durumda kalmaları gibi bazı aksaklıklar da olsa, savaş döneminde yurt dışına eğitim amacıyla kimsesiz çocukların gönderilmesi küçümsenemeyecek bir faaliyet olarak değerlendirilebilir.

Darüleytamlar, yurt çapında kimsesiz çocuklar arasında kendini yetiştirmiş, maharetli ve vatanperver bireyler yetiştirme gayretinin bir sonucudur. 1921 yılında Ankara'da kurulan Himâye-i Etfal Cemiyeti, bu tarihten itibaren korunmaya muhtaç çocuklara yönelik faaliyetlerde daha ön plana çıkmıştır. Her ne kadar İstanbul'da Darüleytamlar faaliyetlerine devam etse de, Ankara Hükümeti yeni kurulan Cemiyet'e destek vermiştir. Darüleytamlar, Cumhuriyet'in ilk döneminde de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kurumla ilgili önemli bir gelişme ise 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'nun 5. maddesi ile Maarif Vekâleti'ne bağlanması olmuştur. Madde şu şekildedir:

5. Madde: Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umûmiye ile müşteğil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliye'ye merbut olan askerî rüşdî ve idadîlerle Sıhhiye Vekaleti'ne merbut olan Darüleytamlar, bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile beraber Maarif Vekaleti'ne raptolunmuştur.

Darüleytamlar, I.Dünya Savaşı esnasında sosyal açıdan ciddî bir vazife ifa etmiş ve uzantısı Çocuk Esirgeme Kurumu olarak günümüze kadar gelmiş olan önemli bir kurumdur. Bu müesseseyi sadece bir yetimhane olarak görmek, yaptığı faaliyetleri tek bir açıdan değerlendirmek olacaktır. Çünkü Darüleytamlar, yalnızca yetimlerin barındığı sıcak bir yuva değil, aynı zamanda eğitim aldıkları, meslek öğrendikleri, adeta hayata hazırlandıkları bir müessese olarak faaliyet göstermişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELEDEN CUMHURİYET'E KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ FAALİYETLER

3.1. Himâye-i Etfal Cemiyeti ve Faaliyetleri

Kimsesiz çocukların eğitimi konusu Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devlet adamlarının gündemini oldukça meşgul eden bir konudur. Sultan II. Abdülhamid Han kimsesiz çocukların bakımı, barınması ve eğitimi amacı ile Dârülhayr-ı Âli'yi kurmuş bunun yanı sıra Darülaceze içerisinde yardıma muhtaç insanlarla birlikte çocuklar da himaye edilmiş ve eğitilmişti. Himâye-i Etfal Cemiyeti de bu anlamda kimsesiz çocukların eğitimi ve bakımı ile ilgili sivil olduğu kadar devletin de desteklediği bir çeşit örgütlenmedir.

Amacı bakıma muhtaç, kimsesiz, öksüz ve yetim çocukların eğitilerek kimseye muhtaç olmadan hayatlarını kazanabilecek bir meslek sahibi olmalarını sağlamaktır. Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluşu hakkında ihtilaflar söz konusu olmakla beraber, ilk kurulan Himâye-i Etfal Cemiyeti, 1908 yılında Kırklareli'nde kurulmuştur³²². Kırklareli'nde kurulan Cemiyet, Balkanlar'dan gelen hızlı göç dalgasının bîkes ve yetim çocuklarını himâye etmeye çalışırken, bu faaliyetler yetersiz kalmaya başladığında 1917 yılında, merkezi İstanbul olan Himâye-i Etfal Cemiyeti tesis edilmiş oldu³²³.

İstanbul'da teşkilâtlanan Cemiyet'in kurucular heyeti, 6 Mart 1917'de Galatasaray yurdunda toplanarak, hükümete Cemiyet'in kuruluşu ile ilgili beyannameyi hazırlamışlardır. Hükümetin Cemiyet'in kurulmasına izin vermesi ile birlikte nizamname ilân edilmiştir. Cemiyet'in kurucu üyeleri arasında, İttihad ve Terakki Fırkası'nın önde gelen isimlerinden ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, Emanuel Karasu Efendi ve İsmail Canbulat gibi isimlerin olması akıllara bu cemiyette de Darüleytam'da olduğu gibi İttihad ve Terakki Fırkası içerisinde de yer alan kişilerin ciddî anlamda söz sahibi olduğunu gösterir. Cemiyet, kuruluşunun akabinde basın yolu ile üye arayışı içerisine de girişmiştir. Üyeler, parasal olarak destek olan ve senelik en az 1 lira nakit para vermekte idiler. Ayrıca belirli zaman zarfında Cemiyet için gönüllü olarak

³²² Hasan Albayrak, "Himâye-i Etfal Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, IX, Sayı: 52, Nisan 1988, s.31.

³²³ Cüneyd Okay, *Belgelerle Himâye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)*, İstanbul 1999, s.15.

çalışmayı kabul edenler de üye olarak Cemiyet'e katılabilmektedirler. İstanbul merkezli olarak kurulan bu Himâye-i Etfal Cemiyeti, faaliyetlerini bu meyanda sürdürmüştür.

Memleketin değişik vilayetlerindeki korunmaya muhtaç çocuk sayısının fazla olmasından dolayı, Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin taşra teşkilatının da bir an evvel faaliyete geçirilmesi istenmiştir. Dâhiliye Nezareti de konunun üzerinde önemle durarak bu hususta çalışmalar yapmıştır³²⁴.

Himâye-i Etfal Cemiyeti, basın yayın yolu ile sesini duyurmaya çalışmakta, faaliyetleri hakkında bilgiler vererek müesseselerine bağışta bulunabilecek hayır sahiplerini bilgilendirmekteydi. Bu yoldaki yayınlardan birinde okurlar şu şekilde bilgilendirilmektedir³²⁵:

“Himâye-i Etfal Cemiyet-i Umûmiyesi

Bir milletin âtisi hiç şüphe yoktur ki çocuklarıdır. Çocukları dinç ve sağlam olan millet, istikbâlin hâkimidir. Binâenaleyh âtisini tahkim etmek isteyen milletler, çocuklarına iyi bakmalıdır. Maalesef bizde, şimdiye kadar çocuklara hemen hiç ehemmiyet verilmemiş, en çok ihmale onlar maruz kalmıştır. Bugünkü neslin çelimsiz ve densiz olması da bu ihmalin tabîî, fakat çok acı bir neticesidir. Biz çok kere: Çocuksuz âile, meyvesiz ağaca benzer deriz de, yine evlâdımıza –bedenî ve ahlâkî- lazım gelen terbiyeyi veremeyiz.

Köprü üstünden geçerken iki tarafa dizilmiş bir sürü yavrulara tesadüf edersiniz ki bunlar, açlığın, soğğun, kimsesizliğin verdiği elemelerle her gün bir parça daha insâniyetlerinden kaybeder, bir parça daha ölüme yaklaşır gibidir; ve siz onları gördükçe vicdanınızın titrediğini, ruhunuzun ezildiğini hissedersiniz; fakat yine bir şey yapamadan geçer, gidersiniz!

Bunlar o şahsiyetsizdir ki hemen daima sığındıkları muhitlerden tecrid edilerek iyi bir terbiye verilirse yarının hayırlı bir evladı olmaları ne kadar tabii ise bu kirli ve sefil muhitlerde kaldıkları takdirde istikbâlin en muzır ve korkunç felaketleri olacakları da o derece şüphesizdir.

³²⁴ BOA, DH-UMVM, 124/149.

³²⁵ Talebe Defteri, 16 Ağustos 1333/1917, sayı: 44, s.710-711.

Eski Ispartalılar, sakat ve cılız çocukları kayalardan aşağı atar, yalnız cemiyet için işe yarayacakları sağ bırakırlarmış, bugün o devirlerden çok uzaktayız. Bizim için yapacak şey: eğriyi kırıp atmak değil, doğrultup yaşatmaktır.

Sokak ortalarında dilenen, küfecilik eden, soğuktan titreyen, gecelerini cami avlularında, kahve köşelerinde geçiren çocuklara tesadüf etmediğimiz, artık bunların mevcut olmadığını gördüğümüz gün, en büyük millî zaferi kazanmış olacağız... o günü bekleyelim ve o gün için çalışanları takdis edelim.

İşte, bize bu satırları ilham eden ‘Himâye-i Etfal Cemiyet’ hayriyesi, o günü hazırlamak için ilk defa kurulmuş en mübeccel ve mukaddes bir şefkat ocağıdır. Bu muhterem cemiyet için ne kadar takdîr-kâr cümleler sarfetsek, ne derece fedakarlık yapsak bile azdır.

Cemiyetin esaslı maksat ve vazifeleri hakkında nizamnamesinde münderiç maddelerden bazılarını yerimizin müsaadesi nispetinde dercedeceğiz. Bunları okuyunca onun ulviyeti hakkında daha kat’i bir fikir edineceksiniz.

Talebe Defteri’nin sayfaları, Himâye-i Etfal Cemiyeti’nin hayrı için vaki’ olacak bütün neşriyâta, her an açık bulunacaktır.

Nizamnâmenin bazı maddeleri:

- *Çocuklara ebeveynleri de dahil olduğu halde, kimse tarafından tahammülünün fevkinde ve bedenî veya ruhî neşv-ü nümâsını sekteye uğratacak tarzda hizmetler gördürülmemesi,*
- *Mekteplerde çocukların müşfik bir dikkat ve ihtimam bulmaları, mektep binalarının, mektep derslerinin bünye-i etfâli yıpratmak derecede hız-ı sıhhate muğâyir olmaması, sıhhat-i etfâlin mekteplerde maddeten ve mânen tekayyüd altında tutulması, leylî mekteplerde iskân, gıda, tenvir, teshin ve terbiye-i bedeniye nokta-i nazarından hıfz-ı sıhhate muvâfık ve mükemmel bir muhit neşv ü nema bulmaları esbâbının temini.*
- *Müteverrim çocuklar için münasip hallerde hastahaneler ve sanatoryumlar tesisinin temini.*
- *İstirahat ve tebdil-i havaya muhtaç olan çocuklar ahvâlinin terfîhi.*
- *Mekteplerin tatil zamanlarında fakir çocukların kırlara ve sayfiyelere gönderilmesinin temini.*

- Çocukların tütûn istimâlinin ve kendilerine bu gibi mevâdın fûruhtunun men'i.
- Çocukların kendini fena ve ahlâksız yetiştirecek bir muhitten –velev ebeveyninin evi olsa- kanun kuvvetiyle aldırılarak sâlim bir muhite nakillerinin temini.
- Çocukların meyhanelere ve mahall-i ahlâk yerlere ve münasebetsiz tiyatro ve sinemalara kabul edilmemelerinin temini.
- Ahlâka muzır kitapların çocuklara men'-i fûruhtuyla sinlerine göre kitap okumalarına itina edilmesi,
- Serseri ve melcâsız olarak sokaklarda kalan veya vicdansız adamların eline geçerek esir gibi kullanılan çocukların toplattırılarak münasip mahallere yerleştirilmesi ve yerleştirilinceye kadar iskân için misafirhaneler tesisi.
- Ebeveyni tarafından ahlâkı tashih edilemeyen veya mahkum olan çocuklar için ıslahhaneler tesisi,
- Çocuk ticaretinin men'i,
- Çocukların tescülünün men'i
- İş görecek hâl ve sinde bulunan çocuklara iş tedariki,
- Himâye-i Etfal'e dair bir kütüphane tesisi,
- Memâlik-i ecnebiyede himâye-i etfal ile meşgul olan cemiyetlerle münasebet tesisi,
- Kör, sağır, sakat, dilsiz, ebleh ve kuvvây-ı akliyesi müteahhir çocukların tahsil ve terbiyelerinin temini ile Darülaceze ve hastahanelere yerleştirilmeleri,
- Çocuklara ait adlî, tıbbî, terbiyevî vesâir husûsat hakkında müracaat edecek kimselere malumat verilmesi,
- Çocukları sıhhî bir tarzda eğlendirmek için oyun meydanları vücuda getirilmesi,
- Cemiyet maksadına ait mevkût ve gayr-ı mevkût neşriyat icrâsı,
- Kız çocuklara meccânen el ve ev işleri öğretecek mahaller tesisinin temini,
- Sinn-i tahsilde bulunan çocukların mecburiyet-i tahsiline dair ahkâm-ı kanûniyenin tamamıyla tatbiki esbâbının istikmâli,
- Fakir çocuklara mekteplerde sıcak öğle yemeği tevzi' ettirilmesi,
- Çalışan çocuklar için bir tasarruf sandığı tesisi ...

Cemiyet işe başlarken, Harbiye Mektebi'nin bir dairesine yerleştirilmiş olan 500 kadar kimsesiz çocuğu himâyesi altına almıştır.

Hayrı seven kadın ve erkek herkes bu cemiyete âza olabilir.

Cemiyete dahil olanlar senevi, asgari 1 ve azami 24 lira vereceklerdir. Cemiyetin merkezi Beyoğlu'nda Ağa Camii Şerifi karşısında, Borsa Sokağı'nda 21 numaralı dairedir. Telefonu: Beyoğlu 1268 dir." Cemiyetin merkezi olduğunu belirten ibareden de anlaşılacağı üzere, bu bilgiler Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin İstanbul'da açılmış olan ve Ankara'daki Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulmasının öncesinde faaliyet göstermiş olan hayır cemiyetidir.

Cemiyet'in İstanbul Heyet-i Merkeziyesi 21 Eylül 1922 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne verdiği arızasında yetim çocukların bakımı için bir ıslahhane kurulmasını talep etmiştir. Arizada şunlardan bahsedilmektedir³²⁶:

"Hümâye-i Etfal Cemiyeti Heyet-i Merkeziye

Beyoğlu Firuzağa 459

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine,

Ma'ruz-ı âcizanemdir. Bîkes-i etfâlin amelî surette sanayi ve ziraat tahsili ile hayatta birer mevki' ihraz edebilecek bir terbiyeden hissemend-i istifade olabilmeleri için devâir-i hükûmetten bazılarının ve müessesât-ı hayriyenin iştirak ve tesânüdleriyle bir 'etfal ıslahhânesi' tesisi hakkında 329 numara ve 14 Temmuz sene 38 tarihli tezkire-i âcizi ile mesbûk teşebbüs ve müracaat-ı âcizanemizin lûtf-u kabulüyle devâir-i âidesince, murahhasların intihabını mübeyyin 13624/279 ve 13974/284 ve 13331/302 numara ve 14 Ağustos sene 38 ve 24 Ağustos sene 38 tarihli Tezâkir-i Âliyye-i Nezâretpenahileri üzerine murahhasîn-i müşârinileyhin ile Cemiyet-i Âcizanemiz murahhaslarının Muhasebât Müdüriyet-i Umûmiyesi'nde 18 Eylül sene 38 tarihinde akd-i içtimâ' ile meselenin esaslarını tezkire mübâşeret eylemiş oldukları netâyic-i müzâkeratın peyder pey savb-ı sâmi-i asafâneleri iblâğ-ı tabii bulunduğu arzıyla şu teşebbüs-i hayrın istikmalî esbâb-ı husûlî yolunda Masrûf-i Himem-i Celile-i Cenâb-ı Nezâretpenahileri'nden dolayı Himâye-i Etfal Cemiyeti ve bütün kimsesiz yavrucaklar namına takdim-i teşekkürât balosuyla teyid-i ihtirâmat olunur.

Ol babda emr ü ferman hazret-i menlehül emrindir.

İstanbul 21 Eylül 1922."

³²⁶ BOA, DH-UMVM, 167/14

Bu belgeden de anlaşıldığı üzere Himâye-i Etfal Cemiyeti, kimsesiz çocuklara sahip çıkma konusunda müesseseseleşme ve onlara sıcak ev ortamını sağlayabilecek ıslahhaneler kurmaya teşebbüs etmiş ve bunu gerçekleştirme konusunda adımlar atmıştır.

Himâye-i Etfal Cemiyeti, hizmet vereceği çocukların seçiminde belli bir yaş sınırı koyarak, bu yaş sınırını 13 olarak belirlemişti. Ancak merkez heyeti gerekli gördüğünde yaşı büyük çocukların himayesine de izin verebilmekteydi. Savaş ortamında yaşayan çocukların iyi beslenmeleri, ebeveynleri tarafından dahi olsa çocuklara kötü davranılmaması, içki, sigara gibi kötü alışkanlıklardan korunarak iyi yetişmelerini sağlamayı hedeflenmekteydi. Fakir ve bakımsız çocuklar için Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin üzerinde en çok durduğu konulardan biri de çocukların sağlığı konusu idi. Yatılı okullarda okuyan fakir çocuklarının eğitim ortamının temizliğinden, yemeklerinin temizliğine kadar hassasiyet gösteren cemiyet yetkilileri, çeşitli yerlerde hastane ve sanatoryumlar açılmasını sağlayarak burada yardıma muhtaç çocukların tedavileri gerçekleştirilmekteydi.

Savaş sadece insanları fakirleştirmemiş, fırsatçıları da zenginleştirmişti. Sefalet ile sefahatin aynı anda yaşandığı dönemlerdi. Avrupa'da yetim çocuklar için bir çok şirketin yetim çocuklarına destek verdiği, Avrupalı devletlerin yetim çocukların ailelerine süt, şeker ve beyaz ekmek yardımıyla bulunduğu vâkî iken, Osmanlı yetimlerine, sadece devletin destek verdiği, bu desteğin de mevcut durumun yaralarını sarmakta kifayetsiz kaldığı görülmektedir³²⁷. Sabah Gazetesi'nin bir haberinde Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin faaliyetleri şu şekilde sıralanmaktadır: *Çocukları sefaletten kurtarmak, çocuk ölümleri ile mücadele, çocuklara eziyet ve zulüm yapılmasına karşı mücadele, çocukların ahlâkî, bedenî ve fikrî gelişmelerinin desteklenmesi, çocuk haklarının korunması*³²⁸.

Fakir düşen insanları cephede olduğu kadar cephe gerisinde de bekleyen en büyük tehlike salgın hastalıklardı. 1912-1915 yılları arasındaki dönemde çok can alan kolera salgınının yanı sıra I. Dünya Savaşı yıllarında bir başka insan kıyımına neden

³²⁷ *İstihbarât-ı Siyâsiye-i Umûmiye Mecmuası*, “Çocuklarımızı Düşünelim”, 25 Ağustos 1334/1918, s.21-23

³²⁸ *Sabah*, 12 Mart 1333/1917, s.1.

olan salgın hastalık ise sıtmadır³²⁹. Savaş yıllarında verem ve bitle bulaşan tifüs sebebiyle cephede verilen insan kaybına neredeyse eş değer seviyede insan salgın hastalıklar dolayısı ile kaybedilmiştir. Bu sebeple insan ve çocuk ölümlerini en aza indirebilmek amacıyla tedbirler alınmıştır. İstanbul’da süthane ve stirelizehaneler kurularak çocuk ve hastalara uygun fiyata mikropsuz süt sağlanması gibi çalışmalar yapılmıştır³³⁰.

Himâye-i Etfal Cemiyeti kendinden önce kurulan Darüleytam Umum Müdürlüğü’nün de uyguladığı eğitim sistemini uygulayarak çocukların sosyal hayatta yer edinebilmeleri ve kısa yoldan üretken hale gelebilmeleri için çalışmalar yapmıştır. Çocukların ziraat ve sanayi eğitimleri alabilmeleri için Etfal İslahhanesi kurulmuştur³³¹. Himâye-i Etfal Cemiyeti, öğrencilerin ticari hayatta başarılı olabilmeleri için pratik olarak ticari hayatı öğrenebilmeleri maksadı ile İstanbul’un belli semtlerinde barakalar inşa ettirilmiştir. Çocukların, bu barakalarda ufak tefek şeyleri satmaları ve böylece ticari yönlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir³³². Bu konu ile ilgili olarak Himâye-i Etfal Cemiyeti’nin Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği yazıda şunlardan bahsedilmektedir:

³²⁹ Makbule Sarıkaya, “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfal Cemiyeti”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003, s.39-40.

³³⁰ BOA, DH-UMVM, 96/14.

³³¹ Hem Eytam ıslahhanesinin kurulması yararına hem de bu konuda yardımları görülen kişilere teşekkür sadedinde bir balo tertip edildiği belirtilmektedir. Bkz. BOA, DH.UMVM, 167/14.

³³² Himâye-i Etfal Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi’nin bu doğrultudaki talebi üzerine Dahiliye Nezareti’ne yazılan yazı için bkz. BOA, DH-UMVM, 96/73. Bkz **Ek-17**

Himâye-i Etfal Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Beyoğlu Firuzağa 207

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

Maruz-ı âcizanemdir,

Cemiyet-i âcizaneimizce himaye edilerek istikbale nafi' birer uzv'-ı cemiyet olmak üzere yetiştirilmesine gayret olunan etfal ve eytamın âtileri için müttahiz tedâbir-i muhtelif meyhânında bunlardan bazılarını ticarete alıştırmak maksadıyla şehrin bazı mahallerinde barakalar tesis edilerek derûnunda bulunacak etfal vasıtasıyla ufak tefek mevâd sattırmak sureti dahî teemmül olunmuş ve bu maksad-ı hayr ile şehrin bazı mahallerinden dört beş mevkide birer baraka inşasına lüzum görülmüş olduğundan mevkileri bilâhare tayin edilmek üzere birkaç barakanın inşasına müssade-i lazimenin i'tası hususunun şehremâneti aliyyesine emr ü havale buyrulmasını istid'a ve istirham eylerim ol babda emr ü ferman hazret-i menlehül emrindir.

Himâye-i Etfal Cemiyeti, diğer hayır cemiyetleri gibi yurt içinden veya yurt dışından gelecek her türlü yardımları kabul etmekteydi³³³. Cemiyet, basın-yayın kuruluşlarında çıkan haberler vasıtası ile yardımsever kişilerin kimsesiz çocukların iâşelerine katkıda bulunmalarını teşvik etmeye çalışmaktadır³³⁴. Ayrıca burada eğitim gören çocukların tertiplediği müsamere gibi gösterileri de dönemin gazetelerinde haber olmaktadır. Bu müsamerelerde cemiyete yardım olsun diye cemiyet yararına rozet satışları gibi faaliyetlerde yapılmaktaydı³³⁵. Cemiyet'in müsamere, konser gibi sosyal etkinliklerinde zaman zaman zorluk çıkartan müfettişlerin ve memurların olması dolayısı ile topluma yararlı bir cemiyet olduğunu ve bu faaliyetlerde kendilerine güçlük çıkartılmamasına dair İstanbul Valiliği ve Himâye-i Etfal Cemiyeti, Dâhiliye Nezaret-i ne müracaat ederek sorunun çözülmesini sağlamıştır³³⁶.

TBMM'nin bir kısım mebuslarının da girişimiyle 30 Haziran 1921'de Türkiye Himâye-i Etfal Cemiyeti adıyla Ankara'da bir başka cemiyet teşekkül etmiştir. Bu

³³³ Merkezi Cenova'da olan Beynelmilel Etfâl-i Himaye Cemiyeti tarafından Himâye-i Etfal İstanbul Merkezi'ne yardım etmek istediklerine dair yazışmalar ile ilgili bkz. BOA, DH-İ.UM, 11/4-6/72.

³³⁴ Himâye-i Etfal Cemiyeti'nde 150 kimsesiz çocuğun iâşesi için yardımsever kişilerin bu çocukların bir günlük giderlerinin karşılanmasını talep ettiklerine dair bkz. *İkdam*, 18 Teşrin-i Sani 1337/1921.

³³⁵ *İkdam*, 6 Ağustos 1337/1921, s.3.

³³⁶ BOA, DH-İ.UM, E-63-25.

cemiyet İstanbul'da kurulan Himâye-i Etfal Cemiyeti ile işbirliği ve birleşmek gibi hiç bir ilişki içerisine girmemiş, İstanbul Himâye-i Etfal Cemiyeti kendi kendini Cumhuriyet'in ilânından sonra, 1923 yılında kendi kendini feshetmiştir³³⁷. Ankara Himâye-i Etfal Cemiyeti ise faaliyetlerini sürdürmüştür³³⁸. Ankara Himâye-i Etfal Cemiyeti, 1934'te isim değiştirerek Çocuk Esirgeme Kurumu olarak günümüzde de faaliyetlerine devam eden teşkilâtın temelidir.

3.2. Kâzım Karabekir'in Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Eğitim Faaliyetleri

Kâzım Karabekir Paşa, 15. Kolordu Komutanı sıfatıyla Erzurum'a tayin edildiğinde Ermeniler'in Ruslar'la anlaşması neticesi gerçekleştirdiği katliamların bakiyesi olarak ortada kalan bir çok kimsesiz çocuk, sokaklarda yaşam mücadelesi vermektedir. Zamanın getirdiği o zor şartlar altında Kolordu Komutanı olarak kendine verilen geniş yetkilerini de kullanarak bu çocuklar ile yakından ilgilenmiştir.

Kâzım Karabekir Paşa, çocuklar meselesini halledilmesi gereken bir sorun olarak görmüş ve bu konudaki düşüncelerini ve icraatlarını yazmış olduğu eserlerinde de belirtmiştir. Karabekir Paşa, Doğu Cephesinin durumunu şu görüşleri ile dile getirmektedir: *“Geçen Cihan Harbi'nde Rus istilâsına maruz kalan ve harbin son yıllarında Bolşeviklik neticesi Rus ordusunun bozulması ve memleketlerine savuşmaları neticesinde Taşnak Ermeni idaresine düşen doğu illerimiz : Yanmış, yakılmış ve müthiş katliamlara uğramıştı. Bu hercümerc içinde kurtulabilen bir çok çocuklarımız da ana ve babalarını kaybetmiş bir halde şurada burada sefil ve perişan kalmışlardı.”* Kâzım Karabekir Paşa'nın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Doğu illerimizde memleketin diğer vilayetlerinden pek de farksız bir görünüm arz etmemektedir. Etrafa dağılmış sahipsiz çocuklar yürekleri dağlamaktadır. Bu duruma seyirci kalamayan Paşa, sahipsiz çocuklar ile ilgili görüşlerini şu şekilde belirtmiştir³³⁹: *“ Bakımsız çocuklar, millet enerjisinin, bakımsız topraklar da vatan enerjisinin kaybedilmesi demektir. Bakımsız bir fidan kurur, çürür ve yabanî olur. Bakımsız çocuk ise hastalıklı olur, ölür veya suçlu*

³³⁷ Cüneyd Okay, “Osmanlı Dönemi Himâye-i Etfal Cemiyeti Üzerine Belgeler/Notlar”, *Toplumsal Tarih*, IX, Sayı:52, Nisan 1988, s.27.

³³⁸ S. Kıranlar, *a.g.t.*, s.261-262.

³³⁹ Kâzım Karabekir, *Çocuk Davamız*, (Yay. Haz. : Faruk Özerengin), İstanbul 2000, I, 13-14.

veya canî olur, bakımsız çocuk milli tehlikedir. Çünkü; her yıl maddî manevî bir sürü düşkün halk arasında kaynaşacak ve ordu saflarına karışacaktır. Demek milletin ve ordusunun keyfiyet bakımından kıymeti her yıl bir derece daha aşağı düşecektir. Vatanın geleceğinin sahipleri bugünün çocuklarıdır. Şu halde bakımsız çocukların bu vatana nasıl sahip olacakları bugünden düşünülecek bir meseledir. Bu dünyada türlü haksızlıklar vardır. Haksızlıkların en gaddarcası çocukların bakımsız kalmasıdır. En haksız ölüm de yine bakımsız bir çocuğun ölümüdür. Haksızlıklar nihayet mahkemede hallolunur. Bakımsız çocukların korunma hakkını da medenî kanunumuz hâkimlere vermiştir. Bunların savcısı ileri yerlerde bütün millettir. Bakımsız çocukları olan bir milletin nüfus davasını da, medeniyet davasını da ve nihayet insanlık davasını da sağlama kuvvetleri cılızdır. Bazı kimselerden esefle duydum ve duymaktayım da: Madem ki bakamıyacaklar ne diye çocuk yapıyorlar. Ben de cevap veriyorum ki: Ailelerin vatan borçları, fakir de olsalar, mümkün olduğu kadar çok çocuk yapmalarıdır. Nasıl bakılacağını hesap etmek onların değil, devletin vazifesidir. Ölen, dilenen, hapsilere düşen... çocukların yasını ailesi çekse de tasasını topyekün devletler çekmelidir. Bakımsız çocuklar felaket kaynağıdır: Her türlü hastalıklar, cürümler ve cinayetler onlardan daha kolay ve daha çok fıskırır. Çocuk bayramı “ ne hoş söz”... fakat mes’ut çocuklar için hergün bayram bakımsız çocuklar içinse bayram günü en büyük mâtem. Hayatımda bana zevk veren hayli başarılarım vardır; en zevkli binlerce bakımsız çocuğun hayat ve geleceğini kurtarmak olmuştur. Hayatımda duyduğum ızdıraplarım da vardır. En acısı bakımsız çocuk görmekliğim oluyor. Bu cümleleri ile Kâzım Karabekir Paşa, kimsesiz çocuklar meselesinin çözümlenmesi gereken önemli bir sosyal hadise olarak gördüğünü anlamaktayız. Eğer bu meseleye gerekli müdahaleler yapılamadığı takdirde gelecekte kimsesiz çocuklar davasının kangren olmaması için kendisine “Çocuk Davamız” ismi ile kimsesiz çocukların himayesinin önemini her görev yaptığı yerde fark etmiş ve bu mühim konu üzerinde çalışmalar yapmıştır. Bu durumu şöyle belirtmiştir: “ Doğu’da beni bekleyen sonsuz ve nazik işlerin güçlülüğüne rağmen ben bakımsız yavruları büyük bir şefkatle bağrıma bastım ve onlara hakiki ve pek şefkatli bir baba oldum.”

Bu kimsesizlerin şefkatli babası olan Kâzım Karabekir Paşa’nın desteklediği kimsesiz yavrular arasında sadece müslüman çocukları yoktur. Trabzon’da görev yaptığı dönemde hâmililiğini yaptığı ve kendilerine sahip çıktığı Ermeni yetimleri Kâzım

Karabekir Paşa'nın resmini çerçeveletip kendisine hediye etmişlerdir. Resmin altında *“yetimler babası kahraman Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri Trabzon Ermeni yetimleri tarafından 3 Eylül 1338” ifadeleri yazılmıştır.* Bu resmin orijinali Paşa'nın İstanbul Erenköy'deki müze yapılan konağındadır³⁴⁰.

Karabekir Paşa'nın çocuk davasının içerisinde geleceğin büyükleri olan çocukların küçük yaşlarda eğitilmesi ve bu eğitimlerin içerisinde sadece mesleki eğitimlerin değil, askeri eğitimlerin de bu çocuklara verilerek bir çocuklar ordusu oluşturma ideali olduğunu kendisi şu şekilde izah etmektedir³⁴¹: *“...bir taraftan Erzurum Kongresi ile millî hükümet esasını kurmak ve korumak işleriyle siyasî, diğer taraftan da millî hükümetimizin ilk muntazam ordusu olacak olan kıt'alarını taarruzî vazifeye hazırlamak gibi askerî vazifelerimle uğraşırken, öteden beri idealim olan bir çocuklar ordusunu kurmaya başladım Şöyle ki: 24 Mayıs 1335 (1919) da Erzurum Darüleytami'ndan (yetimler yurdu) ilk olarak yaşı 12'den yukarı olanlardan 33 çocuk olarak mevcut iki kolorduluk sanayi takımlarına verdim. Terhis dolayısıyla boşalan bu kadroları Bayburt'tan gelenlerle ve Erzurum'dan yeni aldıklarımızla doldurmaya başladım. Bunları Kuvve-i Umûmiyem içerisinde bir asker gibi yedirmeye, giydirmeye ve beden terbiyesi yaptırmaya başlattım. Günün yarısında okuma yazmaya yarısında da ayrıldığı sanayi şubesine göre terzi, kunduracı, saraç çıraklığına başladılar.*

Bu teşebbüsümü henüz bağlı olduğumuz İstanbul Hükümeti Harbiye Nezareti'ne resmen de yazarak kabulünü ve diğer kolordulara da yaymayı teklif ettim. İki kuvvetli sebep vardı: Terhisler dolayısıyla iki kolorduluk birliklerimizin mevcut iki sanayi tamamında yüzlerce boş yer vardı ve biz bunların yerini san'at sahibi yeni erlerle dolduramıyorduk. Doğu'da yüzlerce bakımsız çocuk ölüme mahkûm bir halde şehirlerde sefil bir halde dolaşıyorlardı.

Harbiye Nezareti teklifimi kabul etti. Bu sevinçli haber bana teşkilâtı istediğim kadar genişletmeye yol açtı. Esasen kararım, bütçe mevcuduma bu çocukları almaktı. İcab ederse yakın yerler askerlerine izinler vermek suretiyle ilk ağızda beş yüz kadar biçare yavrunun canını resmen de kurtarmış oldum. Teşkilâtı iş ocağımızı da (imâlathanemiz) genişlettim.”

³⁴⁰ Bkz. **Ek-18**

³⁴¹ K. Karabekir, *a.g.e*, I, 15-17.

Karabekir Paşa, çocuklardan oluşturduğu Sanayi Takımları ve Gürbüzler Ordusu sayesinde ordunun ihtiyacı olan sanayi erbabı ustaların yetersizliği sorununu çocuklarla bertaraf etmenin yanı sıra, bu çocukları geleceğe hazır, eğitilmiş bireyler olarak yetiştirmeyi de hedeflediğini görmekteyiz. Bu çalışmalarını İlk Türk İktisat Kongresi'ne Kongre Reisi sıfatıyla katılan Kâzım Karabekir Paşa, İzmir Kongresi'nde kimsesiz çocuklar davası ile ilgili görüşlerini dile getirmiş ve yapılması gerekenlerden bahsetmiştir³⁴².

Çocuklara kazandırdığı bu eğitimleri sadece çocuklara öğretmekle kalmamış bu çocukların bilgi ve becerilerini anlatabilecekleri tiyatro oyunları yazarak halka İbret Dersi adı altında müsamere yolu ile izletmiştir. Böylece aynı eğitimler oyunlarla halka benimsetilme yoluna gidilmiştir. Bununla ilgili olarak Paşa: “...şimdiye kadar çocuklar mükemmel bir beden terbiyesi aldıkları gibi sıhhatleri de iyi gelişmişti. Onlara pratik olarak yara sarmak, yaralı taşımak, iyi yemek yemek, sıcak çarpmasına, donmaya karşı tedbirler yapmak gibi şeyler de öğretilmişti. Bunları mektebin bahçesindeki sahnede halka da temsil gibi gösterecek vechile hazırlatmıştım. Sahneye “bilenle bilmeyen müsavimidir?” diye bir levhada asarak bu hareketleri bir bilmeyen aklıma geldiği gibi yapar sonra da izci kıyafetinde gezen çocuklar hastaya rast gelerek onun etrafında doğru bir şekilde yaparlardı. İyi ve fena yemek yemek iki sofraya halinde gösterilir. Bir kaptan yemenin ve içmenin, parmaklarını yalamanın iğrenç vaziyetleri ve kibarca yiyiş ve tavır ve hareketler de gösterilerek, farkları uygulamalı olarak halka ve askere gösterildi. Bir de “Silah vermeyiz” diye tesirli bir temsil hazırladım. Bütün halka gösterdim.” demektedir.

Kâzım Karabekir Paşa, kimsesiz çocukların eğitim görebileceği eğitim yuvaları da kurmuştur. Bunlar: Sanayi Mektebi, Leylî Eytam İbtidâî Mektebi, Erzurum Ana Mektebi, İş Ocağı, Sıhhiye Mektebi, Sarıkamış Askeri İdadîsi ve Sarıkamış Ana Mektebi gibi okullardır³⁴³. Bir anlamda kılıç ile kalem Karabekir'in uhdesinde birleşmişti³⁴⁴. Bugünün Türkiye'si'nde bile okul öncesi eğitim kurumlarının sayısı yetersizken 1919 yıllarındaki Doğu memleketlerinde Anaokulları kuran Karabekir Paşa'nın, ne kadar ileri görüşlü bir devlet adamı olduğunu göstermesi bakımından

³⁴² K. Karabekir, *a.g.e.*, II, 97-101.

³⁴³ Nuri Köstüklü, *Kâzım Karabekir ve Eğitim*, Konya 2001, s. 107.

³⁴⁴ Kâzım Karabekir, Şark Cephesi'ne veda ederken Erzincan'daki şehit yavruları arasında. Bkz. **Ek-19**.

oldukça manidar bir girişimdir. Kâzım Karabekir Paşa, iyi bir asker olduğu kadar, aynı zamanda iyi bir eğitimciydi. Mustafa Kemal Atatürk, O'nun için: *“Karabekir Paşa maarif, dil ve tarih konuları ile uğraşmış bir arkadaşımızdır”* diyerek paşanın çok yönlülüğüne dikkat çekmiştir³⁴⁵. Kâzım Karabekir'i sadece dost değil düşmanları da takdir etmekteydi. İtilaf Devletleri'nin Doğu'daki İngiliz temsilcisi Yarbay Rawlinson'un Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu okulları ziyareti sonrasındaki sözleri durumu daha da açıklamıştır. *“... yaşları 5-6 arasında değişen çocuklarla, 15-16 arasında değişen gençlerden oluşan iyi giyimli, bakımlı ve hepsi iyi bir ilkokul eğitimi alan ve bunun yanı sıra işe yarar çeşitli meslekler de öğrenen 1.100'ün üzerinde erkek öğrenciyle karşılaşmışım. Bu meslek sahibi gençler ileride onları, yaşadıkları köy ve kasabalarda birer kıymetli eleman haline getirecekti. Ayrıca bu çocuklar, çeşitli savunma biçimleri ve modern silahların da kullanımını öğrenerek sıkı bir askeri disiplin içerisinde yetiştiriliyorlar. Eğer bu tür bir çalışma bütün ülke çapında yaygınlaştırılırsa, üstün cesaret ve sabır sahibi Türkler'in doğuda bir güç olarak ortaya çıkmasını takdir etmemek elde değil...”*³⁴⁶.

Karabekir Paşa, Sanayi Mektepleri'ni kurarken Mithat Paşa'nın Niş, Sofya ve Rusçuk'taki ıslahhanelerini kendisine model olarak seçmiştir. Ancak kurulan bu ıslahhanelerde verilen eğitimlerin yetersizliğinden dolayı yetişen ustaların mesleklerinde çağın ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz kaldığını gördüğü için Sanayi Mektepleri'nin sürekli modernizasyonunu sağlamaya çalışmıştır. Hatta bu konuda Kars ve Gümrü'nün işgâlinde sonra oradaki Amerikalı eğitimcilerin ve pedagogların faaliyetlerini yakından takip etmiş ve okullarda bu birikimleri uygulama yoluna gitmiştir³⁴⁷. Ayrıca memleketin en çok ihtiyacı olan sanat kollarında eğitim verebilecek sanat şubelerinin bulunduğu okullar kurmuştur³⁴⁸.

Kâzım Karabekir, ilk olarak Sanayi Mektebi'ni 1 Temmuz 1919 tarihinde ileride tarihi Erzurum Kongresi'nin toplanacağı binada hizmete açmıştır. Yaşları 12'nin üzerinde olan Erzurum Darüleytam talebesinden 33 çocuğu mevcut bulunan iki kolorduluk sanayi takımlarına vermişti. Terhisler sebebiyle boşalan askerlerin yerine Erzurum ve Bayburt'tan getirilen kimsesiz çocukların doldurduğu Sanayi Mektebi tesis

³⁴⁵ Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadelede Kâzım Karabekir Paşa*, Ankara 1999, s.66.

³⁴⁶ Cemalettin Taşkıran, *a.g.e.*, s.66-67.

³⁴⁷ N. Köstüklü, *a.g.e.*, s.164.

³⁴⁸ K. Karabekir, *a.g.e.*, II, 91.

edilmiş ve çocuklar, meslek sınıflarına göre ayrılarak terzi, kunduracı, saraç, marangoz ve matbaa³⁴⁹ eğitimi almaya başlamışlardır. Sanayi okullarına alınan kimsesiz çocuklar mektebe ilk alındıklarında yalın ayak, baldırı çıplak vaziyette iken, okula alınışlarından üç ay geçtikten sonra çocukların gürbüzleştiği ve üzerlerindeki üniformaları ile göz doldurdıkları görülmektedir³⁵⁰.

Kâzım Karabekir, kitap okuma oranının artması ve halkın kitap alımına özendirilmesi amacıyla Mevlid Kandili gününün Kitap Bayramı olarak kutlanması fikrini ileri sürmüş ve bunu yıllarca uygulamıştır. Karabekir, Doğu'da uyguladığı bu faaliyetin yurt genelinde de uygulanmasını istediğinden 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde bu fikrini oradaki üyelere açmış ve bu teklifi kabul görmüştür. Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu'da gerçekleştirdiği sosyal içerikli çalışmalar bununla kalmamış, 1919 yılı Ramazan Bayramı'nın ikinci gününde Erzurum'un Kars Kapısı meydanında düzenlenen İdman Bayramı, 1921 yılından itibaren Nisan'ın üçüncü haftasında Ağaç Bayramı tertip edilmiştir. Bu bayram günlerinde öğrencilerin ve halkın katılımı ile izleyenlere coşkulu anlar yaşatılmış, milli birlik ve beraberliğin sağlanması amacıyla Kâzım Karabekir Paşa'nın kendisinin yazıp bestelediği müsamere ve konserler düzenlenmiştir³⁵¹.

Kâzım Karabekir hakkında günümüz tarih kitaplarında daima iyi bir komutan ve millî mücadelenin önemli şahsiyetlerinden biri olarak bahsedilmektedir. Ancak O'nun diğer yönleri incelendiğinde, sadece askerî yönüyle ilgili bahislerin eksik bilgi olarak kalacağı görülmektedir. Çünkü en az askerî yönü kadar, eğitimciliği, şairliği ve mûsikiye duyduğu ilgi göz ardı edilmemesi gereken taraflarıdır. Yaptığı faaliyetlerin savaş döneminde olması, binlerce yetime sahip çıkması ve onlara meslekî yönden geliştirme çabaları bölge insanı ve dönemin Türk ve yabancı devlet adamları tarafından takdir görmüştür. Ayrıca sadece Müslüman çocuklarına sahip çıkmamış, Ermeni tehcirinin gündemde olduğu ve uygulandığı, kendisinin de bu konuda görev aldığı ve Ermeniler'e karşı savaştığı bir dönemde Ermeni çocuklarına da sahip çıkmıştır. Bunun en güzel örneği, daha önce de bahsedildiği üzere Trabzon Ermeni yetimlerinin O'na takdirlerini belirten fotoğrafının olduğu tabloyu göndermeleridir.

³⁴⁹ Kâzım Karabekir'in matbaacılık eğitimindeki öğrencilerin fotoğrafları için bkz. **Ek-20**

³⁵⁰ İlgili resimler için bkz. N. Köstüklü, *a.g.e.*, s.110.

³⁵¹ N. Köstüklü, "Kâzım Karabekir, Kültür ve Eğitim", *Türk Kültürü*, Ankara 1992, Sayı:346, s.72-73.

3.3. Gayr-ı Müslim Yetimhaneleri

Osmanlı Devleti'nin çok milletli yapısı dolayısı ile savaş sadece müslüman ahaliyi ve aile düzenini zayıflatmamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ve akabinde Milli Mücadele Dönemi'nin getirdiği olumsuzluklar Gayr-ı Müslimleri de derinden etkilemiştir. Gayr-ı Müslim yetimleri Darülaceze gibi kurumlara yerleştirildikleri gibi daha çok cemaatler tarafından Ermeni, Rum ve Yahudi Yetimhaneleri'nde barınmış ve eğitim görmüşlerdir. Osmanlı Yetimhaneleri'nde bulunan Ermeni yetimleri savaştan sonra ilgili cemaatlere teslim edilmiştir³⁵².

Ermeni çocukları için Osmanlı Devleti ek tahsisatlar çıkararak bu çocukların mağdur edilmemesi için gereken itinaı göstermiştir³⁵³. Osmanlı Padişahı da Ermeni yetimleri için faaliyet gösterecek okula Şişli Ermeni Mezarlığı bitişiğindeki 8 küsur dönümlük araziye bağışlamıştır³⁵⁴. Ayrıca, I.Dünya Savaşı'na katılmayan tarafsız devletlerin vatandaşı kişiler ve dernekleri vasıtası ile kurulan yardım cemiyetleri de bu anlamda faaliyet göstermişlerdir. Ermeni yetimlerine destek vermek amacı ile faaliyet gösteren misyoner teşkilatların sakıncalı hareketleri dolayısı ile Bâb-ı Âli misyonerlerin yetimler ile ilgili çalışmalarını kontrol altına almaya ve çoğu zamanda engellemeye çalışmıştır.

Bu misyoner örgütlerin en güçlülerinden biri hiç şüphesiz ki Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti (Amerikan Yakınoğu Yardım Örgütü) dir³⁵⁵. Yardım örgütünün iâşe merkezi açma girişimleri I. Dünya Savaşı'nın başladığı ilk yıllarda denenmiş ve nihayet İstanbul merkez olmak üzere iâşe merkezlerini 10 Şubat 1919'da açmışlardır. Bu tarihten itibaren Anadolu'yu, özellikle de Ermeniler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgeleri gezerek araştırma yapmak ve özellikle de tehcir hadisenin beraberinde zuhûr eden Ermeni ölümlerini yerinde inceleyerek Ermeni nüfusunu tespit etmişlerdir. Fakir ve muhtaç halka yardım amacı ile (aslında Ermeni azınlığa yardım etmek ve Ermeniler hakkında araştırma yapmak gayesini güden) Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti, Anadolu'yu gezerken mutasarrıflıkların ellerindeki zahire stokları

³⁵² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi (DH-HMŞ.), 4-2/7-3.

³⁵³ BOA, DH-KMS, 39/4.

³⁵⁴ BOA, DH-UMVM, 86/7.

³⁵⁵ Mehmet Canlı, "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara 1995, Sayı: 38, s.42.

hakkında bilgi sahibi olmuştur. Çünkü, Bâb-ı Âli'nin iâşe mıntıkalarını lağvetmesi ve askeriye ait depolardan ahaliye yardımda bulunulmayacağını bildirmesi üzerine kısa süreli de olsa Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti kısa süre için bile olsa bu boşluktan istifade ile yardım dağıtılması konusunda devlet adına söz sahibi olmuştur. Hatta Amerikan Muavenet Örgütü'nün 1919 yılında dağıtmış olduğu yardımların önemli kısmının vilayetlerin iâşe ambarlarından alınan malzemeyi içerdiği belirtilmektedir³⁵⁶. Bu dönemde Osmanlı Devleti, muhtelif cemaatlerin hayır işleri için düzenlediği faaliyetleri içeriklerine bakarak izin vermektedir³⁵⁷.

I. Dünya Savaşı esnasında casusluk ve ihaneti görülen Ermeniler'in zorunlu göçe tabi tutulduğu dönemde Diyarbakır'ın güneyine, Fırat vadisine ve Urfa civarına yerleşmeleri sağlanmış, ancak savaş şartlarından doğan imkânsızlıklar, iklim koşulları, yolculuğun zor şartlar altında gerçekleşmesi, bazı idarecilerin suistimâlleri gibi bir çok sebepten dolayı bir çok Ermeni vatandaşın ölümü ile sonuçlanan üzücü hadiseler yaşanmış, dolayısı ile Ermeni yetim sayısında da artışlar ortaya çıkmıştır. İlk zamanlar müslüman köylerine yerleştirilen Ermeni yetimleri, daha sonra Öksüz Yurtları'na alınmışlardır. Ermeni tehciri üzerine talebe bulamayacaklarını anlayan Amerikan ve Alman okullarının yetimhaneye çevrilebileceği Osmanlı Devleti tarafından düşünülmesi üzerine bahsi geçen okullar vilayetlere çekilen telgraf emirnameleri ile kapatılmaya çalışılarak takibi yapılmıştır³⁵⁸. Kapatılmayan Amerikan ve Alman okulları da yetimhaneye dönüştürülmüş ve yetimler burada bakılmışlardır. Ayrıca Ermeni yetimleri için Maraş Darüleytamı genişletilerek burada barındırılmışlardır. Taşrada bulunan ve Patrikhane yahut misyoner grupların desteklediği yetimhaneler olduğu gibi Ermeni çetelerine destek veren yetimhane müdürlerine rastlanmaktadır³⁵⁹. Buna örnek olarak Adana Darüleytam müdürü Vahakn Efendi verilebilir. Yaptığı işbirliğinden dolayı konu incelenmiş ve mahkeme tarafından cezalandırılmıştır.

Amerikalı heyetlerin organize ettiği Tiflis, Gümrü ve Erivan'daki yetimhanelerde 18.000 Ermeni yetimi barındırılmış, bu yetimler arasında Kars ve

³⁵⁶ S. Kıranlar, *a.g.t.*, s.302-324.

³⁵⁷ Muhtelif Cemaatlerin hayır işleri için düzenleyeceği piyangolara izin verilmesi hakkında bkz. BOA, DH-HMŞ, 16/73.

³⁵⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı (DH-ŞFR), 55-A/155.

³⁵⁹ Adana Darüleytamı eski müdürü Vahakn Efendi'nin Ermeni çeteleri ile işbirliği yapması sebebiyle hakkında idam kararı verilmiştir. İlgili belge için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Harbiye (İ.H.), 1176/19.

havalisinden toplanan yetimler de bulunmuştur³⁶⁰. 1920 yılında İstanbul'daki Ermeni yetimhanesinin sayısı 25 olup bünyesinde 3.827 yetim barınmaktaydı. Bu sayının 9.000'e çıktığı dönemler de olmuştur. Ermeni yetimlerini destekleyen bir diğer misyoner örgütü de Ortadoğu Yardım Örgütü'dür³⁶¹.

Ermeni Yetimhaneleri içerisinde 15 okul bulunup, bu okulların 2 tanesi sanayi eğitimi vermekteydi. Ermeni yetimlerinin 5 yaş altı çocukları için kurulan 3 tane anaokulu mevcuttu. Bunlardan Kuruçeşme ve Beşiktaş'ta bulunan 2 anaokulu Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Ermeni Merkez Komitesi tarafından yönetilmekteydi. Ermeni yetimleri için tesis edilen bir başka çeşit yetimhane ise kızlar için oluşturulmuştu. Bunlardan Ermeni Kızılhaçı tarafından desteklenen Üsküdar'da eski Amerikan Koleji binasında kurulmuş olan 40 tane kız yetimin barındığı yetimhane ile Arnavutköy'de Türk ailelerin yanında barınan 14-18 yaşları arasındaki 90 Ermeni kız yetimin barındığı yetimhanedir. Arnavutköy Kız Yetimhanesi'ndeki kız talebeler, günde iki saat ders görmekte, geri kalan vakitlerinde örgü ve dikiş dersleri almaktaydılar. Kuleli Erkek Ermeni Yetimhanesi'nin bütün giyecekleri burada dikilmekteydi. Diğer kız yetimhaneleri ise Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti tarafından desteklenen Balat, Makriköy(Bakırköy), Ortaköy, Üsküdar ve Kadıköy Ermeni Yetimhaneleri idi. Ortaköy Yetimhanesi'ndeki kız yetimler öğretmen olarak yetiştirilmekteydi. Ermeni rahibeler tarafından yönetilen Pera ve Samatya'daki St. Anne Yetimhanesi'nde 300, Galata'daki St. George Yetimhanesi'nde 55 Hasköy'deki Kalfayan Yetimhanesi'nde de 66 kız Ermeni yetimi barınmaktaydı.

Ermeniler'e ait bir diğer yetimhane çeşidi de Ermeni erkek çocuklarına ait olanıydı. Şişli'de 120 çocuğa hizmet verebilen Karagözyan Yetimhanesi'nde öğrencilere makine tamiri, ayakkabıcılık ve marangozluk eğitimleri verilmekteydi³⁶². Makriköy Boyacıyan Okulu 45 Ermeni yetim talebeye eğitim vermekteydi. Arnavutköy'de 90 çocuğa eğitim veren yetimhane ise aynı zamanda gündüz okulu

³⁶⁰ Y. Okur, *a.g.t.*, s.6-15.

³⁶¹ Elçin Macar, "Ortadoğu Yardım Örgütü" *Toplumsal Tarih*, Aralık 2003, Sayı :120, s.80-85.

³⁶² Muhtemelen bugün hala Şişli'de Karagözyan İlköğretim Okulu olarak faaliyet gösteren okul olmalıdır. Karagözyan Ermeni Yetimhanesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Vağarşag Seropyan, "Karagözyanlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IV, 451-452. Bir başka Ermeni Yetimhanesi yapmak için girişimlerde bulunan Zafiro Poli Nişantaşı ile Şişli arasındaki bir arsayı satın alarak yetimhane yapmak üzere mektep inşasına başlanması için müsaade verilmesini istemiştir. Arsanın krokisi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkıtabeti (Y.PRK. BŞK), 15/65, bkz. **Ek-21**

olarak da kullanılmaktaydı. Esayan Ermeni Yetimhanesi'nde 86 çocuk mevcut olup giderleri Ermeni Kilisesi tarafından karşılanmaktadır. Bu yetimhanede kalan çocuklar okula gitmekte idi ve büyük bir orkestraları vardı. Kuleli Merkez Yetimhanesi İstanbul'daki en büyük yetimhanedir. Bu yetimhanede 1.000 erkek çocuk bulunmaktaydı. 99 kişinin çalıştığı müessesede 29 öğretmen bir oyun hocası, bir rahip, bir doktor görev yapmaktaydı. Önceleri askeri okul olarak kullanılmış olan bina 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgâli ile birlikte İngilizler tarafından depo ve transit ambarı olarak kullanılmak üzere boşaltılan Kuleli Askeri İdadisi binaları, Temmuz 1920 tarihine kadar Ermeni Eytam Mektebi olarak kullanılmıştır³⁶³.

Beylerbeyi Sanayi Mektebi'nde 247 öğrenci marangozluk, terzilik ve kunduracılık mesleklerini öğrenmekteydiler. Burada meslek öğrenen talebeler eğitimleri bitince okuldan ayrılırlardı. Beden terbiyesi ile ilgili futbol, basketbol, yürüyüş ve deniz banyosu gibi etkinlikler de okulda düzenlenen faaliyetler arasındaydı. Ermeni Yetimhaneleri'nden bir diğeri de trahomlulara mahsus olanıydı. Trahom bir çeşit bulaşıcı göz hastalığıdır. Bu hastalığa yakalanan çocuklar için açılmış olan iki yetimhanede tedavi edilirler, aynı zamanda sağlıkları elverdiği ölçüde eğitim alırlardı. Bu iki Trahomlular Yetimhanesi'nden biri Hasköy'de 133 kız öğrenciye hizmet verirken, Yedikule'deki yetimhanede 60 kız 270 erkek çocuk tedavi ve eğitim amaçlı bulunmaktaydı. Tedavileri biten çocuklar geldikleri yetimhanelere geri dönerlerdi.

İstanbul'da Ermeniler dışında Rumlar'a ait yetimhaneler de açılmıştır. İstanbul'daki yetim Rum çocuklarını bir yetimhane çatısı altında toplanması ve barınması fikri ilk defa Padişah Abdülmecid döneminde Rum Patriği IV. Germanos tarafından uygulamaya konulmuştur. Toplanan bağışlarla Yedikule Rum Hastanesi'nin bahçesinde 150 çocuğun eğitim göreceği bir yetimhane binası yapılmıştır. Buradaki yetimhanede okuyan çocuklar 3 sınıflı bir okulda basit bir eğitim alıp okuma-yazma öğrenirlerken, diğer taraftan dikiş, kunduracılık, bahçıvanlık gibi meslek dallarında da eğitim almaktaydılar. Yedikule Rum Yetimhanesi 10 Temmuz 1894'teki büyük depremde ağır hasar almış bundan dolayı üst katı yıktırılmıştır. Buradaki yetim talebeler imkânsızlıklar içerisinde eğitimleri için bu binayı kullanmışlardır. Patrik III. Yoakim'in çabaları ve dönemin tanınmış bankerlerinden Yorgo Zarifi'nin dul eşi Eleni Zarifi'nin

³⁶³ Kenan Sayacı, "Kuleli Askeri Lisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 116.

yüklü miktardaki bağışları ile Büyükkada'da Hristos Tepesi'ndeki yetimhane binası satın alınmıştır. Büyükkada Rum Yetimhanesi'nin açılış töreninde Patrik III.Yoakim, dönemin Osmanlı Sultanı II.Abdülhamid'e çektiği telgrafta yetimhane için gösterdiği anlayıştan dolayı Rum Cemaati ve yetimlerinin şükranlarını iletmiştir. Durumdan etkilendiği anlaşılan Sultan II.Abdülhamid, yetimler için harcanmak üzere 146 lira göndermiş, her gün saray mutfağından yetimhane için 7,5 okka et ayrılmış ve ayrıca saltanatı kaldığı müddet zarfında Büyükkada Rum Yetimhanesi'ni emlak vergisinden muaf tutmuştur. 1964 yılına kadar faaliyetine devam eden Büyükkada Rum Yetimhanesi, 1963-1964 ders yılındaki bilgilere göre 110 erkek, 68 kız olmak üzere toplam 178 öğrenci eğitim görmekte ve burada Türk ve Rum olmak üzere 8 öğretmen görev yapmaktaydı³⁶⁴.

İstanbul'daki Rum yetimhaneleri, Ermenilerin yetimhane sayısına göre daha azdır. Heybeliada Rum Kız Yetimhanesi 305 çocuğa hizmet vermektedir. Bu yetimhane deniz manzaralı oldukça büyük bir binada olup, öğrencilere terzilik eğitimi verilmektedir. Büyükkada Rum Erkek Yetimhanesi'nde yaşları 5 ile 14 arasında değişen 733 çocuk kalmaktaydı ve bu yetimhane Rum Yetimhanelerinin kapasite olarak en büyüğü denilebilir. Büyükkada'nın tepesinde kurulan yetimhanede su sıkıntısı çekilmekte, trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklar görülmektedir. Bunun için yetimhanenin üst katı hastane haline getirilmişse de imkânları yetersiz kalmıştır. Bu yetimhanede öğrencilere marangozluk, kunduracılık ve terzilik alanında meslekî eğitimler verilmektedir. Pendik'teki Rum Çocuk Yetimhanesi'nde 190 erkek, 110 kız çocuğundan oluşan toplam 300 Rum çocuğu barınmaktaydı. Ayaspaşa'daki Trahomlulara Mahsus Rum Yetimhanesi'nde ise 210 kız çocuğu barınmaktaydı. Rum Yetimhaneleri de Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti tarafından oluşturulan Rum Merkez Komitesi'nce desteklenmekte ve Rum Cemaati tarafından idare edilmektedir.

Bu dönemde İstanbul'da Yahudiler'e ait yetimhaneler de açılmıştır. 1920 yılında İstanbul'da 3 tane Yahudi Yetimhanesi mevcuttu. Bunlar, 69 kız ve erkek öğrencinin barındığı Ecole de Bonheur, 100 tane kız yetimin barındığı Hasköy Kız Musevi Yetimhanesi, 110 kız ve erkek yetimin barındığı Ortaköy Orphelinat Israelite Yetimhanesi'dir³⁶⁵. İzmir'deki Yahudi Cemaati tarafından kurulan ve fakir, dul ve

³⁶⁴ Orhan Türker, "Büyükkada Rum Yetimhanesi", *Tarih ve Toplum*, XXXIV, Sayı:200, Ağustos 2000, s.38-40.

³⁶⁵ Anna Welles Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler", *İstanbul 1920*, İstanbul 1995, s.221.

kimsesiz yetim çocukların himayesini üstlenmiş olan Fukaraperver Yahudi Cemiyeti (Ozer Dalim) de bu anlamda faaliyet gösteren Musevi hayır cemiyetlerindendir³⁶⁶.

Osmanlı Devleti, İstanbul dışından gelen gayrimüslim yetimhanelerinin yardım taleplerine de imkânları ölçüsünde cevap vermeye çalışmıştır³⁶⁷. Anadolu’da Alman misyonerlerin kurduğu yetimhaneler Osmanlı Devleti tarafından desteklenmiş ve burada bulunan Ermeni çocuklarına ilişilmemesi yönünde valiliklere emir verilmiştir³⁶⁸.

3.4. Atatürk ve Yetim Çocuklar

Kendisi de küçük yaşta yetim kalmış olan Atatürk, çocukları çok sever, kendisinin çocuğı olmayışına üzölür, bu üzüntüsünü de etrafına belli ederdi. Hayatı boyunca çocuk sevgisini kendi öz çocuğı gibi gördüğü ve hamiliğini üstlendiğı fakir veya kimsesiz çocukları büyütüp eğitimlerini sağlayarak gidermeye çalışmıştır.

Atatürk, gençliğinden itibaren dokuz çocuğı evlat edinmiştir³⁶⁹. Bunlardan ilki I. Dünya Savaşı sırasında Van’da bulunduğı sırada kimsesiz ve muhtaç olduğunu görerek beraberinde İstanbul’a getirdiğı Abdürrahim adındaki çocuktur. Abdürrahim’i Akaretler’deki evlerinde annesinin yanına bırakmış daha sonra da Ankara’ya göndererek Sanat Okulu’nda okuyup bir meslek sahibi olmasını sağlamıştır.

Mustafa Kemal’in Van’da bulunduğı esnada yanına aldığı ve eğitimleri ile meşgul olduğı İhsan ve Ömer isimdeki iki çocuğı “Yaşamak Kavgası” isimli şiiri ezberlettiğini 2 Aralık 1916 tarihli hatıra defterinden anlamaktayız³⁷⁰.

İkinci evlat edindiğı çocuk ise I. Dünya Savaşı devam ederken Bitlis çekilmesi esnasında kendisine sığınan 6-7 yaşlarındaki yetim kız çocuğı Afife’dir. Afife’yi de İstanbul’daki evlerine göndermiş, okutmuş, eğitimini üstlenmiş ve evlendirerek İzmir’e göndermiştir.

Mustafa Kemal, Latife hanım ile evlendikten sonra İstanbul’a gelişlerinde Kağıthane Darüleytamı’ndan aldıkları Zehra isimdeki kız çocuğunu eğitimi için

³⁶⁶ Siren Bora, “İzmir’de Etkin Bir Yahudi Yardım Kurumu Fukaraperver Yahudi Yardım Cemiyeti (Ozer Dalim), *Tarih ve Toplum*, XXIII, Sayı: 134, Şubat 1995, s.10-15.

³⁶⁷ Halep’te Mösyö Roner idaresindeki Ermeni Yetimhanesi’ne yardım talebi hakkında bkz. DH-İ.UM, E/23-65.

³⁶⁸ BOA, DH-ŞFR, 55/43.

³⁶⁹ Cemal Granda, *Atatürk’ün Uşağı İdim*, İstanbul 1973, s. 307.

³⁷⁰ Şükrü Tezer, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, Ankara 1972, s. 83.

Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne göndermiş, mezun olduktan sonra da Almanya'ya eğitime göndermiştir. Zehra, tatil için İstanbul'a dönerken akli dengesini kaybedip Fransa'da trenden atlayarak canına kıymıştır. Atatürk, Zehra'nın ölümünden çok etkilenmiş ve büyük acı duymuştur. Gönderdiği adamları vasıtası ile Zehra'nın cesedini Ankara'ya getirterek orada defnettirmiştir.

Anadolu'da Konya taraflarına çıktığı bir gezide acıklı halini gördüğü Rukiye isimli bir kız çocuğunun hâmilliğini üstlenmiş, Çankaya Köşkü'nde baktığı bu evlatlığını da eğitiminin nihayetinde uygun gördüğü Jandarma Yüzbaşı Hüsni ile evlendirmiş ve düğünlerini de kendisi Ankara Palas'ta yapmıştır.

Atatürk'ün bakımını üstlendiği bir diğer çocuk ise Beylerbeyli Nebile'dir. Nebile, kimsesiz ve zeki bir kız olduğu için Cevat Abbas Gürer tarafından tespit edilip, Atatürk'ün korumalığı rica edilmiştir. Atatürk, Nebile'yi de eğitim sürecinden sonra Ankara Palas'taki görkemli bir düğün ile tanınmış hariciyecilerden biri ile evlendirmiştir.

Atatürk, bir Bursa gezisi sırasında Sabiha Gökçen ile tanışmış ve O'nun teşvikleri ile havacılık eğitimi alan Sabiha Hanım, ilk Türk kadın pilotu olarak tarihe geçmiştir. Atatürk, manevi evlatları içerisinde en çok Sabiha Gökçen ile övünmüştür.

Bir Yalova gezisi sırasında zekâsına hayran olduğu Çoban Mustafa'yı da yanına alarak Kuleli Askeri Okulu'na göndermiştir.

Atatürk, manevi evlatlarından Afet'i Avrupa'ya eğitime gönderdiği sıralarda korumasına aldığı Sabriye'nin Hukuk Fakültesi'ne gitmesini salık vermiş, Sabriye daha sonra okulunu başarı ile bitirip yargıç olmuştur.

Atatürk, hâmilliğini üstlendiği manevi evlatlarının her halleri ile ilgilenip, iyi yetişmeleri için her fedakarlıkta bulunup, onları bir baba şefkati ile sevmiştir.³⁷¹ Fırsat buldukça kimsesiz çocukların kaldığı öksüzlerin okullarını ziyaret edip; çocuklarla konuşmuş ve birlikte vakit geçirmiştir³⁷². Davet edildiği balolarda karşılaştığı çocuklar ile ilgilenmiş, onlara sorular sormuş ve oyunlar oynamıştır³⁷³.

³⁷¹ Lütfi Oğuzcan, *Atatürk ve Türk Çocukları*, Mersin 1961, s.29-32.

³⁷² Atatürk'ün Konya Öksüzler Yurdunu ziyaret edişini ve o gün yaşadıklarını anlatan Nesibe ismindeki öksüz çocuk, Atatürk ile birlikte aynı salonda yemek yediklerini, O'nun tek tek çocuklarla ilgilendiğini, saçlarını okşadığını ve her çocuğa bir kırmızı lale hediye ettiğini anlatmaktadır. Bkz. Lütfi Oğuzcan, *a.g.e.*, s.7-8.

³⁷³ Mustafa Kemal Paşa, yetim çocuklarla her zaman ilgilenmiş ve Darüleytamlar'a ziyaretlerde bulunmuştur. Adana Darüleytamı'nı ziyareti esnasında yetim çocuklar tarafından karşılanmıştır. Bkz.

3.5 Çocuk Esirgeme Kurumu’nun Ortaya Çıkışı

Kurumsal erken çocukluk eğitimi uygulamalarının başlangıcı olarak Fatih Sultan Mehmet zamanında açılan Sıbyan Mektepleri gösterilmektedir. Osmanlı döneminde 5-6 yaş çocuklarına Sıbyan Mektepleri’nde, meslek kazandırmaya yönelik kurulan Islahaneler’de, savaş ve isyanlar sonucu kimsesiz kalan çocukların Darüleytam-ı Osmanî ve Darüleytamlar’da barınma ve eğitimleri verilmekteydi. Ancak bu kurumlarda bu yaş çocuklarına verilen eğitim bugünkü okulöncesi eğitim anlayışından uzaktır. Anaokulları ile ilgili eğitimci Satı Bey’in ve eğitimci Kâzım Nami Duru Bey’in çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bu eğitimcilerin ve bu dönemde açılan Özel Ana Mektepleri daha çok zengin zümreye hitap etmekteydi. Resmî Ana Mektepleri 1912-1913 yılından sonra açılmıştır. 6 Ekim 1913 tarihinde yayımlanan Tedrisat-ı İbtidâiye Kanûn-u Muvakkati’nde (İlköğretim Geçici Kanunu) ve bundan sonra yayınlanan eğitimle ilgili yasa ve yönetmeliklerde ana mektepleri de yer almaya başlamıştır³⁷⁴. Çocuklar, doğumlarından itibaren her türlü tehlikeye karşı savunmasız olduğu için, onların her türlü hakkını koruyacak bakım ve eğitimini üstlenecek kurumlara ihtiyacı vardır. Aile, devlet ve özel kuruluşlar eli ile çocuklara gerekli olan koruma görevi üstlenilmiştir.

Çocuğu koruyan ve koruması gereken ilk kurum hiç kuşkusuz ailesidir. Çocuk doğumu ile birlikte karşılaştığı ailesi tarafından beslenme, eğitim ve barınma gibi temel ihtiyaçları karşılanır. Ancak bazı ailelerin çocuklarının sağlıklı gelişimi sağlayacak imkânları olmayabilir. Her çocuk kendisini koruyacak bir aileye sahip olamayabilir³⁷⁵. Bu gibi durumlarda devlet çocuğun himayesi görevini üzerine alacak kurumlar tesis eder. İşte Millî Mücadele Dönemi’nin o zor günlerinde kurulan sosyal yardım müesseselerinden birisi de Ankara Himâye-i Etfal Cemiyeti’dir.

Himâye-i Etfal Cemiyeti, ilk olarak 30 Haziran 1921 tarihinde Ankara’daki Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nin küçük bir odasında on arkadaşın aralarında topladığı 20 lira ile işe başlayarak kurdukları Ankara Himâye-i Etfal cemiyetidir. Himâye-i Etfal

Ek-22. Atatürk yetim çocuklar yararına düzenlenen bir at yarışı sonrasında yetim bir çocukla birlikte.
Bkz. Ek-23

³⁷⁴ Yahya Akyüz., “Anaokullarının Türkiye’de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi”, *Millî Eğitim Dergisi*, Aralık 1996, Sayı:132, s.13.

³⁷⁵ Nilüfer Balta, “Cumhuriyet’in 75. Yılında Korunmaya Muhtaç Çocuklar”, *Cumhuriyet’in 75. Yıl Armağanı*, İstanbul 1999, s.809.

Cemiyeti'nin ismi daha sonradan Atatürk tarafından Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiştir³⁷⁶. Himâye-i Etfal Cemiyeti, kuruluş amacını şu şekilde ifade etmektedir: “*Kurum çocukların memlekete ve insanlığa yararlı olacak şekilde yetişmelerini sağlamak, haklarını ve sağlıklarını korumak amacıyla kurulmuştur.*” Ayrıca Himâye-i Etfal Cemiyeti ilk nizamnamesinin 2. maddesinde cemiyetin kuruluş amacı şu şekilde belirtilmiştir: “*Cemiyet evvela şehit çocukları ile saniyen harp malûllerinin ve harp felaketzedelerinin çocukları ile iştigal eder.*”³⁷⁷

İlk eşya yardımı Akçeşehrli Arif Bey'in bağışladığı iki top kumaşla giydirilen kimsesiz çocuklar, ücretsiz muayene ve tedavilerine çalışılan çocuklar kurumun ilk faaliyetleri olmuştur. İlk işlerden biri de Hacı Musa Mahallesi'nde geniş bir ev kirâlanarak buranın Çocuk Bakım Evi olarak düzenlenmesi ile memleket dışındaki Türk ve müslümanlardan para yardımı sağlanmasına girişilmiştir. Bu amaçla Amerika'dan 150.000 Dolar (152.000) Türk Lirası toplanmıştır³⁷⁸. Bu paranın toplanması için Doktor Fuat Umay Bey, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in desteği ile bu parayı toplamayı başarmış ve 1923 yılında Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin bir şubesi Newyork'ta kurulmuştur. Bu şubenin de desteği ile daha sonra yardımlar toplanarak Türkiye'ye gönderilmiştir.

Şehit çocukları ile dul ve muhtaçlar ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi de iyileştirme çalışmaları yapmıştır. 24 Mayıs 1920 ve 12 Temmuz 1920 tarihli oturumlarda vatan uğruna savaşıırken şehit olan ümera, zabitan ve efrat ailelerine Müdafaa-i Milliye tahsisâtından bir defaya mahsus münasip miktarda nakdî mükâfat verilmesi teklif edilmiş ve bu teklif kabul görmüştür³⁷⁹. TBMM, 1922 yılından sonra korunmaya muhtaç çocuklara desteğini arttırmıştır. Çocuklara, yiyecek, giyecek, sağlık muayeneleri, ilaç, tedavi, ders araç ve gereçleri gibi yardımlar yapmıştır. 1923-1925

³⁷⁶ Çocuk Esirgeme Kurumu Tüzüğü'nün 1. maddesinde kurumun kuruluşu ve adı ile ilgili olarak şu ifadeler kullanılmıştır: “30/06/1921 tarihinde kurulan “Türkiye Himâye-i Etfal Cemiyeti”nin adı Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'na çevrilmiştir. Buradan da Çocuk Esirgeme Kurumu'nun, Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin bir devamı olduğu görülmektedir. Bkz. *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Tüzüğü*, Ankara 1973, s.2.

³⁷⁷ Tahsin Baranoğlu, “Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı:4, Ankara 1966, s.18.

³⁷⁸ *Çocuk Esirgeme Kurumu XXV Yılda Neler Yaptı Çocuk Davamız*, İzmir 1946, s.5-8.

³⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mucize Ünlü, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şehit Aileleri”, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, Mart 2003, XI, 222.

yıllarında Himâye-i Etfal Cemiyeti şubeleri her il ve ilçe merkezinde hatta nahiyelede açılacak kadar yaygınlaştığı belirtilmektedir³⁸⁰.

Mustafa Kemal, milli mücadelenin zor şartları içerisinde savaşıyan bir milletin cephe gerisindeki varlığı, hem de memleketin geleceği bakımlarından büyük mana taşıyan çocukların korunması davasının önemini takdir etmiş ve Himâye-i Etfal Cemiyeti ismi ile Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kurulmasını uygun görmüştür. Kurum, İstiklâl Harbi devam ederken gazilerimizin ve cepheye cephe taşıyan Türk analarının çocuklarına bakım sağlamış, milli morali yükseltme konusunda olduğu kadar çocukların bakımları konusunda da çalışmalar yapmıştır. Ülkemizde çocukların korunmasını sağlayan kanûnî tedbirler ilk olarak 1926 tarihinde kabul edilen Medenî Kanun'da yer almıştır. Atatürk'ün Türk hukukunda yaptığı inkılâplar memleketimize bu konuda ihtiyaç duyulan yenilikleri getirmiştir. Medenî Kanun'un 272. maddesi, ana ve babaların vazifelerini yapmamaları halinde çocuğun himayesiz kalmaması için hakime tedbir almak görevini vermektedir. Medenî Kanun'un 274. maddesi ise, ana ve babanın çocuğa karşı ağır kusuru halinde çocuğu korumaktadır. 277. madde, devlete korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili mali yükümlülükler yüklemektedir. Medenî Kanun'un çocukları koruma açısından koyduğu bu kanunları tamamlayıcı olarak cezaî hükümler de aynı yıl kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nda yer almıştır³⁸¹.

Himâye-i Etfal Cemiyeti, 1920'lerin sonlarından itibaren doğum oranını arttırmak ve çocuk düşüklerinin önüne geçmek, çocuk ölümlerinin önüne geçmek konusunda çalışmalar yapmıştır. Cemiyet'in adı 1934 yılında Atatürk tarafından "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu" olarak değiştirilmiştir³⁸². Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kurulduğu ilk günlerden itibaren başında Doktor Fuat Umay bulunmuştur³⁸³.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, açmış olduğu kreş ve gündüz bakım evleri, çocuk yuvaları, hemşire kolejleri, poliklinikler gibi kuruluşlarla birlikte hizmet

³⁸⁰ Doğan Çağlar, "Türkiye'de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimlerine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara 1974, Sayı: 1-4, VI, 74.

³⁸¹ Muslih Fer, *Korunmaya Muhtaç Çocuklar*, İstanbul 1970, s.24-25

³⁸² Hasan Albayrak, *a.g.m.*, s.31

³⁸³ İlk esirgeme cemiyeti kurucusunun ismi mevzûu tartışmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Şahin, 23 Nisan ve Himâye-i Etfal, *Toplumsal Tarih*, Sayı:40, Nisan 1997, s.15

vermiştir. Ayrıca fakir çocuklara yemek, giyecek, okul malzemeleri verme şeklindeki sosyal yardım faaliyetlerini sürdürmüştür³⁸⁴.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, günümüzde de korunmaya muhtaç çocuklar konusunda en etkili kurumdur. Yetim kalanlar, kimsesiz çocuklar ve sokak çocukları için sıcak bir yuva ve aynı zamanda eğitimlerini aldıkları bir müessesedir.

³⁸⁴ Vehbi Çelik, “Türkiye’de Korunmaya Muhtaç Çocuklar Sorunu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I, Sayı:2, Elazığ 1987, s.90.

SONUÇ

Dünyada eğitimin müesseseseleşmesi ve öğretmenliğin bir meslek olarak düşünülmesi XVIII. Yüzyılda başlamıştır. Bu zaman kadar din adamları ve eğitimciler aynı kategoride düşünülmüş din adamları aynı zamanda öğretmen vasfı da taşımışlar ve öğretmenlik yapmışlardır. Kimsesiz çocuklar ve bu çocukların bakımı ve eğitimi de çok kapsamlı bir konu olup, savaşlar ve tabii afetlerle kırılan insanlar arkalarında yetim ve öksüz çocukları bırakırken, bu kimsesiz çocukların himayesi her zaman devletlerin uğraşması gereken bir konu olmuştur.

Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyılda yoğun savaşlar dönemini yaşamış ve I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra toprakları işgâl edilmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan kimsesiz çocuklar sorunu içerisinde mülteciler ile birlikte göç ederek Osmanlı başkenti İstanbul ve çevre şehirlerine gelen çocuklar ve halk, şehirlerde sefaletin ve dilenciliğin artmasına, suç oranlarında artışa sebep olmuştur. Dönemin idarecileri ve özellikle de Sultan II. Abdülhamid'in şahsi girişimleri ile Darülaceze kurulmuş, burada yardıma muhtaç acezelerin ve kimsesiz çocukların himayesi gerçekleştirilirken, kimsesiz çocuklara meslekî eğitimler verilmiştir. Talebelerin okuldan mezun olduktan sonra da kimseye muhtaç olmadan hayatlarını devam ettirebilecekleri, kendi başlarına iâşe ve ibâtelarını sağlayabilecekleri bir mesleğe sahip olmalarının sağlanması yoluna gidilmiştir. Darülaceze'nin kurulması ile birlikte kimsesiz çocukların sayısının fazla oluşu sebebi ile ve bu çocuklara sahip çıkılması gerektiğinden İstanbul'daki kimsesiz Müslüman Türk çocukları himaye etmek ve onları bir sanat ve meslek sahibi yapmak için Darülhayr-ı Âli kurulmuştur. Darülhayr-ı Âli, II. Abdulhamid'in saltanatının son yıllarında kurmuş olduğu bir yetimhane ve aynı zamanda okuldur. Sadece beş yıl yaşayan bu eğitim kurumu, doğrudan II. Abdulhamid'in şahsına bağlı olduğundan adına "Âli" (yüce) sıfatı da eklenmiştir. Ancak kurum varlığını fazla devam ettiremeyerek kapanmıştır.

Darülhayr-ı Âli'nin kapanması sebebiyle bu boşluğu doldurabilmek maksadıyla bir çok hayır cemiyetleri kimsesiz çocukların himayesi ile ilgili çalışmalar yürütmüş, Edirne Osmanlı Fakir Çocukları Yardım Cemiyet-i Hayriyesi ve Topkapı Fukaraperver Cemiyeti gibi bir çok cemiyet bu anlamda faaliyet gerçekleştirerek kimsesiz çocukların himayesi ve eğitimleri ile ilgilenmiştir. Halkın kimsesiz ve şehit çocukları üzerindeki

ilgisini arttırabilmek amacıyla kampanyalar organize edilmiş, yardım faaliyetlerinin artması için devrin gazeteleri meseleyi sütunlarında devamlı işleyerek hadiseyi sıcak tutmuşlardır.

I.Dünya Savaşı, özellikle de Çanakkale Savaşı sebebiyle artan şehâdetler neticesi babalarını kaybeden şehit çocuklarının birçoğu kıtlık ve salgın hastalıklar gibi sebeplerle de annelerini kaybedip ortada kalmışlardır. Sahip çıkamı bulunmayan bu kimsesiz çocukların durumu yürekleri sızlatmaya başlamış ve İttihad Terakki Fırkası'nın girişimleri ile Maarif Nezareti'ne bağlı olarak Darüleytamlar kurulmuştur. Daha sonradan Umum Müdürlüğü de kurularak tüm Darüleytamlar buraya bağlanmıştır.

Darüleytamlar, yaşadıkları ekonomik dar boğaz sebebiyle Taşradaki bütün şubelerini ilga etmiş ve bu şubelerin öğrencilerini İstanbul'a getirterek İstanbul Darüleytam şubelerine dağıtmıştır. Darüleytamlar öğrencilerine sanayi eğitimleri vererek çocukları kısa yoldan halkın en çok ihtiyaç duyduğu meslek dallarında yetiştirme yoluna gitmiştir. Öğrenciler kabiliyetlerine göre sınıflandırılmış ve bu doğrultuda eğitim almaları sağlanmıştır. Eğitimlerini tamamlayan öğrenciler arasından bazıları seçilerek Avrupa'nın değişik ülkelerine staj yapmak için gönderilmiştir. Staj için en çok Almanya'ya öğrenci gönderilmiştir.

Darüleytamlar ile birlikte açılan bir diğer kimsesiz çocukları himaye kurumu olarak Himâye-i Etfal Cemiyeti'ni görmekteyiz. Himâye-i Etfal Cemiyeti, 1908 yılında Kırklareli'nde kurulmuştur. Kırklareli'nde kurulan Cemiyet, Balkanlar'dan gelen hızlı göç dalgasının getirdiği kimsesiz ve yetim çocuklarını himaye etmeye çalışırken, bu faaliyetler yetersiz kalmaya başladığında 1917 yılında merkezi İstanbul olan Himâye-i Etfal Cemiyeti tesis edilmiştir. İstanbul'da kurulan bu Cemiyet'in kurucular heyeti, 6 Mart 1917'de Galatasaray yurdunda toplanarak hükümete Cemiyet'in kuruluşu ile ilgili beyannameyi hazırlamışlardır. Hükümetin Cemiyetin kurulmasına izin vermesi ile nizamname ilân edilmiştir. İstanbul merkezli olarak kurulan bu Himâye-i Etfal Cemiyeti faaliyetlerini sürdürürken 30 Haziran 1921'de TBMM'nin bir kısım mebuslarının da girişimiyle Türkiye Himâye-i Etfal Cemiyeti adıyla bir başka cemiyet oluşturulmuştur. Bu cemiyet İstanbul'da kurulan Himâye-i Etfal Cemiyeti ile işbirliği ve birleşmek gibi hiç bir ilişki içerisine girmemiş, İstanbul Himâye-i Etfal Cemiyeti kendi kendini 1923 yılında feshetmiş, Ankara Himâye-i Etfal Cemiyeti faaliyetlerini sürdürmüştür. Harf İnkılâbı ile birlikte devrin dilde sadeleştirme düşüncesi ile birlikte Atatürk tarafından

ismi değiştirilen Himâye-i Etfal Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu adıyla günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmektedir.

I. Dünya Savaşında yaşanan tehcir ve savaşın meydana getirdiği olumsuzluklar nedeniyle yetim kalan gayr-ı müslim çocukları da önce Darüleytamlar'da ve gayr-ı müslim yetimhanelerinde himaye edilmiş, ancak bu çocukların İslâmlaştırılması yoluna gidiliyor gibi manasız sataşmalar nedeniyle Darüleytamlar'dan çıkarılan bu çocuklar gayr-ı müslim cemaatlerin açtığı yetimhanelere gönderilmiştir. Savaş yıllarında gayr-ı müslim yetimhaneleri de faaliyet gösterirken bir çok misyoner dernek veya şahsın desteklerini alan bu yetimhaneler de Osmanlı topraklarında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

I. Dünya Savaşı yıllarında Doğu cephesindeki görevi esnasındaki kolordu komutanlığı sırasında Doğu'nun kimsesiz çocuklarını himaye etmek ve bu çocukları eğitmek amacıyla Gürbüz Çocuklar Ordusu isminde bir ordu teşekkül ederek kimsesiz çocukların eğitimi meselesine sahip çıkan Kâzım Karabekir Paşa'nın faaliyetleri de oldukça manidar çalışmalardır.

Atatürk de kimsesiz çocukların himayesi konusuna karşı çok duyarlı davranmış ve milletin kimsesiz çocuklara destek vermeye mecbur olduğunu belirtmiştir. Kendisinin gençliğinden itibaren yetimhanelerden ve diğer okullardan alarak bakımını ve eğitimini üstlendiği 9 manevî evladı olduğu kaydedilmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin en uzun 10 yılında yaşanan önemli sosyal sorunlardan birisi korunmaya muhtaç çocuklar meselesi olmuştur. Devlet bu önemli meseleye imkânlar elverdikçe eğilmiş ve çözüm bulmaya çalışmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV BELGELERİ*:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A) Dâhiliye Nezareti Tasnifi

- a) İdare-i Umûmiye Belgeleri (DH-İ.UM)
- b) Umur-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti (DH-UMVM)
- c) Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi (DH-HMŞ)
- d) Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH-MKT).
- e) Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH-KMS)
- f) Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem-i Evrakı (DH-ŞFR)

B) Bâb- Âlî Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri (BEO-NGG)

C) Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT)

D) Şurayî Devlet Tasnifi (Ş.D.)

- a) Şurayî Devlet Hususî Tasnifi (ŞD-HU)

E) Maarif Nezareti Tasnifi

- a) Darüleytam Kalem-i Evrakı (MF-EYT)
- b) Dârülhayr-ı Âli Kalem-i Evrakı (MF-HYR)

F) İradeler Tasnifi

- a) İrade Maarif (İ.MF)
- b) İrade Dâhiliye (İ.DH)
- c) İrade Harbiye (İ.H.)

G) Yıldız Tasnifi

- a) Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK.)
- b) Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.)
- c) Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM.)
- d) Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK.)
- e) Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH.)

* Belgelerin numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

2. RESMÎ YAYINLAR:

- a) Düstûr
- b) Meclis-i Mebusan Mazbataları ve Levayih-i Kanûniyye
- c) Takvim-i Vakayî
- d) TBMM Kavânin Mecmuası

3. SÜRELİ YAYINLAR:**

a)Gazeteler

İkdam
İleri
Sabah
Tanin
Yeni Ziraat

b)Dergiler

Hikmet
İslâm Dünyası
İstihbârât-ı Siyâsiye-i Umûmiye Mecmuası
Kadınlar Dünyası
Muallim
Talebe Defteri
Yeni Mecmua
Yeni Ufuklar Dergisi

** Gazete ve dergilerin sayı, numara ve tarihleri dipnotlarda gösterilmiştir.

4. ESERLER:

- ALBAYRAK Hasan , “Himâye-i Etfal Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 52, IX, Nisan 1988
- AKOL Osman K., “Çocuğu Koruma Faaliyetlerinin Tarihçesi”, *Çocuk Doktoru Dergisi*, VII, Sayı: 78, İstanbul 1952
-
- AKYÜZ Yahya, *Kimsesiz Çocuklar*, Ankara 1950.
- “Anaokullarının Türkiye’de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi”, *Millî Eğitim Dergisi*, Aralık 1996, Sayı:132.
- ALKAN Mehmet Ö. “Osmanlıda Cemiyetler Çağı”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 238, İstanbul 2003.
- AYVERDİ İlhan, *Kubbealtı Lügati Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005.
- BALTA Nilüfer, “Cumhuriyet’in 75. Yılında Korunmaya Muhtaç Çocuklar”, *Cumhuriyet’in 75. Yıl Armağanı*, İstanbul 1999.
- BARANOĞLU Tahsin , “Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı:4, Ankara 1966.
- BESİM Ömer *Nevsâl-i Afiyet*, İstanbul 1320.
- BEYOĞLU Süleyman, “Osmanlı Devleti’nin Üsküdar Özbekler Tekkesine Yaptığı Tahsisatlar” *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 1997, Sayı: 7.
- BİLGİN Beyza, “Yetim ve Kimsesiz Çocuklarla İlgili Tesis Kurmanın ve Yaşatmanın Önemi”, *Diyanet İlmi Dergi*, XXXIII, Sayı:3, Ankara 1997
- BORA Siren, “İzmir’de Etkin Bir Yahudi Yardım Kurumu Fukaraperver Yahudi Yardım Cemiyeti (Ozer Dalim), *Tarih ve Toplum*, XXIII, Sayı: 134, Şubat 1995.
- BOSTAN M.Hanefi, *Bir İslâmcı Düşünür Said Halim Paşa*, İstanbul 1992.
- BROWN WELLES Anna, “İstanbul’da Yetimhaneler”, *İstanbul 1920*, İstanbul 1995.

- CANLI Mehmet, “Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti’nin Anadolu’daki Bazı Faaliyetleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 38, Ankara 1995
- ÇADIRCI Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, İstanbul 1991
- ÇAĞLAR Doğan, “Türkiye’de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimlerine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1-4, VI, Ankara 1974.
- ÇAKIR Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 1994.
- ÇELİK Vehbi, “Türkiye’de Korunmaya Muhtaç Çocuklar Sorunu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, I, Elazığ 1987.
- ÇOCUK ESİRGEME KURUMU *Çocuk Esirgeme Kurumu XXV Yılda Neler Yaptı Çocuk Davamız*, İzmir 1946
-
- DEVELİOĞLU Ferit, *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Tüzüğü*, Ankara 1973.
- ERGİN Osman, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul 1987.
- ERGÜN Mustafa, *Türkiye Maarif Tarihi*, IV, İstanbul 1942.
- ERKAN A.Rıza – ERKAN Gönül, *II.Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996
- ERKAN A.Rıza – ERKAN Gönül, “Darüleytamlar”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi*, V, Sa.1, Ocak 1987.
- ERYÜKSEL Ahmet, “Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler”, *Şarkiyat Mecmuası*, VIII, İstanbul 1998.
- FER Muslih, *Korunmaya Muhtaç Çocuklar*, İstanbul 1970.
- GRANDA Cemal, *Atatürk’ün Uşağı İdim*, İstanbul 1973.
- HİTAY Alâattin, “Korunmaya Muhtaç Çocuklar”, *İdare Dergisi*, Sayı.249, Kasım – Aralık 1957.
- İNANÇ Veli, “Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal haklarının Korunması”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003

- İPŞİRLİ Mehmet, “Avarız Vakfı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, İstanbul 1991.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1993
- KARABEKİR Kâzım, *Çocuk Davamız*, (Yay. Haz. : Faruk Özerengin), I-II, İstanbul 2000.
- KARAKIŞLA Yavuz Selim, Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi (1910) “Edirne’nin Fakir Ama Akıllı Çocukları”, *Tarih ve Toplum*, , XL, Sayı: 238, İstanbul 2003.
- KARAL Enver Ziya , *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1983.
- KAYNAR Mehmet, (Mehmet İzzet, Mehmet Esad, Osman Nuri, Ali Kami) *Darüşşafaka Türkiye’de İlk Halk Mektebi*, İstanbul 2000.
- KESLER Said, *Topkapı Fukaraperver Cemiyeti*, İstanbul 1968.
- KIRANLAR Safiye, *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- KIRBAÇ Safiye “Osmanlı Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Gönderilen Darüleytam Öğrencileri”, *Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler*, İstanbul 2003.
- KOCAHANOĞLU O.Selim, *Tabsıra-i ibret (Hayatım İbret Olsun) Mithat Paşa’nın Hatıraları*, İstanbul 1997
- KOÇ Aylin, “Öksüz ve Yetimler için Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka”, *Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler*, İstanbul 2003.
- KOÇU Reşat Ekrem, *Darülaceze (1895-1974)*, İstanbul 1974.
- _____, “Darülaceze”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1966.
- _____, “Darülhayri Ali”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1966.
- _____, “Darüşşafaka”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1966.
- KÖSTÜKLÜ Nuri, *Kâzım Karabekir ve Eğitim*, Konya 2001.

-
- KUBAN Doğan,
KURNAZ Şefika,
MACAR Elçin,

NASKALİ GÜR SOY
Emine – KOÇ Aylin,
NUHOĞLU Hidayet Y.,
İstanbul 1993.
-
- “Kâzım Karabekir, Kültür ve Eğitim”, *Türk Kültürü*, Sayı: 346, Ankara 1992.
- İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul 2004.
- II. Meşrûtiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996.
- “Ortadoğu Yardım Örgütü” *Toplumsal Tarih*, Sayı: 120 Aralık 2003
- Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler*, İstanbul 2003.
-
- “Darülaceze”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, İstanbul 1993.
-
- “Darüleytam”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, İstanbul 1993.
- OĞUZCAN Lütfi,
OKAY Cüneyd,
-
- Atatürk ve Türk Çocukları*, Mersin 1961.
- Belgelerle Himâye-i Etfal Cemiyeti 1917 - 1923*, İstanbul 1999
-
- Eski Harfli Çocuk Dergileri*, İstanbul 1999.
-
- Meşrûtiyet Çocukları*, İstanbul 2000.
-
- “Osmanlı Dönemi Himâye-i Etfal Cemiyeti Üzerine Belgeler/Notlar”, *Toplumsal Tarih*, IX, Sayı:52, Nisan 1988, s.21-31.
- OKUR Yasemin,

ÖZBEK Nadir,
-
- Darüleytamlar*, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996
- Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul 2004.
-
- “90 Yıllık Bir Hayır Kurumu Topkapı Fukaraperver Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, XXX, Sayı:180, Aralık 1998.
-
- “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Alî”, *Tarih ve Toplum*, XXXI, Sayı: 182, İstanbul 1999.
- ÖZGÜDENLİ Osman G.,

ÖZTÜRK Cemil,
-
- “15. Yüzyıl Başlarında Tebriz’de İki Yetimhane”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003.
- Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996.

-
- “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu Islahhaneler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi* (Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ Armağanı), İstanbul 1995.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993
- SABUNCUZADE Luis Alberi, *Sultan II.Abdülhamid’in Hal Tercümesi*, (Haz.: Mahir Aydın), İstanbul 1997.
- SAHİLLİOĞLU Halil, “Avarız”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (DİA), I, İstanbul 1991.
- SAKAOĞLU Necdet, “Darüleytamlar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994.
-
- “Tanzimat Okulları”, *Tarih ve Toplum*, XII, Sayı: 72, Aralık 1989.
-
- “Darüşşafaka”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994
-
- “Darülhayr-ı Âli”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994.
- SARIKAYA Makbule, “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfal Cemiyeti” *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003.
- SAYACI Kenan, “ Kuleli Askeri Lisesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1994.
- SEROPYAN Vağarşag, “Karagözyanlar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1994
- SOYDAN Aynur, “Darüşşafaka Tarihinden Kesitler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3 Yıl 2/2003, İstanbul 2003.
- ŞAHİN Mustafa , 23 Nisan ve Himâye-i Etfal, *Toplumsal Tarih*, Sayı:40, Mayıs 1997
- ŞEMSEDDİN Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1989,
- TAŞKIRAN Cemalettin, *Milli Mücadelede Kâzım Karabekir Paşa*, Ankara 1999.
- TEZER Şükrü, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, Ankara 1972.
- TOPRAK Zafer, “Birinci Dünya Savaşında İstanbul”, *İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994.

- TÜRK DİL KURUMU *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara 2000.
- TÜRKER Orhan, “Büyükada Rum Yetimhanesi”, *Tarih ve Toplum*, XXXIV, Sayı:200, Ağustos 2000
- UĞURCAN Sema, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü” , *150. yılında Tanzimat*, Ankara 1992
- ÜNLÜ Mucize, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şehit Aileleri”, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, XI, Mart 2003.
- YILDIRIM Nuran, “Darülaceze”, II, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994.

EKLER

Ek-1 Tarihî Darüşşafaka Binası.

MESLEKLER	1881-1927	1928-1961
Mühendis	23	155
Doktor	17	83
Veteriner	6	23
Diş tabibi	1	19
Eczacı	5	19
Hukukçu	29	50
Mimar	1	20
Jeolog		36
Öğretmen	102	37
Bilim Adamı	9	23
Subay	14	42
Emniyet Görevlisi	2	7
Diplomat	7	3
Sanatçı	17	17
Gazeteci	3	5
Psikolog-Sos.Bilimci		
Muhasebeci	13	32
Kaptan-Pilot	47	51
Yöneticilik		12
Diğer Memurlar	36	19
Bankacı	55	115
Maliyeci-Hesap Uzm.	4	84
İktisat-İşletme	24	30
Pazarlamacı		22
Sigortacı		5
Turizmci		14
Gümrükçü	90	
Posta-Telgraf	164	2

Ek-2 Darüşşafaka mezunlarının yıllara göre meslek tercihleri.

<http://www.darussafaka.org.tr/tarihce2.asp>

تاریخ تاسیس
۱۲۸۷

قانون اداره و معائنات خدمت
ایچون مطبوعه مطبعه مطبعه
مراجعت اولور

حاکم، اجراء دفتر سابق ایستادن
مطلوبه یکنوع دیگر ایستادن
چهره ندرن ایک مریض آتور

تَقْوِیْمُ الْوَقَائِفِ

«است بیدار منایک جریه رسیه سید»

[هر کوه نسر اولور]

تکرار اعدائی تاریخی
۱۳۲۹

استانبول ولایات ایچون سالکی
پوسته اجریه برابر آتی آتی
۱ بجای عیدیه در

عائت اجیه ایچون سالکی
۱۰ فرغدر

اسلامی ۱۰ یاردر

بدنخی ساله

جمعه : ۲۱ رجب ۱۳۳۳ و ۲۲ مارس ۱۳۳۱

نومرو : ۲۱۹۲

قانونین و محاسبات

اولاد شهیدانک تعلیم و تربیه سیچون وجوده کثیرله جک

مؤسسات اداره سنه مقتضی واردات جقنده

قانون موقت

ماده : ۱ اولاد شهیدانک تعلیم و تربیه سنه و من اوله رقی دولجه
مؤسسات علمیه و صناعیه وجوده کثیرله جکدر.

ماده : ۲ اشو مؤسسات مبارقه مقابل اوراق و بیک اویچ
یوز اونور ایک سنه نایست قدر استیفا ایستک اوزده بروجه آتی
واردات احداث ایستدر.

۱ - تلفراف و پوسته :

ا) بش غروش و بوندن ضلله اجرت آلتی لازم کان تلفراف اقامه لریک
هریش غروش و کسری ایچون بر غروش !

ب) داخلی تلفراف حواله نامه ندرن آلتقده اولان احداثیه سنه
بهر لیر و کسری ایچون اون یاره !

ج) داخلی پوسته حواله نامه لری و قیمت مقدوره لی مکاتب و پوسته
اکثرینک اجورات موضوعه ضمیمه بر غروش !

د) بالمعموم مواد تهیدیه دن یکر می یاره !

ه) بالمعموم غذای مکاتب ایله بخاره ورقه ندرن اون یاره !

۲ - تونون :

ا) فوق الماده اعمالان مخصوصه و برنجی نوع تونون و سفار لریک
بهر کیلوسدن الی غروش ا بکری غراماق بر پاکندن بر غروش !

ب) اکنجه و اوججه ، دوججه نوع تونون و سفار لریک
کیلوسدن بکری بش غروش ا بکری غراماق بر پاکندن بکری یاره !

ج) یشی و آلتی نوع ایله کوی تونولریک بهر کیلوسدن اون
ایکی بجی غروش ا بکری غراماق بهر پاکندن اون یاره !

۳ - سکران :

۵ اغستوس ۱۳۲۸ تاریخلی قانونک آلتی ماده سی موجبجه
دافلورن آلتقده اولان حرب ویزکوستک برمتلی اولجه رسم میریسی
ویریش اولدیله سالد موجود بولان دافی واسپر توریست دفتر ایله جک
ویوندرن بر متلی ده رسم میری آله جقدر !

محمد رشاد

شیخ الاسلام و اولیای طاری صدر اعظم و خارجیه طاری
خیری
و اعلیه طاری و نایب طاری و کبیر
طلعت
نایبه طاری
عباس
تجارت و زواعت طاری
احمد لیس

صدر اعظم و خارجیه طاری
محمد سعید
حریه طاری و بحریه طاری و کبیر
البر
عزلیه طاری و شورای دولت و کبیر
ابراهیم
معارف طاری و پوسته و تلفراف و تلفون طاری و کبیر
احمد شکاری

موارد و مینو

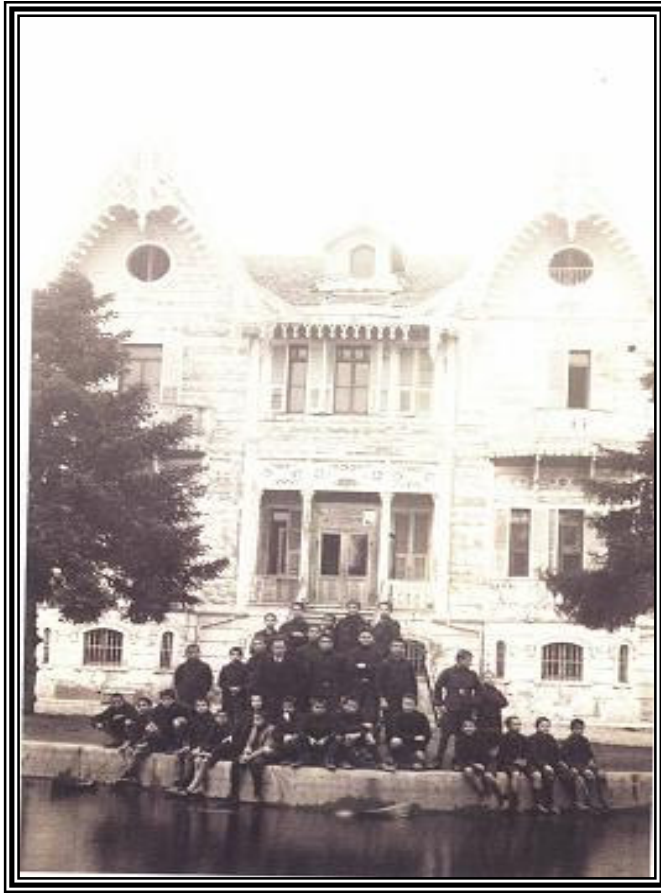
«وسادات استیفاء مدی» عمومیکندن :

سرقه فلانلر طولای معاون علیه اولور هیت اقامه چه حسابیه
ایهام اوله رقی جقنده اخذ و گرفت مزای ویریش اولان قلمه سلطانیه
مقیم قانق بکل حامی خدمتندن ایکیک یوشاق احد الیوم ایجاب وجود
اجه من اوله ندرن اصول محاکات جزایه قانونک اوجون بخش برنجی
ماده سی موجبجه محکمه به کلس ایچون اشو نایبندن اعتیاد جانب
ریاستدن جدر آ اون کون مهل ویرلکه اشو مدت ظرفده کلدیکی
حاجده کدوسته قانونه اطاعت اجه من نظریه باقیله رقی محاکمستک عیاد
بارو به حقوق مدینه اسقاط و اموالی چیز اوله جتی ویر اقامه برکونا
ذیوی اقامه سنه جتی اوله به جتی وعلینده دعویه قیام ایله جکی کی
بولدیله محلی ییللریک خیر ویرمه و باطله سابعه علیه مأمور لریک
کندوستی دروست ایتمک مجبور اولدیلری مین اشو قراننامه اصول

Ek-3 Takvîm-i Vakayî Gazetesi'nin 4 Haziran 1915 tarihli Evlâd-ı Şüheda'nın talim ve terbiyesi için kurulacak müessesat için gereken gelirler hakkında kanun haberi.

Ek-4 Darüleytam olarak kullanılan okullardan birisi olan Notre Dame de Sion Fransız Okulu'nun bugünkü hali.

Ek-5 Balmumcu Darüleytami öğrencilerinin okul bahçesinde çekilen fotoğrafı.

[illegible]

Ek-6 Darüleytam talebelerinden Kayserili Akif oğlu Salim Efendi'nin Aşısı

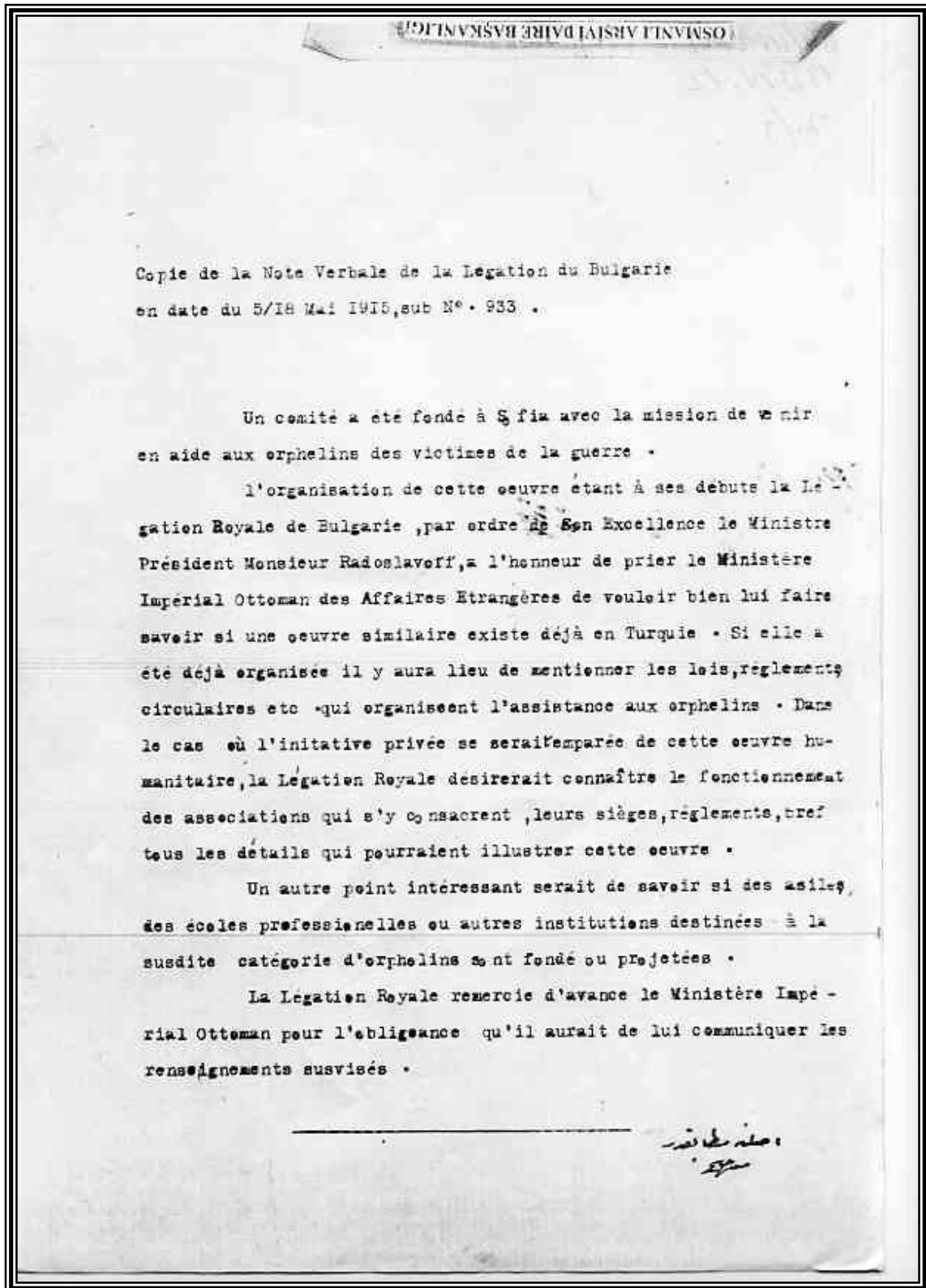
Tasdiknamesi. BOA,MF-EYT 18/48.

Ek- 8 Darüleytam olarak kullanılmış olan Said Halim Paşa Yalısı.

Ek-9 Darüleytam kız şubesinde eğitim gören öğrencilerin müdürleri Hilmi Bey ile çekilmiş fotoğrafı.

Ek-10 Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne yetimler ile ilgili faaliyetler hakkında bilgi almak amacıyla yazdığı yazıdır. BOA, DH.UMVM, 70/3

Ek-11 Muayene-i Sıhhiye Cüzdanı, çocukların mektebe alınışları esnasındaki sağlık muayenesi ile birlikte tutulmaya başlar, ikinci muayene ise bir yıl sonra Mart ayı içerisinde yapılmaktaydı. Sonraki kontroller ise altı ayda bir yapılması gerektiğini bu cüzdanın diğer sayfalarında görmekteyiz. BOA, MF-EYT, 19/116.

Ek-13 Darüleytam talebelerinin ağırlık ve boy takibinin yapıldığı cetvel.
BOA, MF-EYT, 17/20.

[illegible]

Ek-14 Darüleytam talebelerinin yıllık sağlık cetveli.

BOA, MF-EYT, 19/116.

Ek-15 Darüleytamlar'da ziraai eğitim verilmesi gerektiğini savunarak bu doğrultuda yayın yapan *Yeni Ziraat Gazetesi*.

Yeni Ziraat Gazetesi, “Yine Darüleytamlarımıza Dair İkdam, Vakit, İleri Gazeteleri'nin neşriyatı münasebetiyle”, No:28, 1 Ağustos 1338.

وزارت ایشام و تربیت مردمی

آلمانیه تحصیل ایچون اعزام اولنان

طلبه به مخصوص جزو دان

نومردو

۱۱۲۹

T.C. HAKKARİ
OSMANLI DAİRE

اسم و شهرت	اسم و شهرت
پدری اسمیه محل اقامت	پدری اسمیه محل اقامت
والدین اسمیه محل اقامت	والدین اسمیه محل اقامت
تاریخ و محل ولادت	تاریخ و محل ولادت
ماتن	ماتن
پوی	پوی
کوز	کوز
سیا	سیا
علامت لایحه نامه	علامت لایحه نامه
ولایت	ولایت
اندلس	اندلس
محل و قریه	محل و قریه
زمانی	زمانی
مسکن نومردی	مسکن نومردی
تذکره هتایه بی اعطای این	تذکره هتایه بی اعطای این
الموس دائره	الموس دائره
تذکره هتایه بیرون	تذکره هتایه بیرون

T.C. HAKKARİ
OSMANLI DAİRE

فوتوغراف

آلمانیه تحصیل ایچون اعزام اولنان

طلبه به مخصوص جزو دان

مهر و امضا

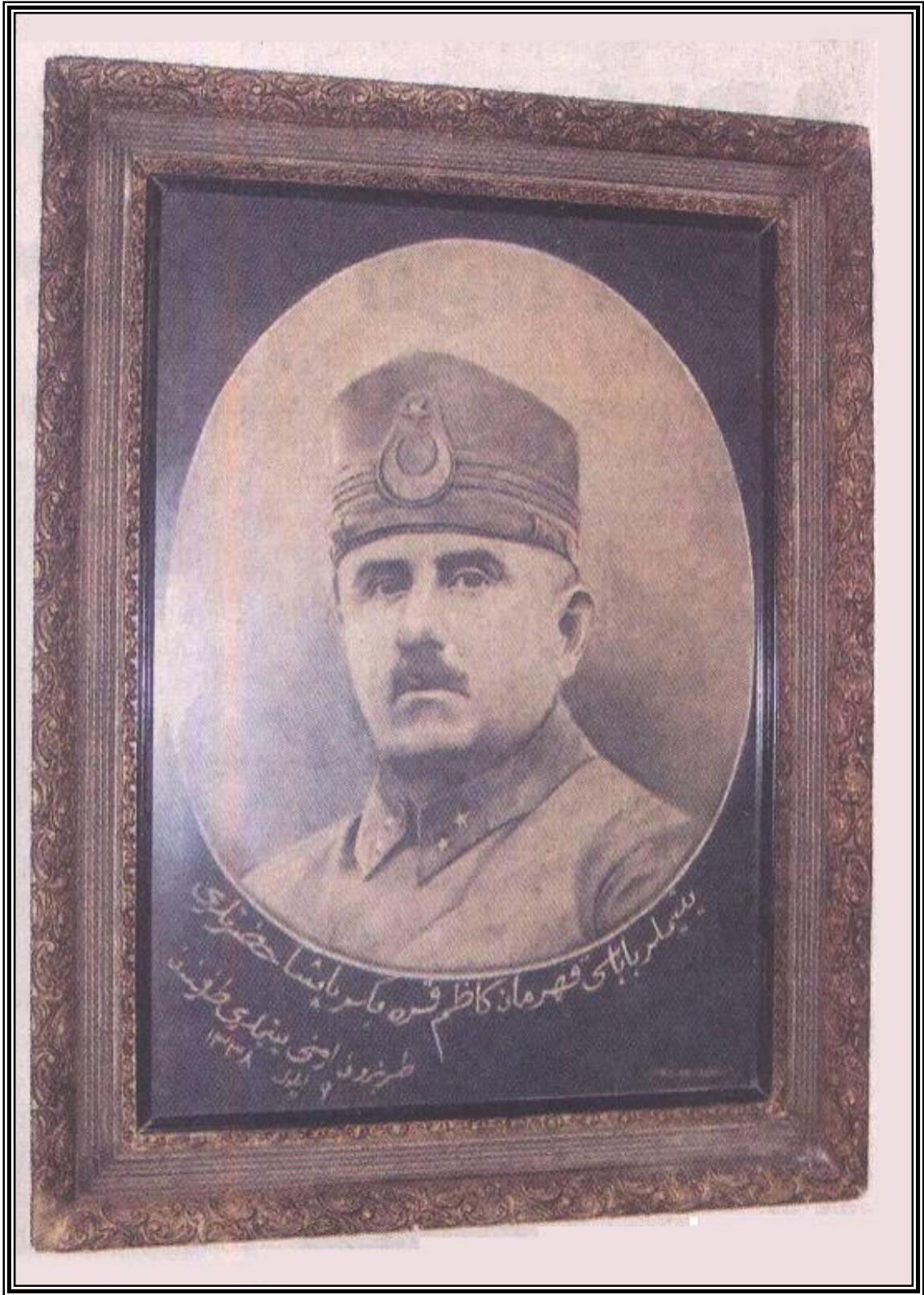
Ek-16 Almanya'ya tahsil için gönderilen talebeye ait Cüzdan.

BOA, MF-EYT, 1/88.

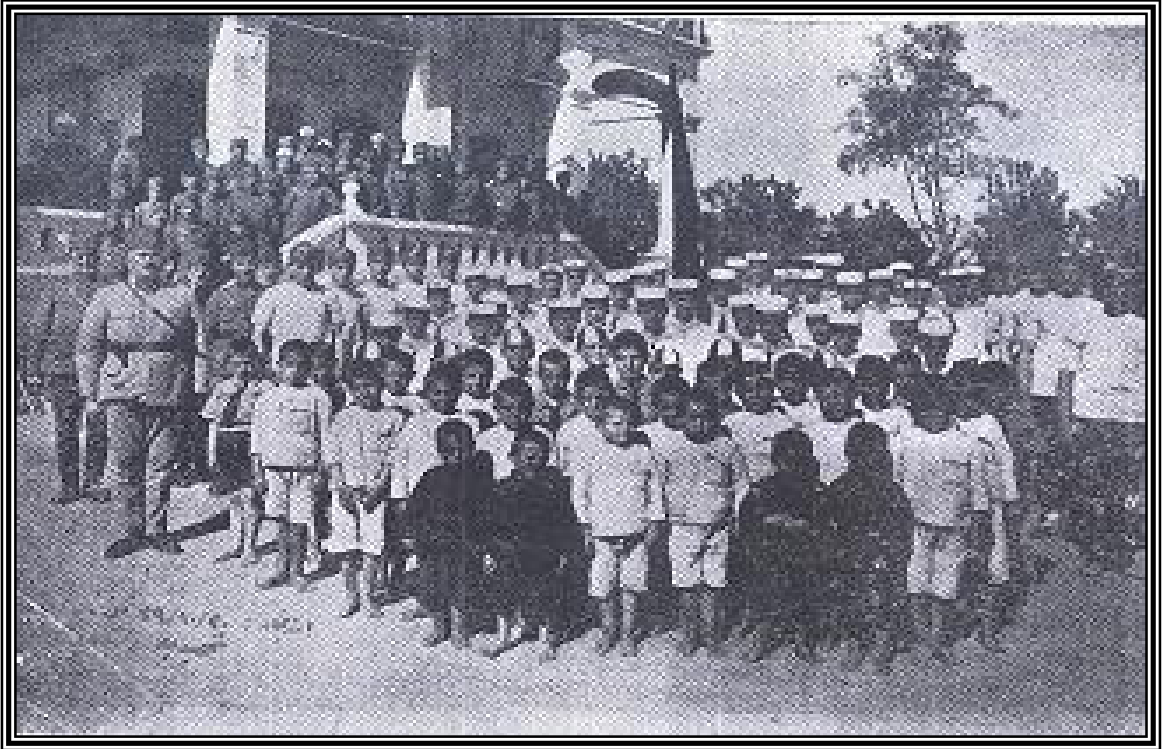

Ek-17 Himâye-i Etfal Cemiyeti, öğrencilerin ticari hayatta başarılı olabilmeleri ve pratik olarak ticari hayatı öğrenebilmeleri maksadı ile İstanbul'un belli semtlerinde barakalar inşa ettirmiştir. Buna dair resmi belge.

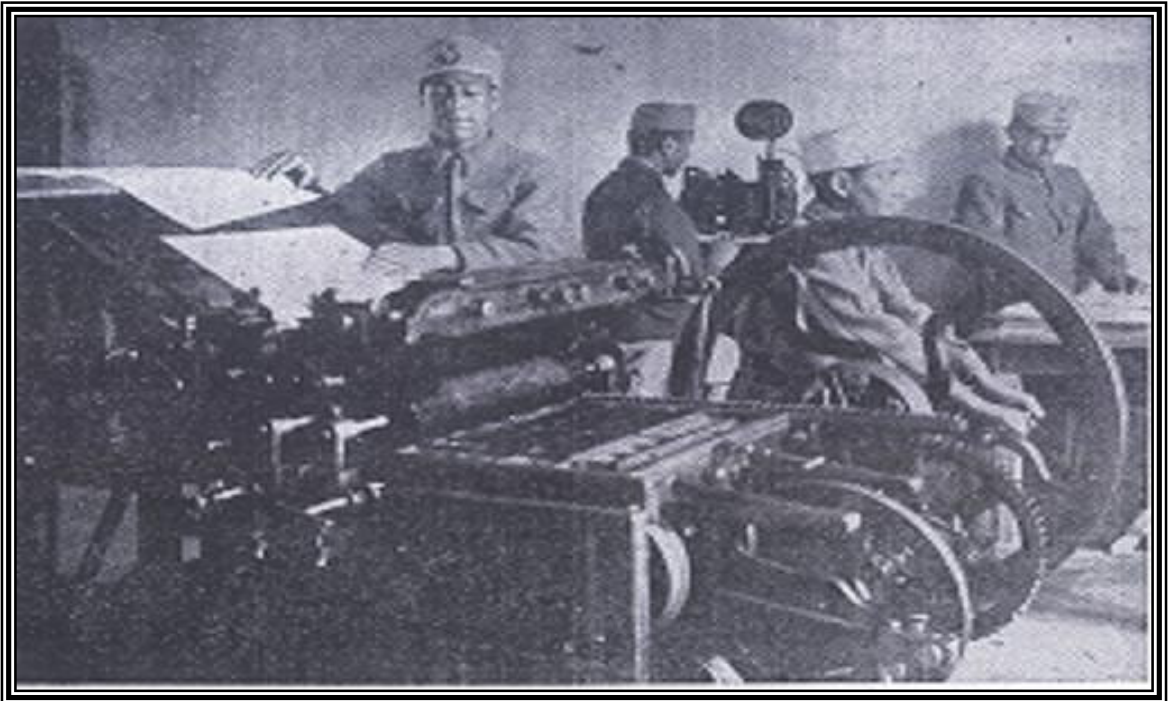
BOA, DH.UMVM, 96/73.

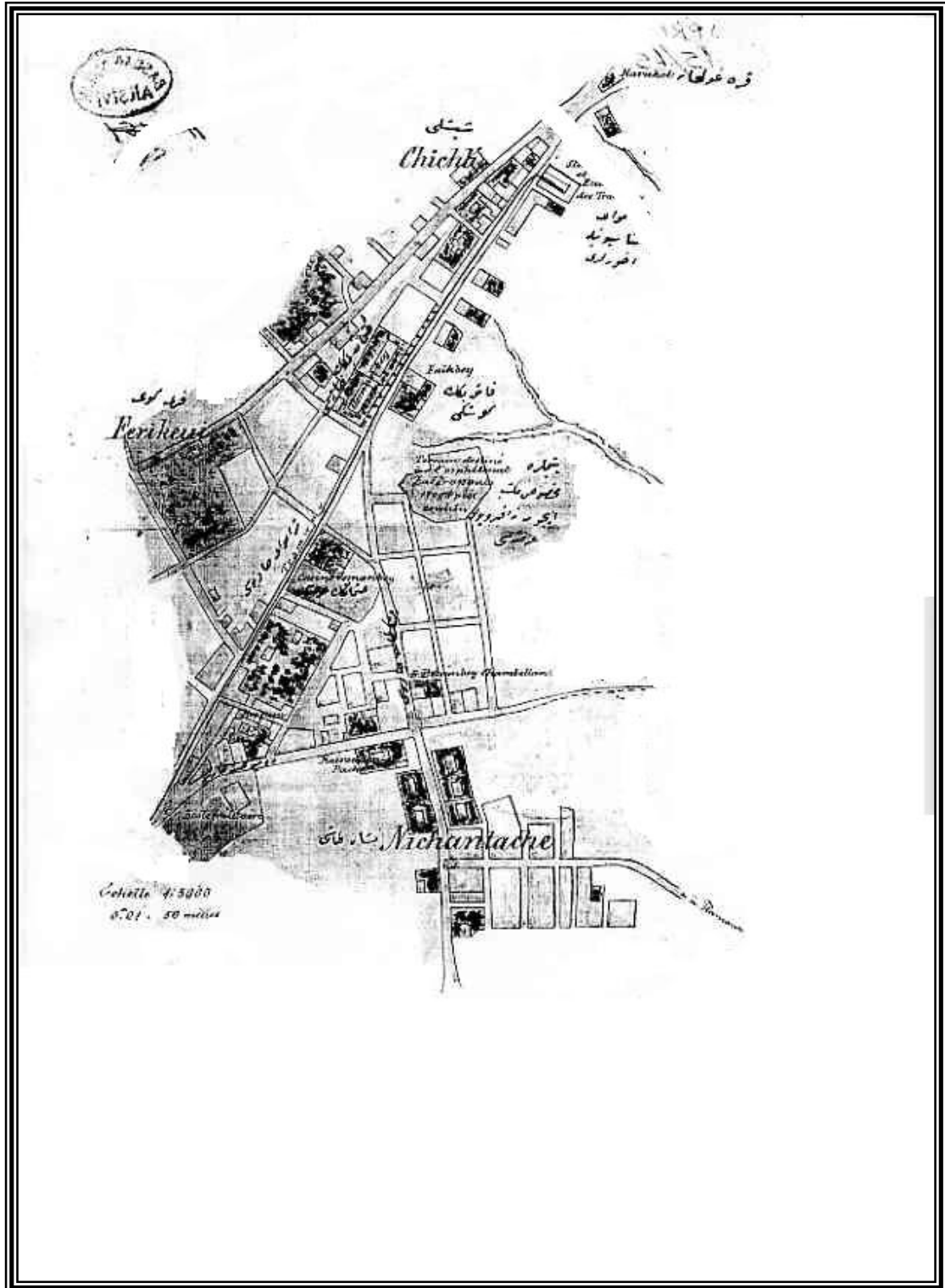
Ek-18 Himâye ettiği Trabzon Ermeni yetimleri tarafından, “Yetimler Babası” diye kabul ettikleri Kâzım Karabekir Paşa’ya hediye edilen portresi.

Ek-19 Kâzım Karabekir ve Yetimleri.

Ek-20 Kâzım Karabekir'in Gürbüzleri matbaacılık eğitiminde.

Ek-21 Zafiro Poli isimli bir Ermeni'nin Nişantaşı ile Şişli arasındaki bir arsayı satın alarak yetimhane yapmak üzere mektep inşasına başlanması için müsaade verilmesini istemiştir. Bu arsanın krokisi. BOA,Y.PRK. BŞK. 15/65

Ek-22 Adana Darüleytami'nı ziyaretinde Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayan çocuklar.

Ek-23 Yetim çocuklar yararına düzenlenen bir at yarışı sonrası Atatürk bir yetim çocuk ile beraber.

ÖZGEÇMİŞ

1975 Balıkesir–Susurluk doğumluyum. İlkokulu Karapürçek İlköğretim Okulu’nda, ortaokul ve liseyi Haydarpaşa Lisesi’nde bitirdim. 1993 yılında Marmara Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandım. 1997 yılında mezun oldum. Mart 1998’den sonra Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı bir ilköğretim okulunda sosyal bilgiler öğretmeni olarak göreve başladım. Halen aynı bakanlığa bağlı bir lisede görev yapmaktayım. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı’nda “*1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*” başlıklı yüksek lisans tezini tamamladım.